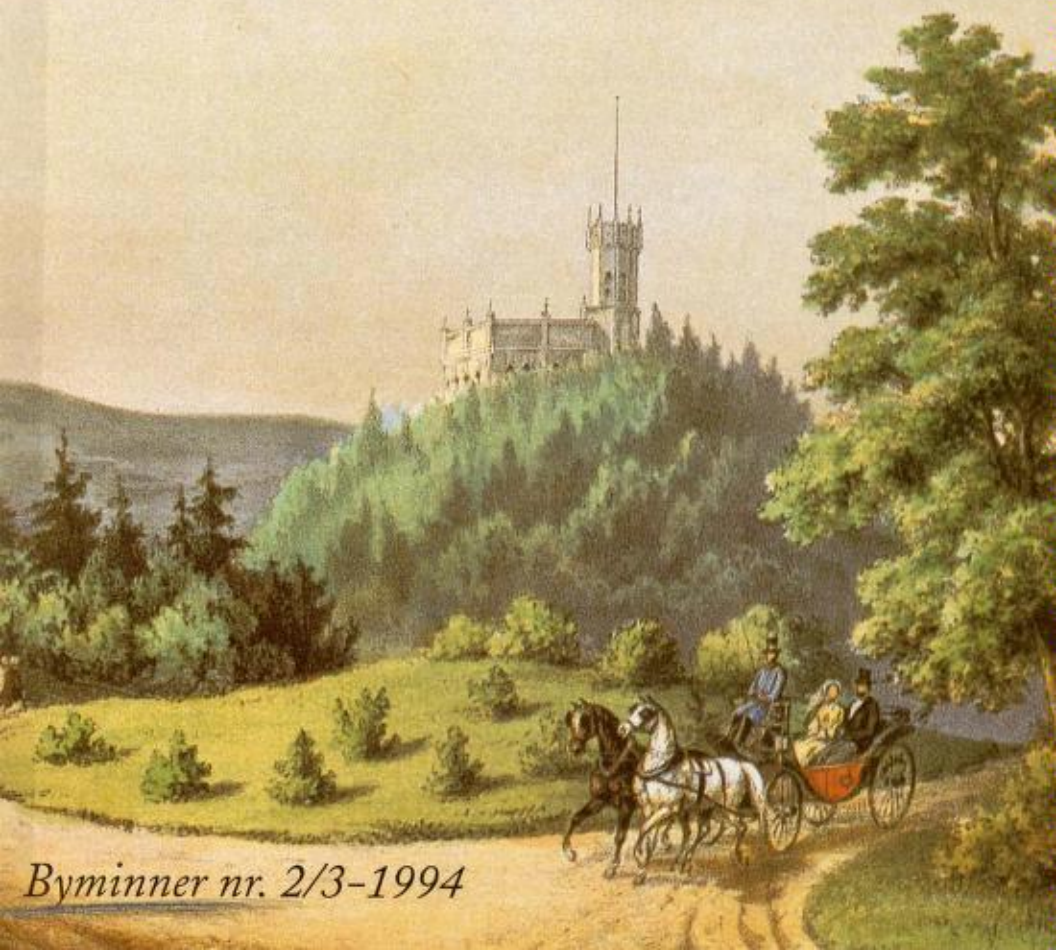
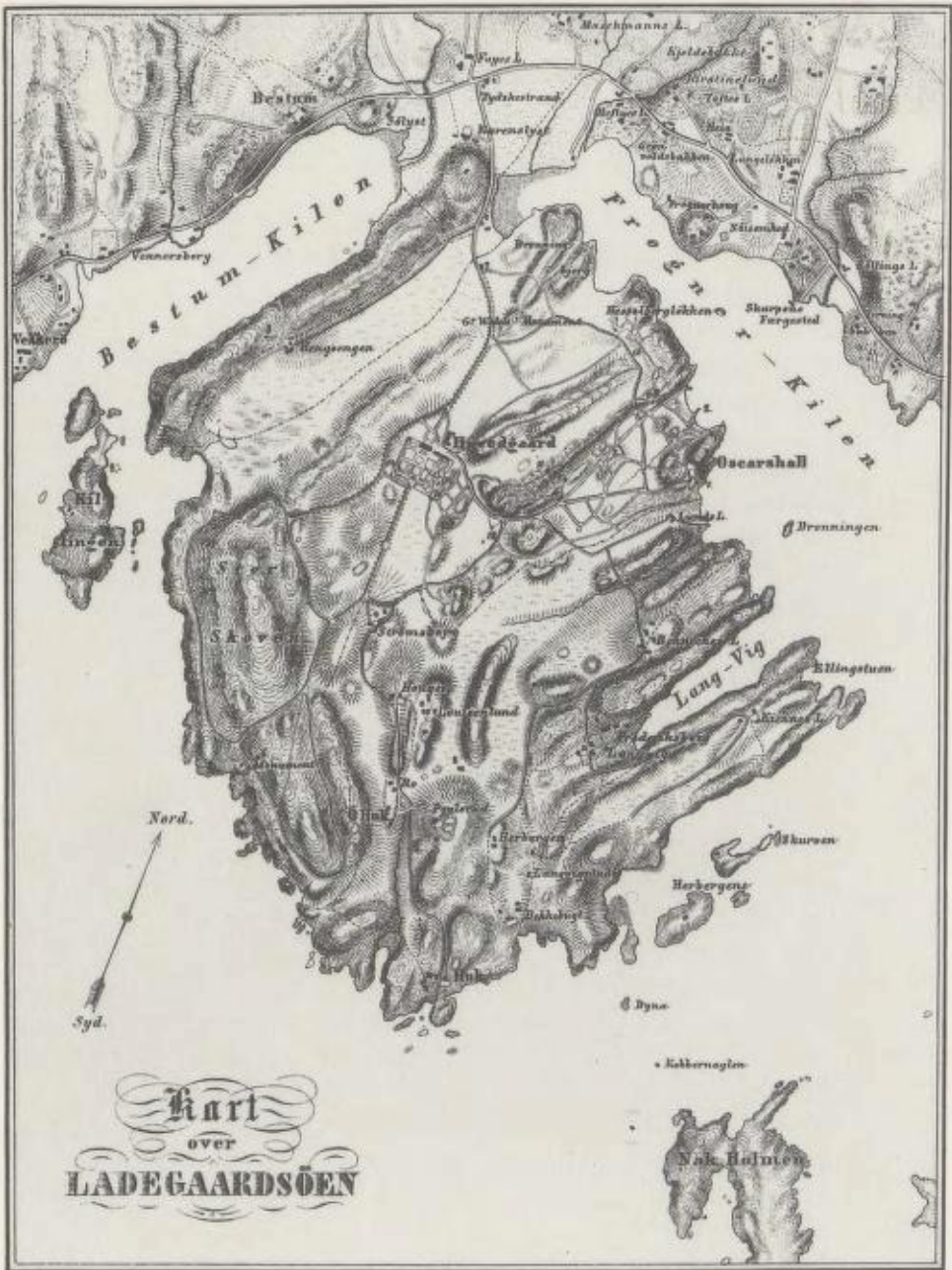

Bygdøy
Drømmen om Arkadia

Byminner nr. 2/3-1994

Kart over Bygdø ca. 1854.

OMSLAG: Wilhelm von Hanno: Drivhusene. Fra billedverket Oscarshall.

Byminner

Nr. 2/3 - 1994

FROGNERVEIEN 67
POSTBOKS 3078 ELISENBERG
0207 OSLO - TLF: 22 43 06 45

UTGITT AV OSLO BYMUSEUM
I SAMARBEID MED
NORSK FOLKEMUSEUM

REDAKTØR:
JORUNN SANSTØL

Drømmen om Arkadia

Bygdøy er for de fleste et vakkert landskap, med bølgende jorder ved Kongsgården, skogsområder hvor vegetasjonen enda vitner om klosterlivet i middelalderen - og svalende strender der almenheten kan finne ro og rekreasjon.

Noen har hatt anledning til å bosette seg på Bygdøy og fått et mer realistisk forhold til stedet. Men også for dem er «Ladegårdsøen», som den tidligere het, fylt av svundne tiders drøm om landlig idyll, der konger, geistlighet og landeiere søkte tilflukt.

Norsk Folkemuseum og Oslo Bymuseum vil fortelle om dette «Arkadia» gjennom en utstilling på Folkemuseet i jubileumsåret - og ved denne boken som ytterligere utdypet det mangfold av liv og kulturhistorie som øya bærer i seg.

Oslo Bymuseum gratulerer jubilanten!

- 2 MORTEN BING:
Drømmen om Arkadia
- 6 MAGNE BRUUN:
Kulturlandskapet på Bygdøy. Fra stattholderens hage til nåtidens folkepark
- 32 ELSE BOYE:
Bevertnings- og forlystelsessteder på Bygdøy
- 44 EGIL TVETERÅS:
Fra «løkkeland» til byforstad
- 56 HALVOR KJELLBERG:
Bygdøy i middelalderen - klostrets og kongefamiliens gård
- 66 TROND GJERDI:
Idrett, sport og friluftsliv på Bygdøy ved århundreskiftet
- 76 Frogner Hovedgård
- 77 MADELEINE VON ESSEN:
Dronning Mauds have på Bygdøy Kongsgård
- 84 JORUNN SANSTØL:
«Det smukke panorama». Bygdøy i kunsten
- 100 TONTE HEGARD:
Museet i parken
- 130 ASTRID E. ALNES:
«Hver årstid hadde sine gleder og tillokkelser». Vinterbilder fra Bygdøy

Drømmen om Arkadia

Morten Bing

Drømmen om Arkadia er drømmen om den pastorale idyll, det er drømmen om å finne en fredelig plett langt - men ikke for langt - fra byens ståk og mas. Når Norsk Folkemuseum og Oslo Bymuseum har valgt å kalle en utstilling om Bygdøy «Drømmen om Arkadia», er dette for å vise at Bygdøy - den idylliske, landlige halvøya 10 minutter fra Oslo sentrum - er et eksempel på et felles europeisk fenomen.

Bygdøy

Bygdøy betyr den bebygde øya – og i eldre tid var Bygdøy en øy og den eneste øya i indre Oslofjord som var bebyggt. Fra 1147 tilhørte Bygdøy cistercienserklosteret på Hovedøya. Ved et makeskifte overtok Kong Håkon V Bygdøy, som han i 1305 ga som morgengave til sin dronning, Euphemia. Datteren deres, Ingebjørg, ga Bygdøy tilbake til klosteret. Etter reformasjonen i 1536 ble Bygdøy igjen krongods, underlagt Akershus festning som ladegård, og fikk derfor navnet *Ladegaardsøen* som den beholdt fram til 1877.

Selv om det lenge har vært mange som har bodd på Bygdøy, er kanskje halvøya i dag først og fremst et *fritidslandskap*. Helt siden Christian IV i ca. 1603 anla en liten jakthytte her, har Bygdøy vært en landlig idyll, som først konge og senere folk flest har søkt til for å slippe ut av byen. Kong Christians jakthytte ble til Kongsgården som i store trekk fikk sitt nåværende utseende ved midten av 1700-årene. Byggingen av det lille, nygotiske lystslottet Oscarshall i 1852 forsterker

Bygdøys status som *Kongens øy*, likeså anlegget av "Kong Oscar II's Samlinger" - forløperen til Folkemuseet.

Fra slutten av 1700-årene og utover på 1800-tallet ble det anlagt en rekke private løkker på Bygdøy. Navn som Henningslyst, Karenslyst og Christiansro tyder på at disse løkkebebyggelsene var vel så mye til glede som til nytte. Fra midten av 1800-tallet ble Bygdøy i større og større grad et fritidsområde for allmennheten. Dette ga seg uttrykk i at det ble etablert serveringssteder, bad, sportsanlegg og - museer.

Arkadia

Det historiske Arkadia var et landskap på Peloponnes i Hellas.¹ I antikken var arkadierne gjeterne, bønder og jegerne som nok ble sett ned på av de sofistikerte borgerne i bystater som Athen og Korinth. Arkadia skal ikke ha vært et idyllisk land, men et fattig og vilt område med barskere klima enn andre strøk i Hellas.

Det er i renessansen Arkadia blir symbolet på det fredelige idealsamfun-

Jacob Munch: Et italiensk imagineret Landskab forestillende Ruiner af et gammelt Tempel og en Vandlødning. Maleri i Bygdøy Kongsgård. 100 x 140 cm.

net, og ikke minst i rokokko-tiden framstilles Arkadia som et yndig land, gjennomsust av milde vestavinder. En forestilte seg at landet var bebodd av hyrder og hyrdinner som ikke gjorde annet enn å passe hjorden sin og hviske ømme kjærlighetsord til hverandre, mens de hvilte i skyggen av et tre ved bredden av en klar kilde, eller danset grasiøst til fløytetoner.

Svermingen for hyrder og hyrdinner kan føres tilbake til antikken og har gitt seg uttrykk i såvel diktningen som malerkunsten. Som opphavsmann til de første *hyrdediktene* regnes den greske dikteren Teokrit som levde i Syracus ca. 270 f.Kr. Hyrdediktningen ble ført

videre av den romerske dikteren Vergil, og ble tatt opp igjen i renessansen av diktere som italienerne Jacopo Sannazaro som skrev hyrdefortellingen *Arcadia* i 1489 og engelskmannen Sir Philip Sidney som i 1590 utga hyrderomanen *The Arcadia*.

Drømmen om hyrdelivet har appellert til overkultiverte bymennesker med frynsete nerver som har søkt etter en verden av natur og uskyld hvor de kunne finne fred en stund. Men «hyrdene» er ikke virkelige gjeterer i en barsk og farlig natur, men bymennesker, skjønnånder og sensible sjeler - på sommerferie.

Også i Norge har hyrdediktningen hatt sine utøvere. Christian Braunmann Tullins leilighetsdikt vant beundring for sin rokokko-eleganse og frivolitet hos

1700-tallets Christiania-borgerskap:

*Gementlig hver aften, når fårene har ædt sig
mæt,
forsamles vi hyrder på den grønne slet.
Vi lemmerne køle i skyggen af en lind og bøg;
Og Damon opmunterer os med uskyldig spøk.
Den byrde
En hyrde
Om dagen har, ved solens glød
Afsvede
Afhede
Gjør denne aftenly så sød;
Helst når han får hvile i en hyrdinnes skød.*

Interessen for det idylliske landskapet finner vi for alvor fra begynnelsen av 1600-tallet. Ifølge kunsthistorikeren E. H. Gombrich var det den franske 1600-talls maleren Claude Lorrain som for alvor åpnet menneskenes øyne for naturens skjønnhet. Lorrains vakre drømmelandskap ble så normgivende at virkelige landskaps skjønnhet ble vurdert ut ifra hvor mye de lignet hans bilder. Og bildene hans viser nettopp den fredelige, pastorale naturen, gjerne med arkitektoniske minner fra en storslått fortid. I Lorrains samtidige, Nicolas Poussins malerier finner vi drømmen om en forgangen tids uskyld og verdighet, men også vemod som i «*Et in Arcadia ego*» (Også jeg var i Arkadia) malt i 1655.

Ca. 60 år senere malte rokokkomaleren Antoine Watteau bilder av lystige utflukter i eventyrlandskap hvor elegante og vakre hyrder og hyrdinner lever et liv omtrent som en sammenhengende menuett. Et godt eksempel er maleriet «*Avreisen fra Kythera*» fra 1717, som viser en rekke med elskende par som er i ferd med å forlate Afrodites øy. Watteaus «hyrder» er elegante herrer og damer som *leker* at

de vender tilbake til naturen, men naturen er temmet og ufarlig.

I italienske malerier fra 1700-årene finner vi igjen de arkadiske landskaperne - yndefulle naturskildringer som danner rammen rundt hyrdeidyller. Slike landskapsmalerier finner vi også eksempler på i norsk malerkunst, som i Jacob Munchs og H.A. Grosch' utsmykninger til Paleét - bilder som i dag befinner seg på *Bygdø kongsgård*.

Å skape sitt Arkadia

Men det er ikke bare i dikt og malerkunst mennesker har gjenskapt drømmen om Arkadia. Flukten ut av byen synes å være like gammel som byen selv. Både de romerske keiserne og renessansens handelsfyrster bygde seg villaer i trygg avstand fra byen. Det mest storslåtte av de romerske «landstedene» var keiser Hadrians villa ved Tivoli ca. 25 kilometer fra Roma - ikke en villa i moderne betydning, men en miniatyrverden med bekker og små fosser, søyleganger, blomsterhager med springvann og lunder og daler, befolket med skikkelser fra den olympiske gudeverden. Mest kjent av renessansens villaer er kanskje Villa Rotunda ved Vicenza tegnet av Andrea Palladio i 1550. Palladios villaer ble forbilder for 1700-tallets engelske «country houses» på samme måte som Lorrains malerier ble forbilde for deres hageanlegg.

På 1600- og 1700-tallet bygde kongene ofte sine residensslott utenfor hovedstedene som f. eks. Louis XIVs Versailles og Frederik den stores Sanssouci. Disse praktsslottene var kanskje like mye demonstrasjoner av makt og herlighet som arkadiske tilfluktssteder. Et mer slående eksempel på et kongelig Arkadia var Petit Trianon i parken utenfor Versailles -

her lå til og med en liten pseudo-rustikk landsby hvor dronning Marie-Antoinette kunne leke hyrdinne. Kongelige arkadier må en ikke minst kunne kalle de mange jakt- og lystslottene - eremitasjene (av eremitt = eneboer) - som de europeiske fyrstene trakk seg tilbake til i sommermånedene.

Det er de kongelige og de adeliges sommerresidensene som blir forbilde for de landstedene velstående byborgere bygger seg fra slutten av 1700- og begynnelsen av 1800-åra. Selv om de først og fremst var gårdsbruk, og ikke fritidsboliger i moderne forstand, fungerte de likevel også som sommerboliger og utfartssteder for eierne, og hadde klart rekreative funksjoner, slik som Bogstad for Peder Anker, Frogner for Bernt Anker og Ullevold for John Collett.

På besøk i Arkadia

Hageanleggene rundt slottene var i mange tilfeller de første parkene hvor allmennheten hadde tilgang. På midten av 1700-tallet ble det vanlig i London å spasere eller ri i St. James Park og i Paris ble Tuileriene brukt på samme måte. I København var «Kongens Have» lenge den eneste offentlige parken. Kongens Have eller «Hans Majestets lysthave» lå utenfor den gamle byens volder. Her hadde Christian IV allerede i 1606 påbegynt sitt «nye lysthus» - Rosenborg Slot.

Fra slutten av 1700-tallet blir skogturen en populær forlystelse for borgerne i de europeiske byene. Medbringende rikelig med mat og drikke dro København-borgerne til Dyrehaven ved det vakre jaktslottet «Eremitagen» nord for byen. Parisierne dro til Boulogneskogen - i følge den amerikanske forfatteren Mark Twain «et

herlig, uendelig, vidunderlig stykke villmark skapt av menneskehånd». Christiania-borgerne kunne dra til Bygdøy.

Bygdøy ble Christianias og Oslos pastorale idyll - et tilfluktsted for konger og for menigmann. Her har noen bygd sine egne Arkadier; kongsgård og lystslott, løkker og villaer, fiskerhus og funksjonærboliger, mens andre har kommet på dagstur til Arkadia, til eventyrlige serveringssteder og forlystelsesanstalter og til sol og sommer på badestranda. Fra Christian VIs jaktutflukter til Olav Vs spaserturer, fra Strauss-musikk og limonadetempler på Dronningbjerget til nakne kropper på Huk, går det en rød tråd, og det er drømmen om Arkadia.

Arkadia er et symbol på det naturlige og uskyldige, på det fredelige landskap uberørt av sivilisasjonens nedbrytende krefter. Det er et tilfluktssted, en kontrast til byens tempo og grellhet. Men Arkadia har også en vemodig tone. Det er en lengten tilbake til en verden som aldri har eksistert - annet enn i drømmer. Paradoksalt nok var det framskrittstroen, moderniseringen og storbyutviklingen som banet veien for drømmen om Arkadia.

Noter:

¹Stedsnavnet *Arkadia* har i utgangspunktet ingen sammenheng med ordet *arkade* (av latin *arcus* - bue). Arkaden er heller ikke et gresk, men et romersk fenomen. I utstillingen har vi likevel bevisst spilt på at ordene *Arkadia* og *arkade* ligner hverandre og kan vekke samme assosiasjoner. Svermeriene for såvel en fjern fortids idylliske hyrdeliv og for fortidens arkitektur - ikke minst i form av ruiner - er i sine nostalgiske vesen likeartete fenomen.

Morten Bing er etnolog og konservator ved Norsk Folkemuseum.

Kulturlandskapet på Bygdøy

Fra stattholderens hage til nåtidens folkepark

Magne Bruun

Bygdøy er blåveisbakker og vårgroen lindeskog, en naturidyll noen minutters reise fra Oslo sentrum. Bygdøy er et oppskattet utfluktssted for byens befolkning, der de kan nyte et sorgfritt fritidsliv i det grønne, i et moderne Arkadia. Bygdøy er samtidig et mål for turister fra fjern og nær og har internasjonalt ry for sine kulturskatter, men kanskje også for den skjønnhet og det særpreg stedet har. Forutsetningene for det vi får oppleve her er gitt både fra naturens side og gjennom de spor historien har satt i landskapet.

Naturen på Bygdøy

spiller på et stort register, med et mangfold av arter og naturtyper. Barskog med dominans av furu står tett og høyvokst på kalkrike åsrygger og høydedrag, først og fremst nord-vest og vest på halvøya. Varmekjær edelløvsog med vidstrakte lunder av lind og med alm og askeskog finner vi i solvarme sørhellinger og i de skjermede skrentene langs Frognerkilen. Det vi møter er nordlige utløpere av naturtyper og artsforekomster som har tyngden av sin utbredelse lenger sør i Europa.

Dette skyldes samspillet mellom godt lokalklima inne i det skjermede fjordbassenget, der fjorden ligger som et betydelig varmemagasin, og berggrunns- og jordbunnsforhold som er gunstige for plantevekst. Kalksteinsla-

gene og leirskiferen på Bygdøy forvirrer lett i det såkalte «skallberget». Det gir grunnlag for et mineralrikt, varmt og opplendt jordsmonn av helt andre egenskaper enn den stive, kalde havbunnsleira som dekker forsenkningene i terrenget på Bygdøy og som store deler av Østlands-området ellers frembyr.

Bygdøy faller her i samme klasse som de øvrige øyene innerst i Oslofjordbassenget, og ennå for 500 år siden var Bygdøy også ei øy. Opphopning av mudder ved nordenden, jengroing og landhevning skapte etter hvert det smale eidet som nå knytter Bygdøy til fastlandet mellom Bestumkilen og Frognerkilen. I moderne tid er dette eidet blitt dobbelt så bredt etter suksessive oppfyllinger i sjøen.

For å få et bilde av Bygdøy som et urørt kulturlandskap må vi forestille oss hele øya overvokst med nesten ugjennomtrengelig urskog. Den må dels ha bestått av gammel kalkfurusog, dels av tett løvsog med lind, alm og ask. Sumpskog av svartorfantes langs de grunne vikene der sjøen kilte seg inn, og gråorbeltet stod tette langs mye av strendene. Mer tørrendte strandtrekninger har sannsynligvis vært kranset av tette krattbelter med slåpetorn, klunger, trollhegg og einer, m.m., slik vi ser det på enkelte øyer lenger ute i fjorden den dag i dag.

Kongsgårdsalleen plantet i stiftamtmann Fredrik Moltkes tid omkring 1790. Den lange kanalen i overgangen mellom alleen og hagen, som understreket det barokke stilpreg som anlegget nå hadde i en kort tid, ble tatt vekk for mer enn hundre år siden. Foto: Magen Bruun 1989.

Kulturlandskapet vokser fram - klostertid og kongelig utfartssted
Bygdøy kan likevel ikke ha ligget slik så umåtelig lenge. Navnet er av gammelt opphav og står for «den bebodde øya». Her hadde folk tidlig slått seg ned og startet den gradvise prosess med å utvikle et *kulturlandskap*. Arkeologiske spor tyder likevel ikke på noen stor bebyggelse her ute i

forhistorisk tid (Coldevin 1950).

Først på 1150-tallet får vi et noe klarere omriss av Bygdøys tidlige historie, etter at cistercienserklosteret på Hovedøya var blitt opprettet. Mye taler for at Bygdøy hørte til de første landeiendommene som ble underlagt klosteret. Direkte opplysninger om klosters bruk av eiendommen finnes ikke, men cistercienserne var vidkjente

jord- og hagebrukere. Sin nærmeste, større landeiendom hadde klostret på Bygdøy. Her må klosterfolket ha hentet trevirke og brensel fra skogen og hatt sitt husdyrbruk for å skaffe melkeprodukter og ull. Feet må ha gått på skogsbeite, og de sidlende fuktengene må ha blitt ryddet tidlig for å gi slåttemark.

Åkerlapper har munkene sannsynligvis fått ryddet på egnete areal, mens frukthagene kanskje var samlet nær selve klostret ute på Hovedøya. Vinterfôr til husdyra var en avgjørende ressurs, og det produktive jordsmonn med edelløvs-skogens frodige urtevegetasjon gav gode vilkår for å høste høy. Det som måtte til var uttynning av trebestanden for å få tilstrekkelig lys på bakken, og overflatorydding av stein og røtter for å kunne komme fram med ljåen. Enkeltrær ble satt igjen for at løvfallet skulle føre plantene tilbake til jorda. Vanligvis ble mange løvtrær styvet for høsting av løv som ble tørket og nyttet som tilleggsfôr.

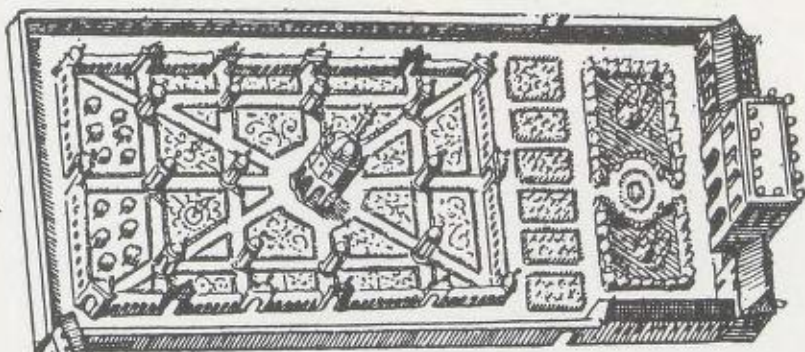
På selve slåttemarken utviklet den artsrike urtefloraen seg til fargerike blomsterenger med innslag av orkideer og sjeldsynte arter. Det er her snakk om den tradisjonelle *løvengen*, som har vært i bruk i tilsvarende edelløvs-skogsområder i Sør-Sverige og Østersjø-traktene like opp mot vår egen tid. I Estland var løvengene f.eks. et karaktertrekk på landsbygden i kysttraktene like til Sovjet-makten satt en stopper for det med kollektivisering og stordrift etter annen verdenskrig og engene grodde til med skog (Jöeste & Kævats 1991).

Etter en tvist med Hovedøya kloster overtok Håkon V Magnusson Bygdøy ved makeskifte omkring år 1300. I 1305 gav han øya i morgengave til sin unge dronning Eufemia, ved

en høytidelig akt på Kongsgården i Bergen (D.N.III). Hun fikk «Bygdøy vider Osslo med allum lunnendom, bui oc allu adru lausafe thvi sem thar ligger til». Det sies at den romantiske dronningen likte seg på Bygdøy og gjerne dro ut hit. Andreas Munch (1811-1884) som var en dikter med feste i senromantikken, tenkte seg at hun reiste ut om sommeren sammen med sine terner, pager, riddere og sangere (Berg 1952). Eufemia var nordtysk fyrstedatter og oppvokst på Rügen. Hun kan ha vært velkjent med høymiddelalderens ridderromantikk, slik vi kjenner den fra bokillustrasjoner med damer og kavalerer i utvunget samvær ute i det grønne på blomstrende enger, underholdt med forfriskninger og strengelek. Løvengene som det er sannsynlig at klostrets virksomhet hadde fått fram på Bygdøy, ville danne den perfekte ramme om slike sammenkomster.

Bygdøy kan dermed ha vært det ene sted i Norge hvor den europeiske ridderromantikken kom til utfoldelse. Bygdøys første epoke som et aristokratiets Arkadia fikk imidlertid ikke vare lenge. Eufemia døde allerede i 1312. Hennes og Håkons datter, den nokså maktsyke hertuginne Ingebjørg, førte et omtumlet liv. På sine eldre dager, omkring 1350, fant hun det tilrådelig å gi Bygdøy tilbake til klostret. Til gjengjeld skulle det reises et alter og holdes messe for hennes sjelfred. I et brev våren 1352 gav hun hele buskapen på Bygdøy til det nye alteret, 26 kyr, foruten okser, hester, svin og 4 lester kornsed (Berg 1952). Dette forteller ikke lite om hvordan landskapet må ha vært den gang.

Dermed er vi tilbake i en langvarig epoke med jordbruksdrift og beiting på Bygdøy. Store endringer skjedde neppe etter at klostret gikk til grunne i

Residenshagen utenfor vollgraven i München 1644. En innelukket, symmetrisk renessansehage med paviljong i midten. Prinsippet minner om Høeghs hage på Bygdøy.

1532 og Bygdøy kom på statens hender. I lensregnskapene for Akershus midt på 1500-tallet omtales Bygdøy som *Ladegårdsøen*. Bygdøy var nå lagt inn under Akershus slott som avlsgård til inntekt for stattholderne og senere for stiftamtmennene.

Aristokratiets Arkadia

I nyere tid ble Bygdøy et utfarts- og lyststed for aristokratiet. Christian IV dro hit ut på jakt når han var i Christiania. Utenom jakttiden ser det ut til at viltet var holdt i dyrepark, innhegnet med «Riishafgier» eller rishagegjerde, trolig i likhet med de tradisjonelle danske «dyrehavehegn».

I 1603 fikk kongen reist et lite jakthusvære på Ladegårdsøen. Ulrik Fredrik Gyldenløve (stattholder fra 1664) førte tradisjonen videre og bygde i 1674 en «eremitasje» som en sentralbygning med toetasjes midtparti, sal ovenpå og fire rom nede. Sist på århundret forsvant dyrehagen, og jakttradisjonen tok slutt. Gyldenløves eremitasje ble nedgradert til høyløe (Berg 1952). Noen kongelig jaktsgård med uthogde gater og allésystemer

etter europeisk forbilde finnes det ikke spor etter på Bygdøy. Her var ikke noe norsk Fredensborg eller Versailles.

Et tidsskifte kom med visestattholder Just Høegh, som gjorde Ladegårdsøen om til et representativt lyststed i løpet av 1680-årene. I tilknytning til det gamle og enkle våningshuset som hans forgjenger, den byggeglade Christoffer Urne, hadde satt opp 50 år tidligere, anla Høegh en hage med store påkostninger. Ved siden av Gyldenløves hage ved Herregården i Larvik var dette uten tvil den mest strålende hage man til da hadde sett i Norge.

I norsk hagekunsthistorie markerte Høeghs hage en viktig milepel: Det er den første symmetriske hage vi kjenner på norsk jord. Etter det vi kan skjønne var den anlagt med fast arkitektonisk tilknytning til hovedhusets sentralakse. Forbildet kan han ha hatt med seg fra anlegg hjemme i Danmark, eller fra inntrykk i utlandet. Just Høegh var kjent som en høyt kultivert og bereist diplomat og hadde stått i nær kontakt med nederlandsk og fransk kulturliv.

Stilmessig hørte hagen til i renes-

sansetradisjonen, slik den hadde utviklet seg i Norden, med høye plankegjerdet som skjerm rundt et lukket uterom. Hvem som hjalp Høegh med anlegget, vet vi ikke. Det kan ha vært en gartner fra Danmark, eller kanskje mer sannsynlig fra Herregårdshagen i Larvik. Hagen målte 150 x 120 alen (ca. 90 x 70 m) og var inndelt i regelmessige kvarterer, fire på hver side av midtaksen. En åttekantet paviljong stod i sentrum, med fire karnapper som vendte mot hagens lengde- og tverrakser. Nærmest hovedhuset lå blomsterhagen. Hjørnene av kvarterene var utsmykket med 16 pyramider med forgylte kuler på toppen. Dette var et merkelig gammelmodig renesansemotiv. Lignenede pyramider av treverk prydet Nils Trolles hage ved Akershus slott 30-40 år tidligere (Berg 1952).

Utenom hovedhagen lå seks adskilte frukt- og grønnsakhager, deriblant Kirsebærhagen og «Mellemhaven» med regelmessig plantede frukttrær støttet opp av rødmalte stokker, om trent som Christian Gartner foreskrev det i sin bok «Horticultura» som kom ut på denne tid. Til hagen hørte også to veksthus, som trolig flankerte hovedbygningen på hver side. Auksjonsprotokollen etter Høeghs enke forteller om et rikholdig utstyr, bl.a. med fiken-trær, laurbær, myrt, sitrontrær og jasminer i potter og kar for plassering ute i prydhagen om sommeren (Skard 1962). For Just Høegh var landstedet med den praktfulle hagen på Ladegårdsøen bakgrunn for det gode liv med hyggelig selskap i vakre omgivelser, og han førte et flott hus med stort tjenerskap. Ikke alle som fulgte etter ham i embedet hadde den samme sans for stedet. Hagens og gårdens historie ut gjennom 1700-årene veksler derfor mellom blomstrende velstand og håp-

løst forfall. Verst må det ha vært i årene etter 1715, da Carl XII's soldater tilsist herjet det hele.

Regnskaps- og besiktigelsesprotokoller forteller mye om hagens utvikling i løpet av århundret. Det fører for langt å omtale alle detaljer her. Arno Bergs bok om Bygdøy kongsgård (1952) gir utførlig beskrivelse av de forskjellige tiltak som ble satt i verk. I denne sammenheng får søkelyset rettes mot de viktigste hovedtrekkene.

Ny hovedbygning til erstatning for det forfallene huset fra Urnes' tid ble bygd av grev Christian Rantzau (vise-stattholder 1731-1739). Bygningen stod ferdig i 1733 og danner kjernen i det som i dag er Kongsgårdens hovedbygning. Fra først av var den kun innrettet som sommerhus. Hagen var avgjort det som utgjorde stedets attraksjon. Rantzau plantet en dobbeltallé av forskjellige løvtrær langs hagens vestside og utstyrte den med spaljerte frukttrær både langs plankegjerdene og mot hovedbygningens veggflater. Det nevnes bl.a. aprikos, fersken og vinranker. Men vintrene var harde på den tiden, og i 1740 het det at alle frukttrærne var ødelagt av «den forleden Vinter strænge Frost» (Skard 1962).

Den rike Otto Fredrik von Rappe var stiftamtmand i Akershus 1740-1750 og viste stor interesse for Ladegårdsøen. I forbindelse med kongebesøket i Christiania 1749 inviterte han Frederik V til Ladegårdsøen den 14. juni. Etter et tretimers taffel til salutter og musikk fra trompeter og pauker begav høyhetene seg ut i hagen. På tross av at 1749 var et år med kald og ufyselig regnsommer, oppholdt majestetet seg i hagen i over to timer. Kronikøren jevnfører den med Kongens Have på Rosenborg, selv om den bare var halvparten så stor (Berg 1952).

Fredrik Moltkes dam fra 1795. Kanalen i forgrunnen leder ut i den store dammen som ble anlagt 50 år senere. Foto: Magne Bruun 1961.

Jacob Benzon, som etterfulgte von Rappe som stiftamtmand, satt med Ladegårdsøen i 20 år, fram til 1771. Han fornyet plankegjerdet om hagen og satte det opp i 400 meters lengde, 2,2 m høyt og utstyrt med tre porter. Fargesettingen på gjerdene viser at de gamle tradisjoner ble holdt i hevd. Gjerdet ble rødmalt, portene blå. Stakittet rundt gårdsplassen ble rødmalt med hvite kuler på stolpene. Hovedbygningen fikk ny fargesetting og ble malt blågrå med hvite gerikter. De to sidebygningene fikk en omvendt fargeskala - hvite vegger og blågrå dør- og vinduskledninger (Berg 1952). Fargeeffekten dette gav i landskapet må ha vært festlig og staselig.

Albert Philip von Levetzau tiltrådte som stiftamtmand i 1774 og innrettet gården som helårsbolig. I hagen

gjorde han endringer som står som uttrykk for nye holdninger til hage og uteliv. Plankegjerdet ble åpnet mot vest, og den gamle paviljongen som tidligere hadde stått midt i hagen ble nå flyttet utenfor. Herfra kunne en nyte utsikten om sommerkveldene og solnedgangen over Kolsås og Skaugumåsene. I 1783 fikk Levetzau anlagt kjeglebane i hagen - en av de aller tidligste vi hører om i Christiania. De stillestående, gammeldagse hagene begynte å kjede tidens publikum. Kjeglespillet var i ferd ned å bli en motesak, og det gav mulighet for mosjon som sikkert hjalp godt for å fremme tørsten, får vi tro.

Levetzau sørget også for å gi gården en ny og representativ adkomst. En tverrbygning som stengte gårdsplassen på nordsiden ble nå fjernet.

Hafslund. Kanalen som danner nedre grense for hagen er den eneste barokk-kanal som vi har bevart i Norge. Foto: Magne Bruun 1992.

Ny aksial oppkjørsel fra nord ble anlagt - den samme adkomstvei som fremdeles fører opp til Kongsgården. Ved broen over Hengsenbekken satte han opp en portal flott utstyrt med urner og rekkverk på sidene, som en representativ og staselig entre til gården (Berg 1952).

I stiftamtmann Fredrik Moltkes embedstid (1789-1795) ble intensjonene fra Levetzaus virksomhet ført videre. Langs oppkjørselen fra nord ble det plantet allé, og en tilsvarende allé ble anlagt i fortsettelsen av sentralaksen, fra søndre hageport over jordene mot Kongeskogen (Berg 1952). Denne alleen med den runde plassen midt på står ennå som et markant trekk i landskapet.

Det høye plankegjerdet, som gjennom alle år hadde gitt hagen den innelukkede renessansekarakter, ble

nå fjernet. Utsynet over landskapet omkring skulle ikke hindres. Som avgrensning for søndre del av hagen og som dreneringsbasseng for jordene ble det nå anlagt en kanal, 172 favner (omlag 325 meter) lang og 7 alen (vel 4 m) bred (Skard 1962). En lignende kanal ble utgravd på Jarlsberg 30-40 år tidligere, og på Hafslund, der den fortsatt ligger intakt.

Det som her ble gjort, var en tillempling til barokkens ideal for en representativ landgård, med mektige alleer som understreking av hovedaksen og med lange kanaler. En kan undres over at representantene for det danske aristokrati, som hadde sittet med Ladegårdsøen opp gjennom århundret, ikke hadde satt igang med dette tidligere. Da Moltke endelig fikk gjort det, var barokkens parkideal forlengst passé og gammeldags ute i

Europa. Den romantiske landskapsstilen med sin uformelle naturalisme var blitt toneangivende og hadde alt slått rot i Norge med Peder Ankers park på Bogstad, som ble anlagt i siste del av 1780-årene.

Fredrik Moltke var også våken for disse nye toner og anla en liten romantisk park, med spaserveier på høyden øst for hovedgården. Mellom denne og gården gravde han i 1795 ut en dam som ennå ligger som et av parkens vakre partier (Berg 1952).

I 1810 var det slutt med stiftamt-mannstiden på Ladegårdsøen. Da rykket prins Fredrik av Hessen inn her med sin elskerinne, senere gemalinne «til venstre hånd», Clara von Lillien-cron. Fra nå av kom noen få hektiske år før det stilnet av på den gamle gården for en lang stund. Prinsen og hans baronesse førte en nokså løssluppen selskapelighet her ute, noe som ikke ble helt godt mottatt i disse vanskelige årene. Det gikk lenge gjetord om deres festfrokost ute på isen i Frognerkilen en dag senhøstes i det verste nødsåret 1812. I Mor Korens dagbok heter det med et nesten hørbart snøft: «*I Sløder, paa Kjælker og Skøiter stormede den hele Hvepse-sværme, som uophørlig surrer om denslags Honning, afsted til Festen ... Dagen efter gik Toget ... til Ladegaardsøen, hvor man indtog The-vand, og saa floxede tilbage til Prindsens Palæ, hvor der var Bal til den lyse Dag*». (Coldevin 1950).

På Ladegårdsøen satte prinsen igang utvidelse av Moltkes lille engelske park, på den tilstøtende «Karusellhaugen», som strekker seg ca. 300 m sørøstover. På høydepunktene fikk han utplanert små utsiktsplasser. Vargas Bedemar skrev i sine notater fra 1810-14 at prinsen etter avsluttet arbeidsdag ofte red ut til hovedgården

for å bli servert te i «det lille af ham selv istandbragte Anlæg» (Skard 1962). Han tok også initiativ til å reise minnesmerket over prins Christian August, som står ute ved Paradisbukta ved sørenden av Kongeskogen. Det ble støpt på Næs jernverk, men kom først på plass senere.

Våren 1813 ble tronarvingen Christian Frederik sendt til Norge og rykket inn på Ladegårdsøen. Han trakk sesongen ut lengst mulig og holdt jaktelskap i desember og store fester på nyåret 1814. Som landets unge konge holdt han hoff på Ladegårdsøen utover sommeren. Han var avholdt og tiljublet, men stod også under kritisk oppsikt. Jacob Aall skrev f.eks. at hans «Sind (dybt) nedbøiedes ved denne luxuriøse Overflod af den nyvalgte Konges Naadegaver». På Ladegårdsøen fikk Christian Frederik også oppleve sitt livs utvilsomt største nederlag, som endte med abdikasjonsakten i gårdens vakre hagesal den 10. oktober. Samme kveld forlot han Norge. Han og hans følge tok veien gjennom Kongeskogen til en båt som ventet ved Paradisbukta.

Vladimir Moe (1920) har gitt denne malende skildringen av det som hendte: «*Fra den samme Sal var det, han nogen Timer senere til Faklernes bleke Skinn i Høstnattens Mørke begav sig gjennem den lange, stolte Allé, hvor de gule Blade falt raskende ned ... Ved Øens ytterste Punkt - ved Christian Augusts Minde ... gik han ombord i den Lystyacht som skulle føre ham ... bort fra hans norske Kongerige- og fra han Ungdoms skjønneste Drøm*».

Den gamle kongsgården, som hadde tjent som landsted for fritid og fest for landets ledersjikt gjennom ett og et kvart århundre, var nå blitt hovedscene for dramatiske hendelser

som markerte en avgjørende milepel i nasjonens historie. Andre samfunn legger stor vekt på å ta hånd om historiske landskap som har dannet ramme om hendelser av vesentlig betydning. UNESCOs organisasjon ICOMOS har utarbeidet særskilt charter for historiske landskap og minnesmerker. Landskapet mellom Kongsgården og Paradisbukta, med alleen og Kongeskogen, er ikke forstyrret av inngrep i nyere tid. Kan hende er tiden inne for å markere at dette er et historisk landskap der sluttstrek ble satt for et avgjørende kapittel i vår historie?

Ladegårdsoens kulturlandskap

Hoveddragene i kulturlandskapet på Bygdøy kan neppe ha blitt endret i vesentlig grad fra senmiddelalderen til stiftamtmenness tid. Gårdsfolk med drenger og tautser må ha holdt til her og tatt hånd om den daglige drift, uansett om det var klostret, Akerhus slott eller stiftamtmenness som holdt i tøylene. Måten å drive jordbruk på endret seg heller ikke drastisk. Lågtliggende, fuktige enger med rikelig tilførsel av næringsrikt sigevann fra utmark og åkerterger, eller fra gårdens fjøs og stall, var de viktigste areal for produksjon av høy til vinterfôr. Åkerteigene, som sammenlagt må ha dekket store areal for å kunne gi noe utbytte med fortidens beskjedne produktivitet, lå på steder der jorda ikke var vassjuk og kunne dyrkes. Øvrige areal som kunne høstes lå som slåttebakker eller løvenger utover halvøya.

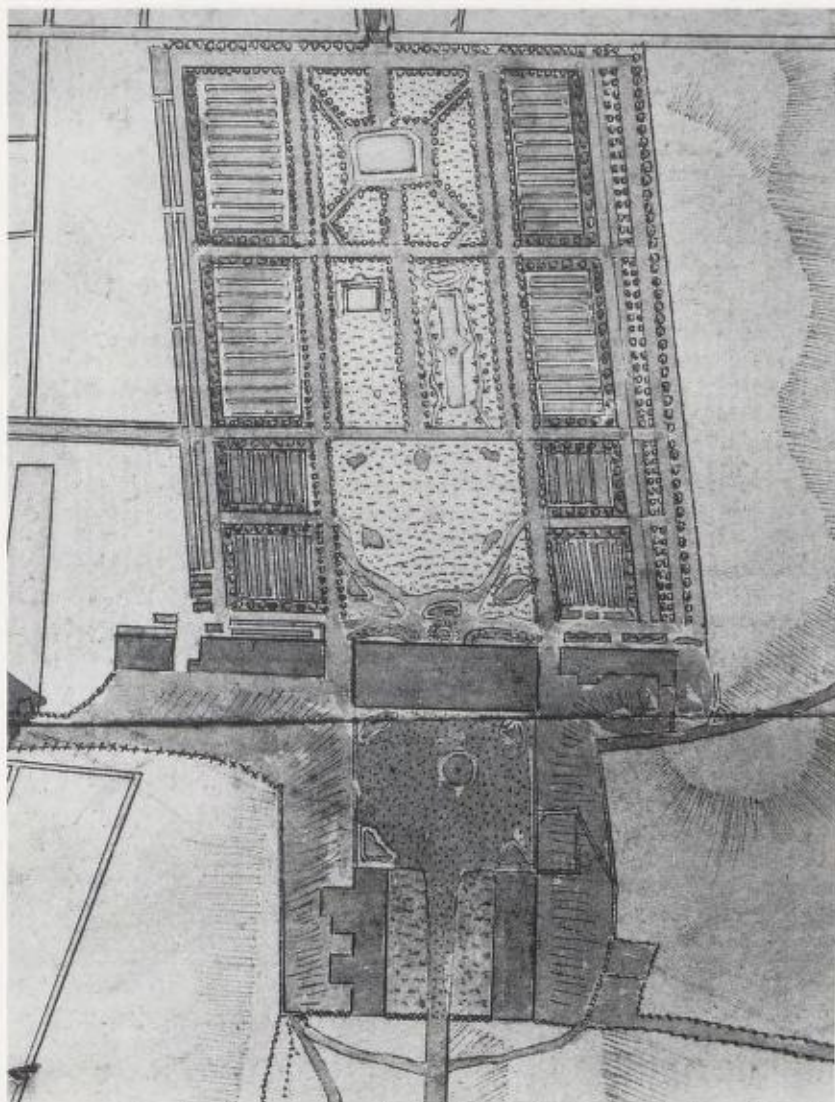
Husdyra beitet i skogen, på smale striper av strandenger og på slåtteenene tidlig på våren og etter onnetid om høsten. Beitepresset holdt skogbunnen åpen og fri for undervegetasjon, med et frodig gras- og urtesjikt og med vidstrakte matter av hvitveis og nøkleblom om våren, eller lerce-

spore og gullstjerne i den mer friske og fuktige askeskogen. Der beitingen var sterkest utviklet det ser karakteristisk hagemark, med tett nedbeitet grasbakke under en spredt og åpen trebestand. Navnet «Lindehagen» som ble brukt om høydedraget nordøst for hovedgården, synes å være et minne om dette. Kanskje hadde det fra først av vært en løveng her.

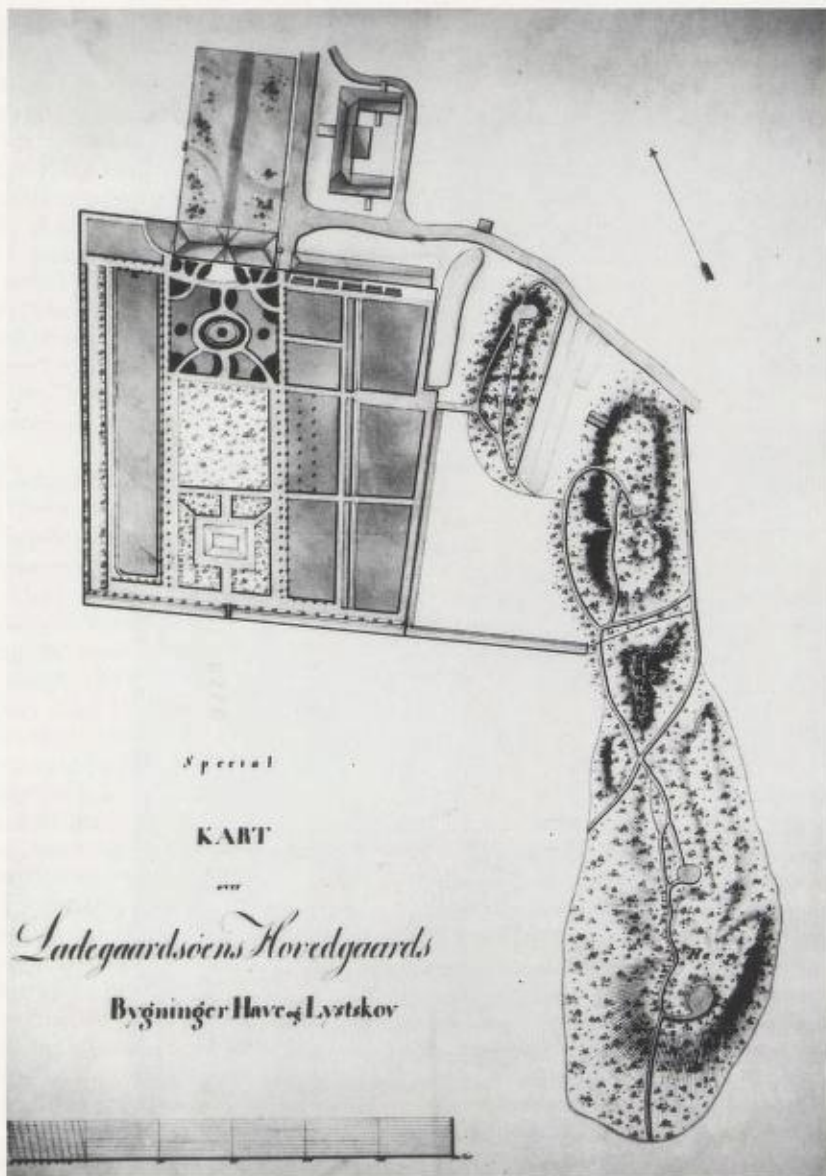
Dette pastorale landskapsbilde må ha vært nesten det samme som dronning Eufemia og hennes terner skal ha funnet så tiltrekkende en gang på det fjerne 1300-tallet. Det tidligst kjente kartet som gir opplysninger om landskapet på Bygdøy, er opptatt av løytnantene Bielefeldt og Rick i 1775 (s.18). Her er det antydning av halvåpent løvenglandskap med høyløe («Scheune») øst for gården der den senere Thulstrupløkken lå. Likeens er det vist et stort åpent areal med løe på Hengsengen, som må ha vært viktig slåttemark for gården. Kartet viser forøvrig åpen innmark omkring hovedgården, mens resten av Bygdøy er markert som skog. Det ligger nær å anta at dette skyldes at løytnantene rett og slett ikke gjorde nærmere undersøkelser her. Ihvertfall viser det neste kartet, Jegerkorpsets kart fra 1801 (s.20), en god del innmarksareal i dalsluktene og på slettene på den søndre del av halvøya.

På den annen side forteller dette kartet om store endringer som pågikk i kulturlandskapet på den tid. Fysiokratens økonomiske filosofi med vektleggingen av jordbrukets betydning hadde sterk innflytelse på embedsstanden sist på 1700-tallet.

Fredrik Moltke var sterkt opptatt av å fremme jordbruket og bedre bøndenes kår (Johnsen 1940). Reformen i jordbruksdriften med vekselbruk og grøfting av dårlig drenert mark ble

Hagen ved Ladegårdsøen Hovedgård 1801. Til høyre for hovedbygningen ser vi Moltkes dam. Hagen har i behold det gamle, geometriske renessansemonster. Selve pryddarterret ser forfallent ut. Lenger nede er kvarterer kantet av hekker med uregelmessig plasserte fiskedammer. Til begge sider for det brede midtpartiet ligger regelmessig ordnete kjøkkenhagekvarterer innrammet av rader av frukttrær eller bærbusker. Langs vestsiden av hagen står alleen som fra først av ble anlagt av Chr. Rantzau i 1730-årene. Utsnitt av Jægerkorpsets kart over Ladegaardsøen 1801. Foto: Norsk Folkemuseum.

Bygninger, hage og park på Ladegårdssøens Hovedgård 1835. Den gamle hagen har fortsatt hovedtrekkene i behold. Nye kavarterer er kommet til på østsiden. Moltkes dam og den lille landskapsparken fra hans tid ligger utenfor østre hjørne av hagen. Lenger ned strekker karusellhaugen seg med svungne stier og utsiktsplasser. Foto: Universitetsbiblioteket.

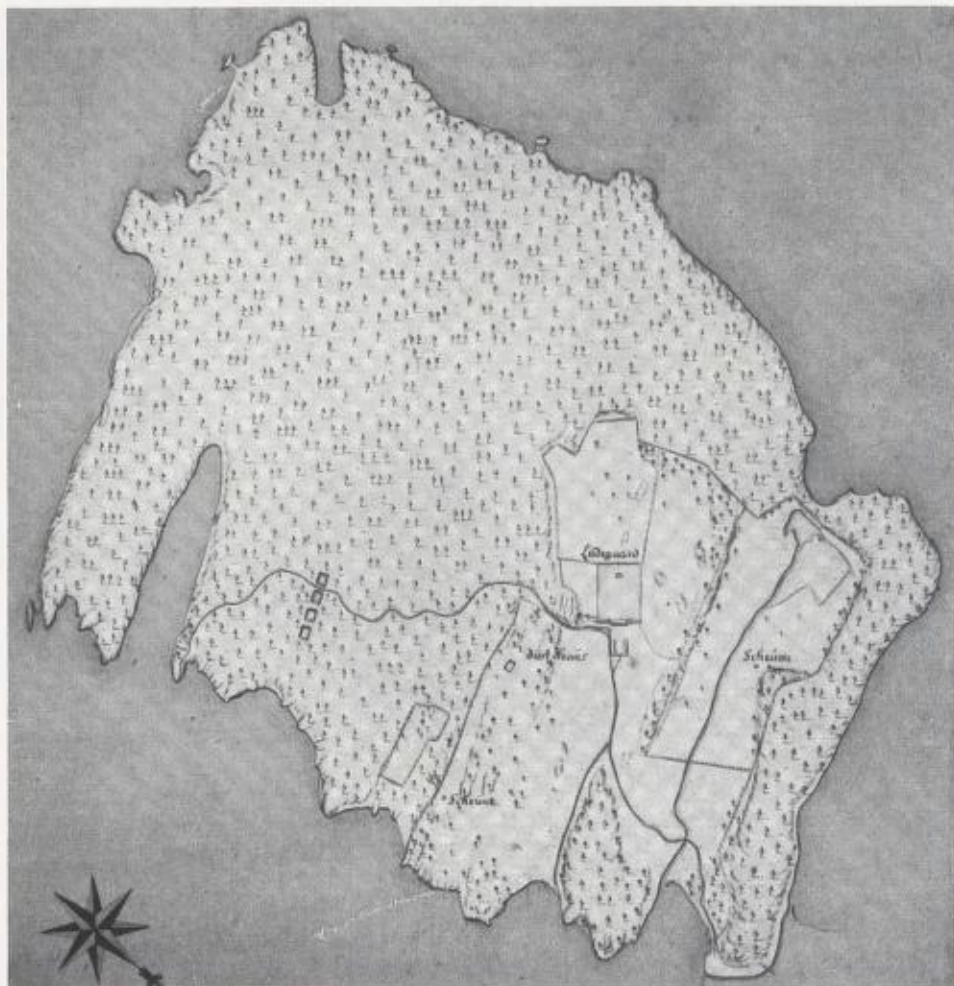
Jacob Munch: Christianiafjorden og Ladegaardsøen, sett fra Ullern, antakelig i 1818. Maleri på Bygdøy Kongsgård. 81 x 107 cm. At skogen stort sett bestod av glissen løvtrevegetasjon synes tydelig på bildet. Foto: Rune Aakvik 1994.

tidens store satsingsfelt. Kartet fra 1801 viser systemer av dreneringsgrøfter over store deler av Bygdøy, på jordene sør for hovedgården, i ytterområdene sør på halvøya osv. Det som her er markert, er begynnelsen til bruddet med det gamle og tradisjonsfaste jordbrukssystemet.

Kartsignaturen antyder at store areal med løvengstruktur ennå fantes bl.a. i bakkene vest for hovedgården og i dalsluktene sørover mot Huk. Den økte produktiviteten gjorde etterhvert den ekstensive løvengdriften ulønnsom. Mye peker derfor på at det var i denne perioden at de gamle løvengene gikk over til beitehager og etterhvert til

skog. Noen av dem fikk riktignok nytt liv i landskapsparker for Christianias borgerskap.

De største landskapsendringene foregikk likevel i skogen. Stiftamtmenenes herskapelige husholdning var kostbar. Inntektene til å dekke dette måtte bl.a. gården skaffe. Ikke minst ble de hentet fra skogen. Den hadde nå en helt annen kommersiell verdi enn i forgangne århundrer. Enkelte av stiftamtmenene søkte å verne skogen, men jevnt over ble det hogd sterkt. Etter inntektene å dømme må tømmeret ha hatt stor verdi, skrev Coldevin (1950). År for år falt stadig mer av de gamle storfuruene for øksa.

Kart over Bygdøy fra 1775, opptatt av Bielefeldt og Rick. Kulturlandskapet ved Hovedgården og Hengsengen viser det gamle preg med høyløer og åpen løvengkarakter på deler av marken. Sør for gården ses fire fiskedammer fra Rantzaus tid. At hele resten av Bygdøy virkelig lå som skog slik kartet viser, synes mer enn tvilsomt. Original i De kgl. Samlinger, København.

På de uthogde feltene holdt beitedyra gjenvæksten nede. Bare en glissen løvtrebestand og noen verdiløse kraggfuruer stod tilbake. Det er dette åpne skogslandskap som er gjengitt på Jacob Munchs maleri av Christiania-

fjorden med Ladegårdsøen 1818 (s. 17).

Løkker og landsteder for borger-skapet

Et spesielt tidsskifte for landskapet på

Bygdøy kom i 1775, da stiftamtmann Levetzau fikk kongens tillatelse til å bysle bort deler av eiendommen for å styrke inntektene. Det mer eller mindre velhavende borgerskapet i byen hadde alt lenge lagt beslag på den felles bymarken utenfor bygrensen, for å skaffe seg lyststeder, såkalte løkker, i landlige omgivelser. Mye av grunnen på Frogner hovedgård var også blitt utlagt som løkker allerede, og pågangen etter landsted på den idylliske og eksklusive Ladegårdsøen ble selvfølgelig stor.

Leiekontraktene gjaldt som regel for bygslerens og hustruens levetid, men fra 1790-årene begynte staten også å avhende løkkeeiendommer ved salg. Litt etter litt ble stykke for stykke på denne måten skåret vekk fra eiendommen (Coldevin 1950). På et grensekart opptatt 1874 er hele sørøstre halvdel av Bygdøy fradelt, likeens Hengsengen, som senere ble tilbakekjøpt til Kongsgården (Holst 1882).

Et kart over Ladegårdsøen fra 1854 (se innsiden av omslaget) viser at løkkeeiendommene lå spredt over sørøstre del av halvøya, men den hadde ennå et helt landlig preg. På siste del av århundret begynte utparselleringen av villatomter, og kartet over Kristiania og Aker fra 1908 viser omfattende villabebyggelse ved Framnes og tildels innenfor Huk. Dronninghavn-løkken like sør for Oscarshall ble utparsellert like etter 1910 (Holland 1937), og deretter fikk sørøstre Bygdøy et stadig mer bymessig preg.

Den første som sikret seg løkke på Ladegårdsøen var kommandanten på Akershus, generalmajor Henning Hesselberg. Fra 1780 og utover ervervet han ca. 200 dekar i helningen ned mot Frognerkilen, innbefattet Lindehagen. Dermed ble hovedgården helt

avskåret fra sjøsiden mot øst. Hesselberg førte opp et herskapelig våningshus med standsmessig hage, Henningslyst. Eiendommen ble solgt i 1802 til justisråd Paul Thrane, som senere også kjøpte opp tilgrensende løkker i sør, med det nåværende Oscarshall-området.

Omgivelsene ble utformet som en landskapspark i romantikkens smak, med spaserstier som slynget seg sirlig gjennom løvskog og solåpne lysninger, fram til usiktspunkter oppe på knausene (Hauen 1951). Rester av de gamle løvengene gikk naturlig inn i det nye parkmiljøet og kunne holdes i hevd gjennom husdyrholdet på løkkene. Et maleri av Heinrich A. Grosch fra ca. 1822 (s. 21) viser Henningslyst omgitt av et pastoralt landskap med lunder og åpne enger som skrâner ned mot Frognerkilen. Fremdeles kan en kjenne igjen disse karaktertrekkene i landskapet her.

Paul Thranes datter gav senere en skildring av miljøet her ute i tiden omkring 1810 (Hauen 1951). Hun skrev at faren utvidet eiendommen for «at have Behageligheden af egne Spadserveie». Hun forteller om en av familiens venner, fru Thulstrup som satt «i Skoven ... og serverede Thee med ... en umaadelig bredskygget Hat, forat Huden ikke skulle tage Skade af Luften» Videre understreker hun at det var et stort gode både for byens folk og fremmede å kunne komme ut og tilbringe kvelden i en «deilig Natur», på et sted hvor man alltid ble godt traktert og fikk hyggelig selskap.

Meningene er delte om konsekvensene av utstykingen av statens eiendom på Bygdøy. Noen ser det som et beklagelig tap av åpent land. Arnt Hauen (1951), som i mange år var ansatt ved Oslo kommunes parkvesen, forfektet et annet syn. Han peker på at

Jægerkorpsets kart over Ladegaardsøen 1801. Systemer av dreneringsgrøfter er inntegnet på store arealer også på den søndre del av halvøya. Den prikkete signaturen mellom skog og åpen innmark kan stå for en halvåpen løvengstruktur som ennå var i behold på enkelte steder, bl.a. i sluktene ned mot Huk. Løkkeeiendommer som er overdratt til private er merket av, bl.a. Hesselbergs store eiendom mellom hovedgården og Frognerkilen. Norsk Folkemuseums arkiv.

Heinrich A. Grosch: Ladegaardsøen sett fra Frognerstranden. Løkken Henningslyst med Kongsgården i bakgrunnen. Maleri fra ca. 1822 på Bygdøy Kongsgård. 134 x 183 cm.

denne begynnende privatiseringen gav støtet til at Bygdøy for alvor ble oppdaget som utfartssted og tatt i bruk av byens befolkning. Når det gjelder Thranes store og attraktive eiendom, skulle den da også snart bli ført tilbake til offentlig bruk.

Karl Johan-tiden og folkeparken

Etter at Paul Thrane overtok Borregård og flyttet fra Christiania, ble hele hans store eiendom på Bygdøy kjøpt av Karl Johan i 1819. Prisen var 18000 spd. Den østre løkken fikk kongens livlege, professor M.A. Thulstrup, overta til sin død i 1844. Det gamle Henningslyst fikk kongens fullmektig, generalkonsul Rohde ha så lenge han levde. Senere har stedet vært kalt Rodeløkken.

Staten har ikke alltid vært den ideelle eiendomsforvalter, og regjerin-

gen besluttet på midten av 1830-tallet å selge hele den gamle hovedgården. Ingen i Stortinget hadde innvendinger mot det. Ved auksjon 2. februar 1837 fikk advokat Fr. Stang høyeste bud. Det viste seg snart at han handlet i Karl Johans navn (Berg 1952). Dermed hadde kongen samlet storparten av Bygdøy på en hånd.

Karl Johan fulgte en bestemt strategi med disse eiendomskjøpene: Å sikre Bygdøy som folkepark for Christianias befolkning. *Departements Tidende* skrev 10. juli 1837 at det i flere år hadde vært majestetens ønske å skaffe byens innvånere en «offentlig Spadsergang». Kongen hadde tidligere kjøpt en del av Ladegårdsøen og ervervet nå hovedgården for å slå det hele sammen «at anvende til foranførte Øiemed», het det (Skard 1962).

Karl Johan arbeidet for å gjøre det

Utsikten fra Dronningberget over Frognerkilen. Dronning Desideria satte stor pris på stedet, og navnet er etter henne. Foto: Magne Bruun 1961.

nokså provinsielle Christiania til en representativ hovedstad. Med sitt franske opphav kjente han de store kongelige skogsparkene Boulogneskogen og Vincenneskogen som var parisernes tradisjonelle utfluktssteder. Stockholm hadde fra Gustav IIIs tid hatt den attraktive Hagaparken rett utenfor byens grenser. Ved å erverve så mye som mulig av Kronens gamle eiendom på Bygdøy så Karl Johan muligheten til å gi den nye norske hovedstaden et grønt område som hadde minst like så rike kvaliteter.

Lindehagen kom i fokus aller først. Alt i 1790-årene hadde Frederik Moltke anlagt «smukke Promenader» med trapper og benker her oppe (Berg 1952). Dronning Desideria bodde på hovedgården under sitt første Norgesbesøk i 1825. Lindehagen var alt da

innkjøpt av kongen, og hun ble sterkt begeistret for den vakre utsikten over Frognerkilen mot byen, Akershus og Ekeberg. Nye spaserstier ble anlagt etter hennes ønske, og senere har området hett *Dronningberget* (Moe 1838).

I 1837 gav kongen tillatelse til å åpne det første serveringssted på Dronningberget. Det ble snart et populært utfartsmål. Fire omnibusser kjørte daglig ut hit fra byen i sesongen. Det ble satt ut benker, og spaserveiene ble holdt i god hevd. Et år gikk det med 500 lass skallberggrus, heter det.

Det første serveringsstedet gikk snart overstyr, men i 1862 fikk Karl IV bygd «Sæterhytten» på Dronningberget, etter dronning Louises ønske. Innvielsen fant sted 25. august med prolog av Henrik Ibsen. Tilstede var

Wedelmonumentet ved Dronningberget. Billedhogger Hans Michelsen 1845. Nebelongs vakre støpejernsgitter som omgav monumentet er dessverre tatt vekk. Foto: Magne Bruun 1961.

dronningen selv, hennes 11-årige datter Louise (Haakon VII's mor) og dronningmoren, prinsesse Louise av Nederland.

I 1880 ble Sæterhytten utvidet, men sørfasaden med de tre Louisenes monogram ble beholdt. Omkring århundreskiftet hadde stedet sin fineste blomstringstid, kjent for god servering og god musikk (Steen 1960). Serveringsstedet var igang helt opp i 1960-årene, men nå ligger Dronningberget som en heller glemt idyll fra gammel tid.

Minnesmerket over grev Herman Wedel Jarlsberg ble etter Karl Johans ønske plasert i søskrånningen av Dronningberget, med fri utsiktsakse mot Kongsgården. Avdukingen fant

sted 18. juni 1845. De tidligere løkkeeiendommene Rodeløkken og Thulstrupløkken gled inn i Karl Johans folkepark. Eierne før ham hadde alt gjort området til et parklandskap. Gartner Carl Johan Amundsens regnskaper fra 1840-årene viser at han hadde oppsyn med veianleggene både på Dronningberget, Rodeløkken og Thulstrupløkken, samt i Kongeskogen.

Kronen på verket kom med lystslottet *Oscarshall*. Sommeren 1847 var det blitt satt opp et malt lysthus av lerret, nærmest en kulissedekorasjon, ved den såkalte «Thulstrups Udsigt» på en høyde ut mot Frognerkilen. Ifølge tradisjonen skal prinsene ha beundret denne vakre plasseringen under seilturene sine og fått Oscar I til å bestemme at her skulle det være et sommerslott. Arkitekt Nebelong hadde tegningene klare allerede den 30. august samme år. Kranselag for slottet ble holdt ved kongefamiliens besøk 21. august 1849, da navnet «Oscarshall» blir utropt fra tårnet (Berg 1952).

Siste hånd ble lagt på verket i 1852, og Tschudi Madsen (1952) sier at det romantiske arkitekturideal knapt har fått en mer sublim tolkning noe annet sted i Norden enn her. Han peker også på at dette hovedverket fra romantikken stod ferdig bare fire år etter at senklassisismens betydeligste bygning hos oss var fullført - Slottet.

Oscarshall hadde fått en storslagen og malerisk plassering i landskapet, slik romantikken krevde det. Oppkjørselen fra landsiden går gjennom en tett lund og svinger brått opp foran slottet.

Utsikt fra terrassen på Oscarshall med røkepaviljongen. Foto: Magne Bruun 1961.

Oscarshall i tredimensjonal papirklipp i akvarell. Oslo Bymuseum. 8 x 12 cm. Foto: Rune Aakvik 1994.

Overraskelsesmomentet når slottsfasaden og tårnet løfter seg over en på nært hold virker alltid sterkt. Fra slottsterrassen kunne så kongen vise sine gjester den vakreste utsikt over sjøen og hovedstaden.

Adkomsten over sjøen var også viktig. Fra landingsbryggen fører veien gjennom Kavalerfløyen, hvor en får et glimt av slottet som troner på bakketoppen, før det forsvinner av syne bak tette vegetasjonsmasser. Lenger oppe ligger Røkepaviljongen med sin åpne søylekonstruksjon som en virkningsfull dekorasjon mot grønnsvær og blå sjø. Herfra er det fri utsikt opp mot slottet. Denne gradvise opplevelsen av slottet underveis fra sjøen og opp er fullt ut etter romantikkens oppskrift. Den forenklete og stramme utforming av hageanlegget

etter restaureringen i 1927 kan riktignok sies å ha svekket denne virkningen i noen grad.

Oscarshall dannet ramme om storslagne fester i Bernadottetiden og hadde prominente gjester iblant, som f.eks. prins Wilhelm av Preussen. Vladimir Moe (1920) forteller om en storslått fest etter kroningen i Trondhjem 1873. På den stille sommerkvelden holdt 200 studenter fakkeltog i båter på Frognerkilen mens kongeparet tok mot hyllesten fra terrassen.

Først og fremst var Oscarshall et sted til hygge og underholdning for kongefamilien under deres sommeropphold i Kristiania. Det var også et turmål fra kongsgården. Fra Karusellhaugen førte det spaservei gjennom den gamle Thulstrupløkkens park fram til Oscarshall, slik det fremgår

Plan for videreføring av Folkeparken på Bygdøy 1847. Den romantiske naturparken med slyngende spaserveier på Thulstrupløkken og Henningslyst ses øverst til høyre på planen. Forøvrig fremgår det at et samlet veisystem over Hengsåsen og Kongeskogen var under forberedelse. Universitetsbiblioteket.

av plan for fortsettelse av parkanlegget på Ladegårdsøen fra 1847.

Oscarshall var holdt åpent for publikum helt fra første året, og Bygdøy ble dermed enda mer populært som utfartssted. Om søndagene ble det holdt friluftskonserter i parken i nærheten. Familiene dro ut med matkurver for å tilbringe dagen i det grønne. Fergen som gikk fra Skarpsno til landingsplassen nedenfor Thulstrupløkken, tok det meste av trafikken, helt til det ble satt inn dampbåter i rute mellom Pipervika og Bygdøy (Moe 1920). Fremdeles ligger Rodeløkke kafé som et hyggelig sommersted ved Frognerkilen, på plassen der det var «Schweitzeri» sist på 1800-tallet.

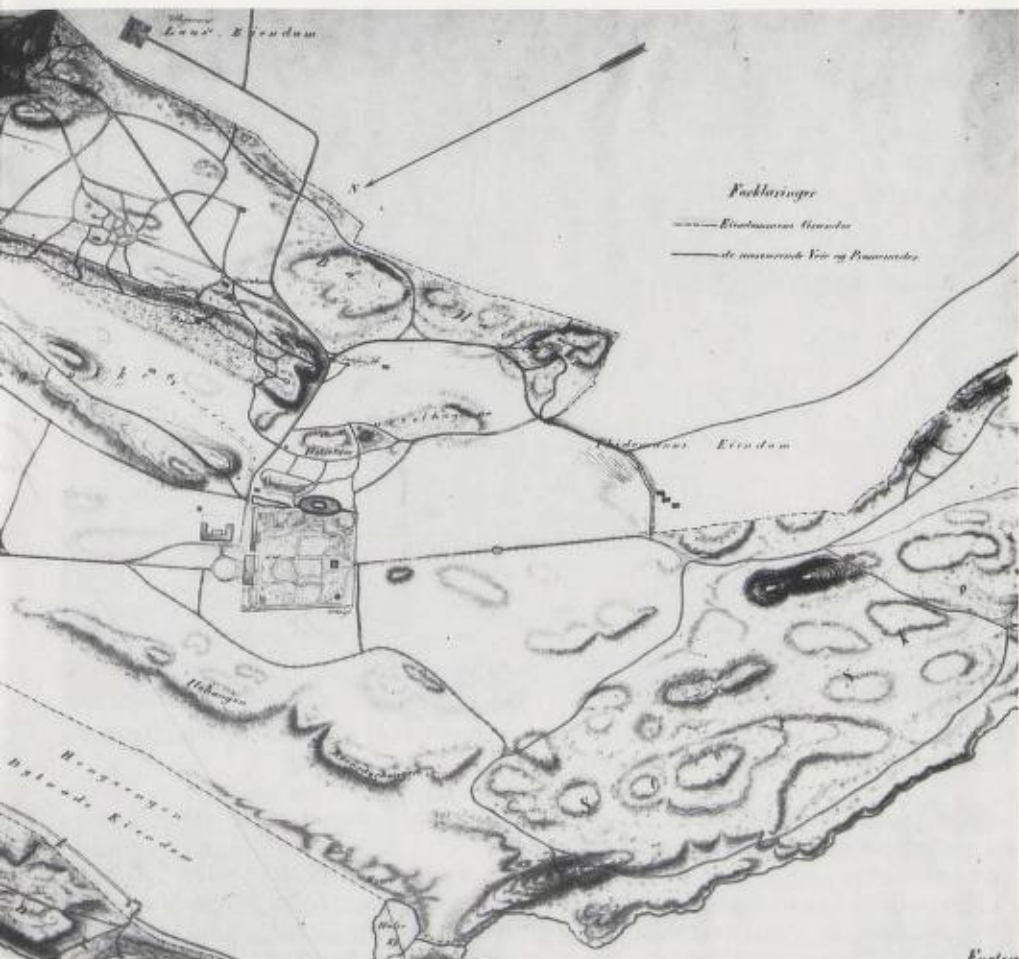
Karl Johans varme interesse for Bygdøy ble fulgt opp av Bernadottene som kom etter ham. Karl IV fikk bl.a. anlagt strandstien fra Oscarshall til Dronningberget, men oppmerksomheten ble fra nå av særlig rettet mot Kongeskogen og sjøsiden mot vest.

Allerede prins Fredrik av Hessen begynte å legge veier i Kongeskogen, og Karl Johans idé var at folkeparken skulle strekke seg helt over til Lysakerbukta. Han fikk anlagt en bred promenadevei i skogen, og høsten 1843 ble det bygd vei til et utsiktspunkt med utsyn mot byen og Slottet (Berg 1952)

Hele folkeparkprosjektet kan sies å være fullført i Oscar IIs tid, med videre anlegg av parkveier i Konge-

skogen og Hengsåsen. Dermed var det lett framkommelig for turgåere hele nordre Bygdøy rundt. Vedlikeholdet av veiene, med påkjøring av grus, raking og skyfling, ble en kostbar historie. Prisen lå rundt 375 spd. om året, ifølge meldingen om Kongsgården 1872-75. Etter å ha undersøkt driften i tilsvarende utenlandske anlegg fikk man arbeidet forenklet. Renholdet av veiene ble f.eks. satt bort til «to Wermelandske Piger» på ak-

kord (Holst 1875). I 1882 hadde Kongsgården ca. 1 mil med kjøreveier og noe mer «Promenadeveier» (Skard 1965), så en skal vel ikke undres over at det ble dyrt.

I Kongeskogen og ved Bestumkilen fikk Oscar II satt opp en rekke sveitservillaer, de såkalte Kongevillaene. «Villa Victoria» som lå ved Paradisbukta, var hans yndlingssted, og her holdt han hoff i flere somre, istedet for på selve Kongsgården (Moe 1920).

Villaen er fredet. De øvrige ble revet i 1970-årene.

I Halsevika gav kongen tillatelse til å anlegge bad, og i juni 1880 ble *Bygdøy Sjøbad* åpnet. I leiekontrakten skulle det holdes streng oppsikt med at damebadet og det «varme Søbad» kun benyttes av damer. Videre het det at intet tre måtte felles på området (Holst 1882). I senere og mer løsslupne tider kom det sommerrestaurant og friluftscene. Her ble spilt revyer i 1930-årene

Den store dammen i parken ved Bygdøy Kongsgård. Akvarell av Mima Nixon, 1914. Akvarell på Bygdøy Kongsgård.

og rockekonsserter på 50-tallet. Bygdøy sjøbad ble nedlagt sist i 1950-årene og er nå båthavn.

Etter 1905 var statsbevilgningene til vedlikehold av folkeparken inndratt i mange år. Et nytt oppsving kom etter at Aker kommune i 1921 kjøpte Hukodden og i samarbeid med Oslo kommune fikk ordnet offentlig badeplass på det meste av Kongeskogens strandside (Hauen 1947).

Bygdøy Kongsgård

Etter stortingsvedtak den 1. april 1863 kjøpte staten kongsgården tilbake av enkedronning Josefine og Oscar Is øvrige arvinger. Kjøpesummen tilsvarte 360 000 kr. Noen år senere endret hovedgården navn til *Bygdøy kongs-*

gård, ved kgl. resolusjon 20. februar 1877.

Siden Karl Johan overtok hadde det skjedd store forandringer med Kongsgårdens gamle hage. Den strenge, geometriske form fra 1700-årene forsvant og ble erstattet med uregelmessige slyngveier og plenflater med prydbusker og blomsterbed, etter tidens mote. Sør for Moltkes dam fra 1795 ble det i 1843 utgravd en ny og stor dam med øy. Tre år etter ble den utsmykket med broer tegnet av arkitekt Nebelong (Berg 1952).

Etter at Kongsgården igjen var blitt statseiendom, sørget gartner Henrik Clausen for å gi hagen en litt strammere form. I sentralaksen mellom Moltkes gamle allé og hovedbyg-

Blomsterhagen foran Kongsgården. Akvarell av Mima Nixon 1914. Bygdøy Kongsgård.

ningen plantet Clausen en ny almeallé som nå danner et sterkt dominerende innslag i anlegget.

Ett av de mest berømte arrangementene som fant sted i Kongsgårdens hage var mottagelsen ved det skandinaviske studentmøtet med Uppsalastudentene som gjester sommeren 1852. Det het at gården aldri før hadde tatt mot så mange gjester. De ankom med båt ved Christian August-monumentet og dro derfra til Oscarshall før de toget i prosesjon med militærmusikk inn på Kongsgården. I en stor allé i hagen var det dekket et 200 alen langt bord med «kongelig Overflødighet». Etterpå fløt den kongelige champagne rikelig rundt om på plenene (Berg 1952).

Karl Johans hovedinteresse hadde

vært folkeparken. Jordbruket ble forsømt, og gårdsbruket forfalt under lite engasjerte forpaktere. I 1846 kom et avgjørende tidsskifte. Som ny forvalter for Kongsgården ble kammerherre Chr. Holst ansatt. Han virket her til sin død 1890. Ett av hans store mål var å gjøre gården til en mønstergård i norsk jordbruk. Med gårdsbestyrere som hadde høy landbruksfaglig kompetanse ble det gjennomført omfattende dreneringsarbeider og 8-årig skifteomløp med tre år korn, rotvekster og grønnfôr og fem år med gras. Som en følge av dette ble de siste rester av gamle naturenger borte fra gårdens innmark. Beretningen om Kongsgården viser at her omkring 1880 var ca. 590 dekar dyrket mark, ca. 140 dekar park og 1170

Bygdøy Kongsgård sett fra luften, mot Frognerkilen og Dronningen.

dekar skog (Holst 1882). Gården hadde da en besetning på 50-60 melkekyr, mot 10-12 ved slutten av forfallstiden 35 år tidligere.

Skogen ble høytidelig fredet mot jakt og hogst våren 1840. Da Holst overtok seks år etter, ble det slutt på utmarksbeitingen. Skogen var da så uthogd og vanstelt at vinden herjet fritt og gjorde stor skade, men førstmessig drift og omfattende planting, tildels med innførte treslag førte til gode resultater. Skogen ble først og fremst drevet parkmessig som en

«Lystskov», understreket Chr. Holst (1882). Han skrev at det hadde gått «betydelig fremad baade i Værdi og parkmessig Skjønhed».

Christian Holst hadde vært med på stiftelsen av Foreningen til Norske Fortidsminnesmerkers Bevaring i 1844, og det er antatt at han stod bak Oscar IIs samling av historiske bygninger på 1880-tallet. Dermed fikk parken ved Bygdøy kongsgård nye attraksjoner, i nasjonalromantikkenes ånd. I 1902 kunne Norsk folkemuseum flytte inn på nabotomten til

Bastuhaugen, og fem år etter ble Oscar IIs samlinger slått sammen med museet.

Den gamle hovedbygningen ble grundig restaurert til det nye norske kongeparet skulle flytte inn i 1906. De kongelige fant seg godt tilrette og gjorde ingen store endringer med hage og park. Den viktigste innsatsen var at de gamle og tette buskasene ble tynnet kraftig, slik at anlegget ble lysere. Flaten foran hovedbygningen ble rikt utstyrt med blomsterbed, og praktfulle stauderabatter ble anlagt etter engelsk forbilde.

Øst for den store dammen ble det omkring 1919 anlagt en forsenket rosehage etter anvisninger fra dronning Maud selv. I kong Olavs tid ble hagen holdt i framifrå stand, men med sitt gamle preg i behold.

Karl Johans fine visjon av en folkepark på Bygdøy for hovedstadens innbyggere ble virkeliggjort. Kongsgården ligger som en vidstrakt grønn oase så og si midt i Oslo, som et norsk gjensvar på de kongelige parker i Europas store hovedsteder, slik Karl Johan må ha forestilt seg det. Som et moderne og veldrevet gårdsbruk er Kongsgården en uerstattelig ressurs for Oslo. Betydningen av levende jordbruk nær innpå bymiljøet er i stigende grad blitt forstått og oppskattet i moderne byplanteori. Samtidig har Bygdøy mye av sin natur i behold. Kulturlandskapets historiske tradisjoner er det fortsatt mulig å oppleve, som et inspirerende supplement til de rike kulturhistoriske minnesmerker som er samlet derute.

Alt dette finner vi i et landskap som i stor utstrekning er åpent og tilgjengelig, som et norsk Arkadia med skog og eng og sjø.

Henvisninger:

- Berg, Arno: *Bygdøy kongsgård*, Oslo 1952. 200 s.
Coldevin, Axel: *Norske storgårder I*, Oslo 1950, s.191-202
Diplomatarium Norvegicum III, No. 61.
Hauen, Arnt: Bygdøy som folkepark. I: *Fra Ladegaardsøen til Bygdøy*, Bygdøy vel, Oslo 1947, s.34-49
- Henningslyst. *St.Hallvard* 1951:1, s.22-30.
Holland, F.: Dronninghavn. *Allers* 1937: 21.
Holst, Chr.(red.): 2. *Beretning om Ladegaardsøen v/ kammerherre Holst*. Chr.a. 1875.
- : 3. *Beretning om Bygdø Kongsgaard v/kammerherre Holst*. Chr.a. 1882.
Johnsen, Oscar Albert i *Norsk biografisk leksikon IX*. Oslo 1940.
Jöeste, Marje & Ülo Kaevats(red.): The Republic of Estonia. I: *The Baltic States*. Tallinn 1991, s.10-85.
Moe, Bernt: *Beskrivelse over Christiania*. Chr.a. 1838.
Moe, Vladimir: *Norske storgaarde*. Kristiania 1920.
Skard, Torfinn: Hage- og parkanleggene ved kongsgården på Bygdøy. Unpubl. manuskript, først utarbeidet 1937, omskrevet og revidert 1945 og 1962. (Institutt for landskapsplanlegging, Norges landbruks-høgskole).
Steen, Sverre i *Norsk biografisk leksikon VI*. Oslo 1934.
Steen, Trygve B: Sæterhytten. *Dagbladet* 19. nov. 1960.
Tschudi-Madsen, Stephan: *To kongeslott*, Oslo 1952.

Magne Bruun er landskapsarkitekt og professor ved Norges Landbruks-høgskole.

Bevertnings- og forlystelsessteder på Bygdøy

Else Boye

«Bygdøy er en kongelig halvøy like ved hovedstaden. Kongelig er den ved 600 års tradisjon, og kongelig er den utstyrt fra naturens side - en vidunderlig egn.» Slik innledet Arno Berg sin bok om Bygdøy Kongsgård. Og dette eldorado begynte hovedstadens innbyggere å oppdage på starten av 1800-tallet. Foreløpig var det ikke de store masser som hadde mulighet til å nyte sin sparsomme fritid i Lade-

gaardsøens vakre skoger, dertil var adkomsten altfor besværlig.

Den store forandringen kom da kong Carl Johan i 1837 kjøpte Kongsgården - de tilstøtende eiendommer hadde han allerede ervervet - i den hensikt å legge hele området ut til folkepark for Christianias borgere. Men som bekjent - uten mat og drikke, duger helten ikke. Dette må også kongen ha forstått, for som et ledd i

På Dronningberget innerst i Frognerkilen kan vi se traktør Loranges paviljong. Til venstre den lille dampbåten «Jonas Collett» som bragte folk til Dronningberget. På bakken i forgrunnen fergemann Elias Skarpsnos hus. Maleri av ukjent kunstner, ca. 1845. Oslo Bymuseum, 60 x 95 cm.

Drammensveien med løkken Sjølyst. Til venstre løkken Karenslyst. Maleri av ukjent kunstner fra 1820-årene. Oslo Bymuseum. 47 x 67 cm.

sine planer ga han traktør H.J. Lorange samme år tillatelse til å legge en paviljong med restaurant oppe på flaten på Dronningberget.

Dronningberget

stakk ut som en odde innerst i Frognerkilen og het inntil 1825 Lindehaugen, på grunn av alle sine vakre linnetrær. Under et opphold på Ladegaardssøen hadde dronning Desideria lagt sin elsk på dette stedet og fått anlagt spaserveier for seg og sine hoffdamer. Siden har odden hett Dronningberget. Samtidig med at Lorange fikk bygge sin paviljong ble parkanlegget utvidet og forskjønnet, og allerede året etter fortelles det at «nu udgjør Stedet en almindelig Prome-

nadeplads og Forlystelsessted for Hovedstadens Indvaanere hvis Lystreiser didhen i den senere Tid ere blevne befordrede ved tre, fire Omnibusser og en lille Dampbaad, som paa bestemte Dage i Ugen foretage Toure mellem Byen og Øen».

Publikums begeistring for dette nye utfartsstedet må ha fortatt seg ganske fort. Paviljongen fikk snart et altfor folkelig preg som ikke falt i tidens smak, og det varte ikke lenge før Lorange måtte innstille sin virksomhet. Engelskmannen F. Hamilton hadde i *Morgenbladet* følgende kommentar til paviljongen: «Iffjor hadde Hovedstadens Mylder sin Samlingsplads paa Linnahøien, som omdøbtes til Dronningberget, for at give Stedet

Karenslyst. Foto: Ths. Fearnley 1883.

mere Air. Linnahøiens yndige Panorama kunde dog ingenlunde forskjønnes ved Dronningbergets smagløse saakaldte Pavillon af Stolper og Seildug og en velbesat Disk.»

Selv etter dette mislykkede forsøk var selve odden fremdeles målet for naturelskende bybeboere. En tur hit inngikk gjerne i programmet for sommerlige kongresser og lignende større arrangementer. Mat og drikke ble da servert fra provisoriske telt. En slik fest i det grønne ble også planlagt for de skandinaviske naturforskerne som var samlet til møte i Christiania 1844. Det var kommet ikke mindre enn 162 vitenskapsmenn. Etter en dramatisk båttur med to grunnstøtinger underveis, kunne det intellektuelle selskap gå i land på Dronningberget. Vidervedighetene klarte ikke å legge noen demper på den livlige festen. «*Champagnen flød i Strømme, Skaaler udbragtes og Taler holdtes. Kanonerne fra det i Nærhede opkastedeBatteri dundrede og den udenfor forsamlede Mængdes Jubel og Hurraraab blandede sig med Gjæsternes Glæde.*

Først sent på Aftenen skildtes man ad, efterat et smukt Fyrværkeri var afbrændt.» Det hendte ikke så sjelden at «almuen» samlet seg omkring større festlige arrangementer, det var deres eneste sjanse til å få litt festivitas inn i sin grå hverdag.

Karenslyst

Etter at traktør Loranges paviljong på Dronningberget var blitt en økonomisk misère, ville han gjøre et nytt forsøk. I 1840 kjøpte han løkken Karenslyst og gjorde den om til et forlystelsessted som ble åpnet samme år. Etter avisene å dømme har åpningen av dette stedet vært litt av en begivenhet i byen. Karenslyst hadde en yndig beliggenhet på fjellpynten innerst i Bestumkilen. Prisene var fra begynnelsen relativt høye og stedet fikk et mere eksklusivt preg enn andre forlystelsessteder i omegnen. «*Den saakaldte elegante Verden forbeholdt sig Pavillonen visse Dager i Ugen imod at overlade den om Søndagen til de lavere Klasser.»* Det var særlig byens damer som ikke ville menges seg med de store

masser, for «demokratiets nivellerende tid var endnu ikke oprundet». Slik uttrykte Wladimir Moe seg i en avis-artikkel i 1924 om fornøynelseslivet i Christiania. Gjennom fristende annonser forsøkte Lorange å få publikum til å komme. Det ble lokket med orkestret Hartzverein, tyrolersangere, fugleskyting, kjeglespill og folkedans. Utover sommeren blir tilbudene stadig mer fantasifulle. Det reklameres med ballongoppstigning og fyrverkeri som utløser seg selv hundre alen over bakken, mens tjenerne serverer maten sittende på hesteryggen.

Det er tydelig at Lorange forsøker å skape noe tilsvarende Tivoli i København. En begeistret innsender roser Karenslyst i høye toner. «Pavillonen, der er placeret paa det høieste Punkt af den skovfrie Flade, er særdeles vel indrettet og omgiven

af Blomsterbed med Natvioler, Hyazinther og Residaer, der blander deres Vellugt i Hartzvereins Melodier og bidrage til at gjøre hvert Øieblik henrykkende.» Og hans tenner løp i vann ved tanken på hvor herlig teen, lemonaden og punsjen måtte smake i disse omgivelser. Den eneste innvending innsenderen hadde var at de ikke hadde forandret stedet navn, for Karen skulle visstnok skrive seg fra en gammel, drikkfeldig husmannskjerring som en gang bodde på stedet. Det var vel en tvilsom påstand. For rundt 1800-tallet var det Karen Maschmann, enke etter apoteker og professor Maschmann som eide stedet.

Sæterhytten

Vi må igjen tilbake til det vakre Dronningberget. På samme sted som Lorange paviljong hadde ligget ble det i 1862 bygget en hytte etter ønske fra dronning Louise. Sommeren dette året var dronningens mor på besøk. Den 25. august feiret dronning Louise sin navnedag sammen med sin mor, prinsesse Louise av Nederlandene, og sin datter Louise. Dette var kong Haakons mor, mormor og oldemor. Samme dag var de til stede ved åpningen av Sæterhytten og til minne om de tre Louiser ble det skåret ut tre sammentrettede L-er som ble plassert på hyttens gavl.

Henrik Ibsen foreviget begivenheten med sitt dikt: «Reist er Hytten paa Norges Fjeld». Det ligger nær å tro at han selv leste sitt dikt under åpningsseremonien. Denne og den etterfølgende festen var av privat natur og ble ikke omtalt i pressen. Det skjedde først fire år senere i forbindelse med at diktet ble offentliggjort. Men den

Xylografi av Sæterhytten 1881. Oslo Bymuseum.

I trille utenfor Seterhytten, 1903.

kongelige interesse for Sæterhytten varte ikke så lenge, Oscar II besøkte den aldri. Den gikk snart over til å bli et vanlig serveringssted. I 1881 besluttet kongsgårdens bestyrelse å utvide hytten til en ordenlig restaurant med servering av varm mat. Hovedstadens befolkning hadde krav på et skikkelig bevertningssted i disse sjarmerende omgivelser. Resultatet ble at fasaden ble revet og de tre L'er flyttet innendørs. Hytten fikk et tilbygg som rommet kjøkken, spisesalong og en mindre paviljong ble reist i nærheten. Kongsgården sto som utleier og satte sine betingelser: «*Al Nattesvir, Dands, Servering med Spirituosa eller Afholdelse af sluttede Selskaber eller Foreninger, hvorved det almindelige*

Publikum udelukkes er aldeles forbudt.»

Dronningberget ble igjen et kjært reisemål gjennom flere årtier. Den har til og med fått sin plass i teaterhistorien. Til Hans Aaneruds folkekomedie «Storken» på Nationalteatret hadde teatermaler Jens Wang malt Sæterhytten som kulisse til en av aktene. Sæterhytten ligger der fremdeles, men er for lengst oppgitt som bevertningssted.

Rodeløkken

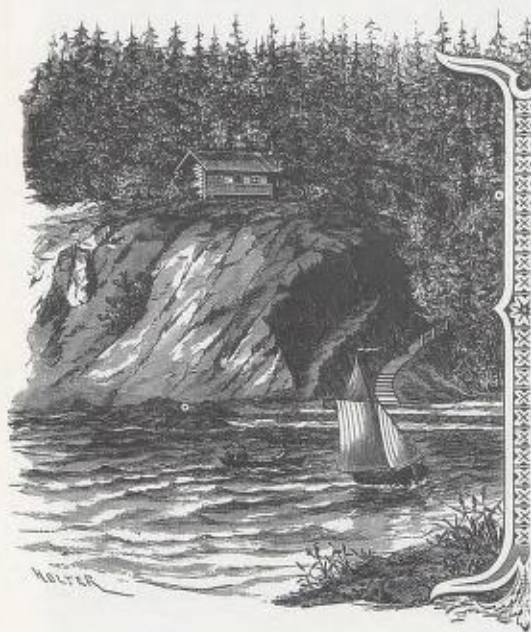
Den eldste eksisterende kafé på Bygdøy er Rodeløkken som ligger på løkken Henningslysts område. Løkken ble anlagt i 1790 og en del av beplantningen rund kafeen skriver seg fra omtrent den tiden. I 1819 kjøpte Carl

Seterhytten på Dronningberget. Foto: O. Væring.

Rodeløkken. Foto: Fritz Holland 1936.

Fjellstuen på Hengsåsen. Xylografi 1886.

«Anretningen maa være proper og renlig og Behandlingen af de Besøgende høflig og forekommende.» Kongsgården skaffet inventar til kafeen og Ole Olsen ble utstyrt med uniform og politimyndighet for å hindre uorden. Siden den gang har det vært servering i den samme hytten i et av Bygdøys vakreste partier.

Fjellstuen på Hengsåsen

Kongsgårdens bestyrelses omsorg for Christianias publikum viste seg i stadig større og mindre anlegg. Denne lille stuen på knausen over Bestumkilen er et av de mindre tiltak. Også her kunne besøkende få stillet sin tørst og sult etter en besværlig atkomst fra stranden opp en bratt steintrapp. Allikevel ble fjellhytten flittig besøkt av publikum.

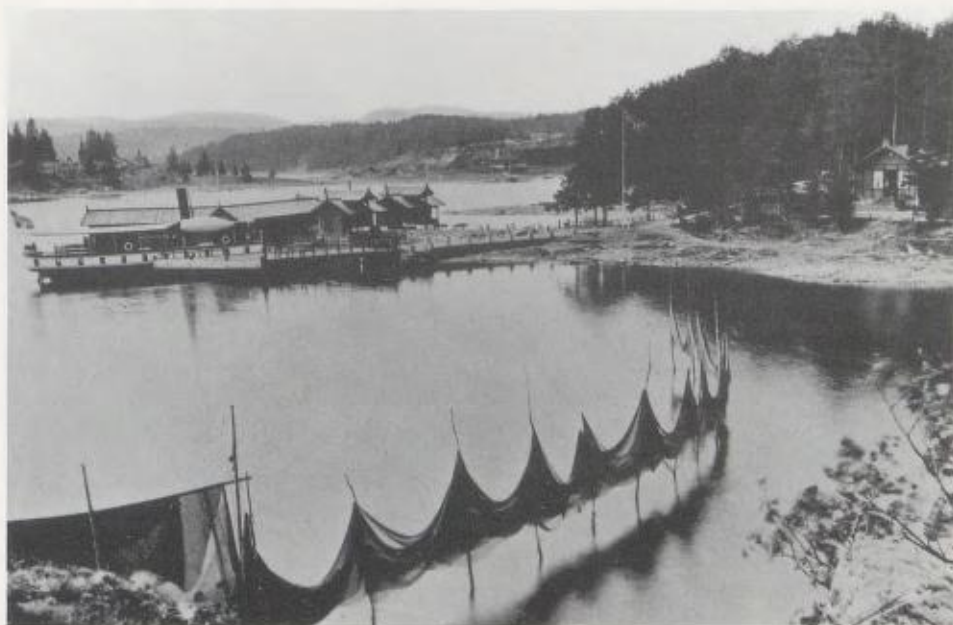
Johan Henningslyst og overlot eieendommen til konsul Ernst Rohde, som var en av hans mest betrodde menn. Rohde var født i Riga og kom til Christiania hvor han fikk borgerskap i selvstendighetsåret. I løpet av kort tid tjente han en stor formue på bankierforretninger, og gjennom sin rikdom oppnådde han tillit hos kongen. Men gleden for den fremgangsrike mannen var kortvarig og det samme ble den kongelige gunst. I 1828 måtte han innstille sine betalinger, men navnet hans lever videre i den lille kafeen ved Frognerkilen.

I en kontrakt mellom Ladegaardsoens Hovedgård og gårdskar Ole Olsen fra 1872 står det at Olsen skal få bo i en nyoppført stue på Rodeløkken. Samtidig får han tillatelse til å drive et bevertningssted i samme stue på visse betingelser:

Bygdøy Sjøbad

Det var ikke bare de kulinariske nytelser Kongsgårdens styre ønsket å tilfredsstille, men også folks behov for badelivets gleder. Det var nødvendig å regulere denne livsutfoldelse i en tid da badedrakt var et ukjent begrep for de fleste. Derfor ga Kong Oscar kammerherre Holst tillatelse til å anlegge et bad i Halsevika på Bygdøys vestsida. Badet ble åpnet 6. juni 1880 med følgende annonse i byens aviser: «Bygdø Søbad anbefaler sine varme og kolde Bad for Herrer og Damer samt en fuldstændig Restauration. Hvis Veiret tillader det er der Musik Hver Søndag. A-C Røed.»

Badet og tilliggende bygninger ble forpaktet bort til Kristiania Mejeribolag. I *Skilling-Magazin* for 19. juni samme år skrev en innsender at han hadde vanskeligheter med å finne

Bygdøy sjøbad ca. 1890. Foto: O. Væring.

skogsstien som førte til badet, men sa: «Det var en herlig Tur gjennom Naaleskov over Hengsaasen, man aander let i dette styrkende Lufibad, det er svalt i Skyggerne og det er slet ikke langt, ialfald ikke længere end at Motion er en Tilgift til den Styrkelse det udmærkede Sjøbad giver ... Inde i Mejeribolagets Schweitzerie serveres Kaffe, Chokolade, Kager, Smørrebrød og ikke at forglemme Melkeringer.»

Badet var åpent fra kl. 7 morgen til kl. 21. Formiddagstimen fra kl. 9 til 11.30 var forbeholdt kvinner og barn. En urimelig og tidstypisk fordelingsnøkkel. Heldigvis var pågangen så stor at man allerede året etter måtte gå til utvidelser og da var det rimelig å bygge et eget damebad i aktverdig avstand fra herrebadet. For selvom kvinnene ærbart steg ned i sjøen i en kum, skulle alle muligheter for kikke-

re være stengt. Etterat badet i 1884 fikk dampskipsanløp måtte både badet og restaurantvirksomheten stadig utvides. Her ble både musikkpaviljong og friluftsscene. En varm sommerkveld kunne man her nyte tonene fra Christiania Theaters utmerkede orkester, høre komponist Thorvald Lammers mektige bass runge i skogen eller høre den kjente karakterskuespilleren Harald Stormoen gjøre sine første opplesninger fra en scene. Men det var Einar Rose med sine sommerrevyer som i midten av 1930-årene innledet Sjøbadets storhetstid med revyen «Gøi på landet».

Etablisementet averterte med 1. classes mat, øl- og vinrett og dans etter forestillingene. Billettene kostet fra kr. 1 til 2,50. Sommerrevyen fortsatte også året etter under navnet «Chat Noirs Sommerteater». Premieren gikk av stabelen 10. juni i Einar

Bygdøynes restaurant. Foto: Morgenposten 1957.

Roses regi og med Carsten Carlsen som kapellmester. Bias Bernholft, Arild Feldborg, Arne Svendsen og Per Kvist var tekstforfattere. På scenen sto Lalla Carlsen, Kari Heide-Steen, Leif Just-Nielsen, Jens Book-Jensen og Ernst Diesen foruten Rose selv. Alle hørte til norsk revys store stjerner, ikke rart at publikum fulgte opp. De moret seg kongelig mens de drakk «grønn genser» (bökkøl og portvin).

1938 ble det siste året med Chat Noir-revy på Bygdøy Sjøbad. Virksomheten innbrakte ikke de store summer og for de medvirkende kunne det bli for anstrengende å stå på scenen hele sommeren igjennom etter en anstrengende vinter. Det ble gjort noen forsøk med kabaretforestillinger i krigens første år, men de usikre tidene gjorde at folk helst holdt seg hjemme. Senere klarte man aldri å gjenskape de gylne tider fra 30-årene. Den siste eier var I.O.G.T. under navnet Bygdøy Sjøbads Ungdomssenter A/S. Bygningene var gamle og trengte fornyelse,

men omkostningene ved en rehabilitering ble for høye. Kommunen tilbød seg å betale 40.000 kr. for bygninger og utstyr i forståelse med hoffforvaltningen som ønsket seg et friareal på området, og sommeren 1966 forsvant Bygdøy Sjøbad for alltid.

Bygdøynes bad

På Bygdøynes ble det omkring 1860 bygd et idyllisk landsted av kgl. fullmektig Rytterager. Det er hans våningshus som blir omgjort til restaurant da badet ble anlagt i 1902. Selve badehuset var en lang, hvit bygning med tre tårn med stupebrett. Det var tatt tilbørlig hensyn til kvinnelig bluferdighet, for under de to sidetårnene var det i alt 6 kummer som de usett kunne senke seg ned i havet i. Etter få år ble det reist en friluftsscene og det var her Ernst Rolf sto for første gang i 1912 og sang seg inn i hjertene på et begeistret Kristiania-publikum. År etter år kom han tilbake og sang sine evergreens som «Det går bedre og

bedre dag for dag» og «Magge-dutti».

Rytteragers gamle restaurantbygning brant ned engang i 20-årene, men et par år senere sto en ny restaurantbygning ferdig. Men nå var badets dager talte, for fjorden var så forurenset at det var helsefarlig å hoppe ut i bølgerne. I 1937 kjøpte Norsk Sjøfartsmuseum eiendommen. Da var Framhuset allerede åpnet året i forveien. Under krigen ble Bygdenes okkupert av tyskerne som plasserte en antiluftskysstilling på stedet.

Dronningen

Det lille skjæret innenfor Langviksbukten ble i sin tid kalt Dronningskjæret. Her bygde Hukselskapet i 1902 klubbhus for Kgl. Norsk Yachtklub, den senere Norsk Seilforening. Arki-

tekt var Ove Ekman. Klubbhuset ble kalt Dronningen og ble et par år senere solgt til Seilforeningen. For den stadig voksende forening ble lokalene fort for små og ble utvidet både i 1907 og 1923, utført lojalt mot den opprinnelige bygningens jugendstil. Klubbhuset var forbundet med land med en flytebrygge av tømmer, nærmest en flåte, som i ruskevær kunne være ganske spennende å passere. Den store trebygningen ble i 1929 flammens rov, et sprutende ildhav som forfatteren av denne artikkelen fulgte fra sitt barneværelsevindu med spenning. Til erstatning ble en funksjonalistisk betongbygning oppført etter tegninger av arkitektene Bjercke og Eliassen.

Klubbhusets restaurant var fra første stund godt besøkt av et begeis-

Dronningen. Foto: O. Væring 1902.

Ballongoppstigning fra Fredriksborg. Xylografi juli 1852.

tret publikum. Her satt man nesten ute i vannet og kunne på nært hold følge med i det yrende livet på fjorden. KNS' perle av et klubbhus ble vemdig nok solgt i 1983 for å bli noe så kjedelig som en kontorbygning. Sommer-Oslo var blitt en deilig attraksjon fattigere.

Langvik og Fredriksborg

Til sist skal vi ta for oss Bygdøys eldste forlystelsessted Langvik, og det var virkelig et sted hvor folk forlystet seg. Dets historie går tilbake til 1830-årene. Det var et av de best besøkte

utfartssteder og var hovedsakelig basert på det lettlevde og danselystne publikum. Atkomsten var enkel, man kunne nå Langvik med robåt fra Piperivika. Det var tvisomme syngedamer fra Københavns kneiper som sørget for underholdningen med sine frivole viser. Til tross for sitt dårlige miljø ble stedet flittig besøkt av russ og studenter.

Fra L.M.B. Auberts dagbok får vi et innblikk i en russefest i 1854. «*Cadaverne havde et eget Kammers at ligge i, til Ligvognen kom og kjørte dem hjem for 2 Sk. pr. Cadaver,*

saavel Andre der var mindre sikre til Beens.» Historisk betydning fikk stedet ved at Marcus Thrane holdt en del arbeidermøter her i 1850.

I tilknytning til Langvik ble Fredriksborg Tivoli bygd i 1850-årene. Her var det muligheter med innendørs varietéforestillinger, serveringspaviljonger, karuseller, dansegulv m.m. Stedet kunne nå også holdes åpent om vinteren. Restauratøren kunne også lokke med en av tidens populæreste underholdning - ballongoppstigning. Ignatz Lasse het luftskipperen som en søndag i juni 1852 skulle stige til værs i sin vannstoffylte ballong fra Fredriksborg. Man hadde sørget for underholdning for det tallrike publikum mens luftskipperen svevde mellom himmel og jord og knapt var synlig for de jordnære. Christiania-publikummet var imponert og møtte opp i tusenvis neste søndag for å bivåne den andre oppstigningen. Problemet var bare det at folk hadde oppdaget at det ikke var noen grunn til å betale entrépengen, man så akkurat like godt utenfor sperringene. Inngangspengene kunne ikke en gang dekke gassfyllingen av ballongen.

Skipperen var ublid og nektet først å stige opp, men ble presset opp mot sin vilje. Denne gang holdt det også nesten på å gå galt, så han måtte kaste all ballast over bord. Dette ble siste gang, og man kan lese skipperens fulle beretning om sine to himmelfarter i *Illustreret Nyhedsblad* for 1852.

Fredriksborg var ikke mere velsett hos Bygdøys beboere enn sine forgjenger. Einar Onsum skrev: *«Forlystelsesstedet «Fredriksborg» var alltid en «torn i kjødet» på løkkeeierne. Særlig søndag fra middagstid og utover natten var det stor trafikk der. «Hompamusikk i ett kjø fra dansesa-*

len, spetakkel fra friluftsforystene, særlig da fra maskinen for «styrkeprøve», hvor sterke karer ustandselig slog den svære klubben i «bånn» for å drive flymerket til topps på masten. Huing og skrål fra mere eller mindre berusede gjæster, som også drev på veiene omkring Fredriksborg».

Dets popularitet gikk stadig i bølger og nådde toppen mot slutten av århundret. Etablisementet hadde 2 scener hvor man avvekslende kunne se god ballett og høre opplesning og sang av populære kunstnere. 1897 ble et kronår. Da gikk en av de største revy-suksesser som vår by har opplevd av stabelen på Fredriksborg Sommertheater. Revyen het *«Fra Vika til Ekebergtoppen»* og handlet om Kal Olsen og hans berømmelige Vikafamilie, tatt fra Theodor Løvstads humoristiske ukekronikker i vittighetbladet *Vikingen*. Løvstad var både sommerteatrets husdiker og kapellmester gjennom flere år. Forestillingen gikk for fulle hus 130 ganger, selvom det ble et avbrudd etter en dramatisk brann i et fullsatt teater.

Etter noen år med medgang gikk det igjen nedover bakke og i 1916 var det slutt. Da ble eiendommen kjøpt av private for å bygge villaer på tomten.

Ikke alle av dagens kafeer og restauranter er tatt med i denne korte oversikten, men de har kanskje manglet den historiske patina eller folkelige appell som er lagt som et kriterium for vårt utvalg. Håpet ligger hos fremtidens historieskrivere.

Else Boye har vært konservator i Oslo Bymuseum og har bl.a. skrevet Den gang det het Christiania, Christiania 1814-1905 og Kristiania - inn i den nye tid.

Fra «løkkeland» til byforstad

Egil Tvesterås

Fra klostergods til byløkker

Det gamle greske landskapet Arkadia er blitt stående som et drømmeland, et fredelig sted som ga alle muligheter for et godt liv.

Det er langt mellom Bygdøy og Arkadia. Det er langt fra de gamle grekeres landsens liv til en moderne byforstad. Likevel er det bånd som knytter dem sammen.

Gjennom årtusener har menneskene bygd seg byer, der gress er tråkket ned, luft kvalitet og landskap er blitt borte. Men så kom drømmen. Drømmen om et «tilbake til naturen», til et sted der en kan se knopper skyte og trær vokse, ta i jord og sitte på gressbakken.

Bygdøy har vært en slik drøm for mange - samtidig som det har vært et ettertraktet stykke land. Kirken og kongehuset har vært i strid om eiendomsretten mang en gang gjennom århundrene. Klosteret på Hovedøya drev jordbruk og hagebruk på det som den gang var en nabøyd, og de anla dammer til fiskeoppdrett, dammer som ennå var å finne flere århundrer senere.

I sagatiden var Bygdøy virkelig en øy, eller rettere sagt to øyer, for Frognerkilen og Bestumkilen var knyttet sammen, og de lave jordene ved Hengsengen sto under vann. Navnet tyder på at øya tidlig var bebodd. Men landet steg, og øyene ble til fast land. Ved høyvann kunne vannet likevel gjennom flere hundre år gå over det

smale eidet ved Skøyen.

Ved reformasjonen i 1536 ble Bygdøy kongelig ladegård under Akershus, og navnet ble endret til Ladegaardsøen. Slik var det også da Kristian 4 i 1624 flyttet byen inn under Akershus, og gjorde Oslo til Christiania. Allerede i sine tidlige år som konge hadde han fått satt opp en jakthytte der Kongsgården senere ble bygd. Da kong Frederik 5 i 1749 ble invitert på landtur til Ladegården i en vogn med 6 hester foran, og det ble holdt et storslagent selskap, fikk han også se «Norges største have», på godt over 20 mål. Men veien var lang den gangen, og vertskapet opplevde det forsmedelige at en hel del fine utenlandske gjester ikke møtte opp - det var øyensynlig en grense for hvor langt ut på landet de kunne tenke seg å dra.

Stattholderne eller stiftamtmentene i Akershus Stift styrte Ladegården for de danske kongene. I 1771 fikk stiftamtmenten tillatelse til å ha Ladegårdsøen «til Brug og benyttelse», mot å holde skog og eiendom ved like. I 1775 fikk han - med kongelig resolusjon i ryggen - lov til å bygsle bort deler av eiendommen.

I 1780 ble det første bygslingsbrevet utstedt, til oberst Henning Hesselberg (1734-1809), som senere ble generalmajor og kommandant på Akershus festning. Han fikk utvidet området, og etter et par år rådde han over omtrent 250 dekar, for sin og sin

Kobberstikk av Henningstved etter orig. av Chr. Aug. Lorentzen, 1790-årene. Oslo Bymuseum. Henningstved var den første private løkken på Bygdøy. Den ble utskilt i 1780, og var på private hender til den i 1819 ble kjøpt av Norges nye konge, Karl Johan. Området ble lagt ut til offentlig park etter at kongen i 1837 hadde overtatt Kongsgården. Bygningene ble revet, men materialene ble brukt til en ny stor løkkeeiendom, Dronninghavn. Henningstved er nå best kjent under navnet Rodeløkken.

ektefelles levetid. En annen embetsmann, Christopher Ingstad, fikk noen år senere bygslet et enda større område, og seks andre brukere fikk leie mindre stykker.

Flere av de nye brukerne satte opp hus og dyrket jord. Det var ikke til å undres over at de fikk lyst til å kjøpe grunnen. Det hadde heller ikke stiftamtmennene noe imot, for et salg betydde større inntekter. I 1793 kom det kongelig resolusjon om at Bygdøy kunne utparselleres for salg, med unntak av selve Ladegårdens område.

De store eiendommene som var bygslet bort, ble stort sett bevart gjennom første halvdel av 1800-tallet, men nå som eiendomstomter. Noen grenser ble flyttet, enkelte mindre eiendommer ble solgt fra, og i noen tilfeller ble det skilt ut grunn eller bygd hus til folk som arbeidet på, eller hadde tilsyn med eiendommene.

Henning Hesselberg eide området ved den innerste delen av Frognerkilen. Lengst inne ved kilen lå Dronningberget, der det vokste en hel liten lindeskog. Lindehagen ble da også

Rodeløkken viser ennå i dag mye av stemningen fra løkkeeiendommene på 1800-tallet. Her var det Henning Hesselberg bygslet det første private sommersted på Bygdøy, her bygde han små veier og plantet trær. Hovedbygningen på Henningslyst lå ikke langt unna.

navnet på eiendommen. Sørøst for Dronningberget lå hans opprinnelige tomt, som han selv kalte Henningslyst. Den var også kjent som Hesselbergløkken. Mange av byens borgere hadde skaffet seg eiendommer i utkanten, der de dyrket grønnsaker og frukt, og tilbrakte ferier. Henningslyst var det første private landstedet på Bygdøy, og det var neppe til skam for kommandanten på Akershus. I tillegg til et stort våningshus var det flere uthus, en stor hage og vei både ned til sjøen og inn mot eidet ved Skøyen, eller Tydskestrand, som det den gang het.

Området lengre ute ved Frognerkilen tilhørte ved århundreskiftet feierinspektør Berg, men ble senere solgt til bakermester og stadshauptmann Jacob Bølling. Stedet het opprinnelig Nordre Hestehagen, men fikk nå navnet Bøllingløkken.

I 1802, da Hesselberg nærmet seg de sytti, solgte han Henningslyst til kjøpmann og senere justisråd Poul Thrane. Thrane fikk også kjøpt Bøllingløkken og en mindre eiendom, Badstujordet. I ettertid kan en ikke annet enn å glede seg over at Thrane skaffet seg en så stor eiendom - og at han noen år senere, i 1819, også solgte den. Kjøperen var Norges nye konge, Karl Johan.

I første omgang nøyde kongen seg med å bysle bort eiendommene. Hesselbergløkken ble bygslet bort til generalkonsul Ernst Rohde, som også arbeidet for kongen, mens ansvaret for Bøllingløkken ble overdratt til generalkirurg og professor Magnus A. Thulstrup. Det var Staten som eide Hovedgården, men i 1837 fikk kongen tillatelse til å kjøpe den - på auksjon. Dermed var en stor del av Bygdøy samlet på en hånd, kongens.

Henningslyst fikk navn etter den nye brukeren, og er ennå i dag kjent som Rodeløkken. På Bøllingløkken la Thulstrup ned et stort arbeid i park og hageanlegg. Han anla småveier og fikk plantet alleer og grupper av trær som har gleden Bygdøy-vandrere gjennom mange generasjoner etter hans død.

Da Rohde døde i 1830-årene, gikk Rodeløkken tilbake til Karl Johan, som la den ut til offentlig park. Thulstrup døde i 1844, samme år som Karl Johan, og også hans område gikk tilbake til kongen. Karl Johans etterfølger, Oscar 1, satte så stor pris på

Løkken Frammes med Christiansro i bakgrunnen til venstre. Foto: Ole Tobias Olsen.

stedet at han på den østligste delen, med utsikt mot fjorden og byen, bygde sitt lystslott, Oscarshall (1847-52).

Kong Oscar fikk ikke så lenge glede av Oscarshall, og hans etterfølger, Karl 4, ønsket i 1863 å selge de kongelige eiendommene. Staten overtok dem på ny, men stilte det hele til disposisjon for den regjerende konge.

Hovedgården hadde omfattet den vestligste delen av Bygdøy, med blant annet Kongeskogen, eller Storskoven, som den lenge ble kalt. Da Lindehagen, Henningslyst (Rodeløkken) og Bøllingløkken kom til, var omtrent halve Bygdøy sikret mot utparsellering.

Byen hadde begynt å bre seg utover, og interessen for halvøya ble ikke mindre. Ingstadløkken var den største av de gamle, private løkkene. Den lå øst for Oscarshall og Bøllingløkken, og spente tvers over Bygdøy fra Dronningen til Huk. I matrikkelen

står den oppført med 173 mål «med Bjerg og Myr», men i virkeligheten var den langt større.

Allerede i 1820-årene ble det skilt ut nye eiendommer. Den største var Christiansro. Eieren, kjøpmann Christian Benneche, oppførte der omkring 1830 et hus som var så romslig og så gjestfritt at det innen familien ble foreslått å døpe det om til Christiansuro. Det ble drevet et gårdsbruk som i 1869 omfattet 3 hester og 9 storfe. Hester var det godt å ha for den som var avhengig av å komme inn til Kristiania, eller kanskje skulle bringe gjester til og fra.

En annen stor eiendom som kom fra Ingstadløkkens grunn, var Dronninghavn. Den grenset mot Bøllingløkken og det som senere skulle bli Oscarshall. Da Karl Johan i 1837 tok tilbake Henningslyst (Rodeløkken) og lot den bli en del av Hovedgården, ble Henning Hesselbergs staselige hoved-

Dronninghavn, tegnet av F. Berg. Hovedbygningen på Dronninghavn ble oppført av materialene fra det gamle Henningslyst i slutten av 1830-årene. Bygningen ble revet i 1910. En del av eiendommen ble overtatt av Norsk Folkemuseum da det i 1902 flyttet til Bygdøy.

bygning solgt for riving. Materialene ble ikke fraktet langt, de ble til ny hovedbygning på Dronninghavn.

Ved begynnelsen av 1800-tallet fantes det for øvrig bare 10-12 private eiendommer på Bygdøy. Navnene går igjen ennå i dag. Vi finner Smedbråten innerst ved Bestumkilen. Hengsengen var privat løkke til den gikk inn i Kongsgården i 1883. Hougen eller Strømsborg lå i utkanten av Storskoven. Landvik eller Langvik var en mindre eiendom innerst i bukta, mens

Løchenløkken strakte seg fra Bygdøynes og Langvik til Bekkebukta.

I 1854 begynte utparselleringen av Løchenløkken. Den hadde da i en rekke år også hatt navnet Kieneløkken, og det var «enkemadam Kiene» som solgte ut. Nå var interessen blant byborgerne stor, og det ble bygd prektige landsteder langs halvøyas sørøstside.

Fastboende var det fremdeles ikke mange av. Helt til slutten av 1800-tallet var det fort gjort å telle de stede-

ne hvor det bodde folk hele året. For folk flest var Bygdøy ennå et sted å glede seg over om sommeren - og å drømme om om vinteren.

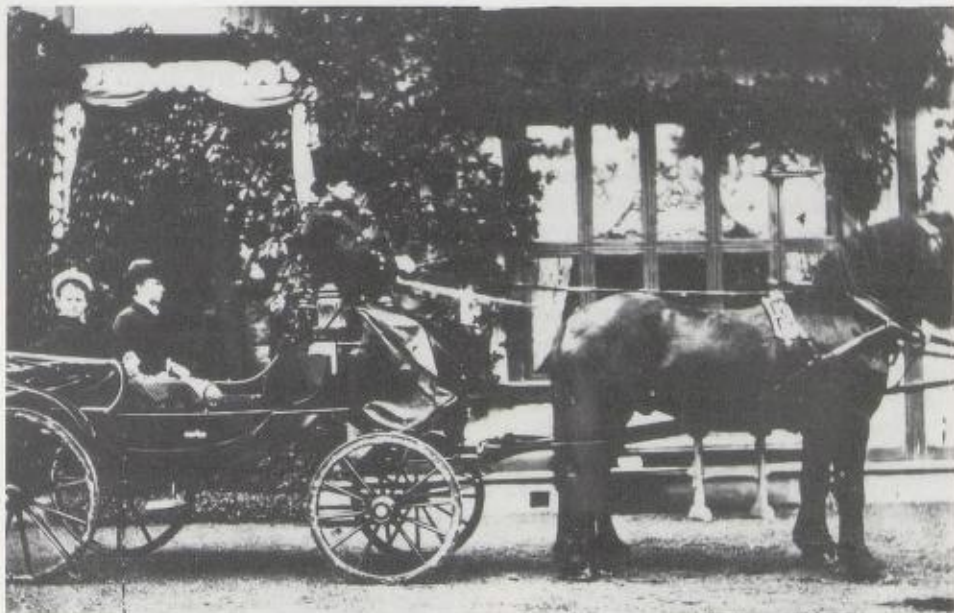
Bygdøy og byens borgere

Mot slutten av 1700-tallet, da de første byløkkene ble skilt ut, ble det stadig mer vanlig å dra på på utflukt til Ladegårdsøen. Prins Frederik av Hessen, som var en meget avholdt visestattholder i Norge 1810-13, fikk utvidet parken ved Ladegården og anlagt veier i Kongeskogen, åpne for alle. Han reiste også monumentet over «Norges Ven» Christian August, ved Paradisbukta, det monument som Christian Frederik senere fornyet.

Christian Frederik ble stattholder og militær øverstkommanderende i

Norge i 1813, og gjorde flittig bruk av Ladegården, eller Hovedgården, som den kom til å hete. Der bodde han etter at han 17. mai 1814 ble valgt til konge i landet, men derfra var det også han måtte forlate sitt nye hjemland, ut fjorden en mørk oktoberdag.

De fleste som hadde skaffet seg eiendom på Bygdøy, bodde der bare om sommeren, men noen fant seg også en levevei. En fisker hadde vel 40 dekar tomt ved Huk, og bygde seg stort hus, med uthus og kjøkkenhage. Jord ble dyrket både ved Ladegården, Hengsengen og flere av de mindre eiendommene. Det meste av halvøya var lenge dekket av skog, og skogen var kjent som den beste i byens nærhet. Den ga gode inntekter til det offentlige, men mangt et lass med ved

Smedbråten hadde kort vei til Kristiania, og med hest og vogn var det lett å frakte både familie og gjester frem og tilbake. På mange av de gamle sommerstedene var det stor selskapelighet. Bildet av trillen foran hovedinngangen er tatt i september 1880.

Langvik var først og fremst kjent i forbindelse med forlystelsestedet Fredriksborg, men det finnes også gammel boligbebyggelse. Her finnes et av de eldste bolighusene på Bygdøy, fra omkring 1800. Foto: Fritz Holland 1938.

ble nok også dradd over isen til bysiden i nattens mulm og mørke. At det også kom smuglervarer samme veien, var en kjent sak. Fiskerett hørte ellers ikke med eiendommene, den ble leid bort separat. Til driften av Hovedgården kunne det lenge innkalles husmenn fra Aker, Vestre Bærum og Asker. De som led av alderdom eller svakhet kunne få slippe, men andre måtte betale for seg hvis de ikke møtte. En trøst var det at hver husmann bare var forpliktet til å arbeide en dag hvert tredje år.

De svenske kongene, især Karl Johan og Oscar 2, fortsatte med å legge Bygdøy til rette som friluftsområde. Stockholm hadde Djurgården - kunne ikke Kristiania få noe tilsvarende på Ladegårdsøen? Det ble anlagt veier og plantet trær. Hoved-

gården ble til kongsgård, og utviklet til et mønsterbruk.

Helt til 1850-årene var det dårlig veiforbindelse inn til byen. Men trafikken økte, nye veier ble bygd og gamle ble forbedret. I 1865 kom det som ble kalt en «smuk og bred Chaussée» innerst ved Frognerkilen. Det hendte likevel at den ble oversvømmet. Da var det en god ting at det meste av trafikken foregikk med båt.

I 1872 ble Drammensbanen åpnet. Med stasjonen på Skøyen (som først het Tyskestrand, og deretter en tid Bygdøy Station) ble veien kortere. Noen av løkkeeierne var så heldige at de ble skysset til stasjonen med hest.

Alle var ikke like privilegerte. Det fremgår av billettprisene på båten til Bygdøy. I 1877 kostet en vanlig billett 20 øre, men prisen var 10 øre for

Redaktør Theodor Løvstad med familie utenfor Bækkebugten i P.T. Mallings vei 56. Foto: Oslo Bymuseum.

«Børn, Tjenestefolk og Arbeidsfolk». Billettøren hadde nok ingen problemer med å skjelne mellom kategoriene, og de 10 ørene var et merkbart innhugg i en arbeidsmanns pengepung.

Fra gammelt av hadde det vært en offentlig understøttet robåtforbindelse mellom Skarpsno og Oscarshall brygge. Den som ville over fra Bygdøysiden, måtte hoi på fergemannen på den andre siden, og han var forpliktet til å ro og hente, enten det var dag eller natt. I 1860-årene ble det fast forbindelse med dampbåt, og til tider kunne en velge mellom flere ruter, med anløpssteder rundt hele halvøya, så sant været var bra. Men den som ville over om vinteren, måtte helst gå over isen.

Løkkeeierne hadde gått i spissen for å få best mulig båtforbindelse, men

det var sommergjestene som fylte mest opp i båtene. Bygdøy var et populært forlystelsessted i siste halvdel av 1850-årene.

Fredriksborg var det store samlingsstedet. Der hadde studentene store fester, men enda flere strømmet til bare fordi de satte pris på ølet og likte stemningen. Det hendte at båtene ikke hadde plass til alle som ville ut dit - eller hjem igjen om kvelden. Ellers var det atskillige små serveringssteder rundt om på Bygdøy om sommeren, og underholdning kunne en finne fra Bygdøynes til Bygdøy sjøbad.

De gamle løkkeeierne var gjestfrie, og det strømmet på med slektninger og venner om søndagene. Det spiskammerne manglet kunne en ofte skaffe ved egen avl. Noen av familiene tok med husdyr når de flyttet ut om våren.

Framnes var navnet på eiendommen innenfor Dronningskjæret i Frognerkilen. På 1800-tallet kunne en nok ane at det vokste frem en by på den andre siden, men trafikken ved Benneches brygge var beskjeden. I 1902 kom den første restaurantbygningen, Dronningen, på skjæret, i forbindelse med utbyggingen omkring Huk aveny. Foto: Ole Tobias Olsen.

En høne la egg så lenge den var i live, og kunne slaktes hvis det lå dårlig an med søndagsmiddagen. Ellers var det greit å få varer fra byen. Forretningene leverte på båten, og pakkene ble satt i land på bryggen, der de kunne hentes. Ingen forgrep seg på andres eiendom. Det var forresten heller ingen som låste dørene om natten.

I oktober 1872 ble det dannet et «Selskab for Ladegaardsøens Vel», den eldste Vel-forening i Norge. Anlegg og vedlikehold av veier var en viktig sak, og atskillige veier ble opparbeidet av foreningen, uten offentlig støtte. Men det ble også lagt vekt på andre former for «tidsmæssige kommunikasjoner». Fra tid til annen dukket tanken opp om å bygge en bro som forkortet veien, men bruk av båt

var mer realistisk.

Etter som samfunnet vokste, dukket det opp nye krav. Det ble arbeidet for «lettet Fremskaffelse av Vand, Brød og andre Nødvendighedsartikler». De mange forlystelsesstedene var ikke bare populære blant de fastboende, og en av foreningens oppgaver var å sørge for «fornødent politiopsyn».

En forstad vokser frem

Christiansro ble utgangspunkt for et nytt Bygdøy, en forstad med fast bebyggelse. Christian Benneche døde, og i 1894 ble eiendommen solgt. Den strakte seg fra Frognerkilen, der Benneche hadde lagt sin brygge, til Grande, og omfattet nærmere 300 dekar. Det ble først dannet et interessentskap som overtok det hele, og dessuten

kjøpte flere tilstøtende eiendommer, Grande, Rutli, Fredensborg, Furubakken og Huk. Til sammen ble det mellom 400 og 500 dekar.

I 1897 ble Huk Aktieselskap stiftet. Det hadde til formål å utparsellere eiendommene på Bygdøy etter en fast reguleringsplan, og å sørge for tidsmessig kontakt mellom Kristiania og Bygdøy med bro eller ferge. Som en sentral linje gjennom det hele ble Huk aveny trukket, tvers gjennom Christiansro park. I første omgang var det bare på papiret, men i 1901 ble det bevilget inntil to hundre kroner til å forberede opparbeidelsen, og i årene som fulgte ble det brukt større beløp. Det ble kjøpt grunn på Skillebekksiden for å sikre helårs fergeforbindelse.

Det ble også lagt planer om sporveisforbindelse til Kristiania. Flere alternativer ble drøftet. Et av dem gikk

ut på å legge sporvei i Huk aveny, fra Benneches brygge til Hukodden, et annet å følge Bygdøy allé ned til Frognerkilen. Alle prosjektene ble så kostbare at de ble skrinlagt. Det var nok av andre oppgaver.

Når det gjaldt vannforsyning nyttet det ikke lenger med gamle brønner eller vanntønner, heller ikke med spann som ble sendt med båten og fylt opp i byen, slik løkkeeierne hadde gjort. Flere muligheter ble undersøkt, og i 1902 la Aker kommune i samarbeid med Huk-selskapet vannledning fra Drammensveien til Huk aveny og Benneches vei. I årene som fulgte fikk en stor del av Bygdøy vann- og kloakkledninger. Elektrisk strøm kom også først til Huk aveny-strøket, men i 1910 var de fleste eiendommene på halvøya dekket. Da var det også elektrisk lys på veiene. De første parafinlampene, som ble tent av en lykteten-

Huk mot vest, sør-vestre hus. Foto: Fritz Holland 1938.

Grosserer Thorleif Schjelderups hus, Rutli ved Huk. Foto: Ole Tobias Olsen.

ner, så sant ikke almanakken viste at månen var på himmelen, hadde gjort sin tjeneste.

For å klare alle utgiftene måtte Huk-selskapet selge tomter og hus, men tidspunktet var så uheldig som det kunne bli. Tiden omkring 1900 var preget av konkurser og eiendoms-krakk. For de fleste virket det som galskap å satse på eiendommer så langt utenfor byen. I 1904 ble det likevel solgt 7 tomter, men året etter bare en eneste. For å skape litt bevegelse var selskapet da også i gang med å bygge selv. Noe ble solgt med tap, noe ble leid bort med forkjøpsrett. Opparbeidelse av veier m.m. måtte selskapet også bekoste.

I 1902 bygde Huk-selskapet klubbhus for Kongelig Norsk Seilforening på Dronningen. I 1914 kjøpte Univer-

sitetet det området som senere ble brukt til Vikingskiphuset. En tid var det tale om å få Universitetets naturhistoriske museer til Bygdøy, men Tøyen ble foretrukket. Ved Huk var det tidlig planer om et stort strandbad med restaurant, eventuelt et hotell. En zoologisk hage var også på tale.

Alle planer ble skjøvet til side da generaldirektør Sam Eyde i Norsk Hydro i 1912 sa seg interessert i å kjøpe hele den ytre delen av selskapets eiendom, med bl.a. Grande, Rutli og Huk. Eyde hadde året før kjøpt Bygdøyhund og høydedraget ovenfor, Bråten.

Hukselskapet var i knipe. Et salg til Eyde betydde at de måtte skrinlegge sine opprinnelige planer og at selskapet måtte avvikles, men egentlig hadde de ikke stort valg. De økonomiske

problemene hadde vært for store. Men Bygdøy var etablert som villastrøk. Mange kunne glede seg over den innsatsen som var gjort, ikke minst Aker kommune, som med små utlegg hadde skaffet seg atskillige nye innbyggere.

Etter noen år begynte Eyde å bygge privatbolig på Grandeeiendommen. Det var jobbetid, og nær sagt ingenting kunne bli stort nok. Villa Grande ble likevel for stor, selv for Hydrosjefen. Han solgte råbygget i 1917 til skipsreder H. Østervold, som reduserte planene. Men tidene forandret seg, og heller ikke Østervold fikk boligen ferdig. I mange år sto huset som et spøkelsesslott, uten trapper og med nakne murvegger innvendig. Først i 1941, under okkupasjonen, fant huset en bruker. Da brukte Vidkunn Quisling mer enn 5 millioner kroner på å bygge det ferdig, og tok det i bruk som «førerbolig» under navnet Gimle.

Aker kommune hadde overtatt både Grande og Huk i 1921. Dermed ble Huk offentlig friområde og badestrand, sammen med deler av stranden langs Bygdøys vestsida. Nå var også behovet økende. Noe badeliv hadde det vært tidligere, men stort sett i forsiktige former. Løkkeiere med tilgang til sjøen hadde gjerne et badehus, men lenge foregikk en stor del av badingen i kummer som ikke tillot uanstendige blikk. Da kommunen kjøpte Huk-området, ble det opprettet atskilte herre- og damebad, med solide vegger til skjul der damene skulle kle seg om for stranden.

Det er lenge siden de store løkkene på Bygdøy ble borte, men utbyggingen

tok ikke slutt. De største eiendommene er blitt delt opp og nye hus er oppført, uten at folketallet er steget så mye.

Allerede i 1876 hadde Bygdøy fått sitt kapell, en privat gave fra konsul Thorleif Schjelderup, som eide Rutli ved Huk, og som også fikk lagt Huk-odden ut som parkområde. Kong Oscar 2 la grunnlaget for Bygdøy som hjemsted for mange av hovedstadens museer. Kongens kulturhistoriske samlinger gikk inn i Norsk Folkemuseum, som for øvrig fikk en stor del av sin grunn fra løkken Dronninghavn.

Etter mange år med vekslende skoletilbud ble Bygdøy skole innviet i 1926, med 57 elever. På den tiden var det også kommet bussforbindelse til byen.

Bygdøy var blitt en forstad. Alt gikk ikke slik de gamle hadde tenkt, det gjør det som regel ikke. Det kom aldri noen sporvei til Bygdøy. Huk aveny kom aldri til Huk. Men Frognerkilen ble fylt opp slik at Bygdøy allé nådde frem - fylt med biler.

Likevel; det vokser gress og trær mellom husene. Gjennom skogen går fredelige veier og myke stier, med plass til både «innfødte» og turister. Bygdøy har samlet en rikdom av kultur og har fått et særpreget miljø. Det greske drømmelandet er kanskje langt borte, men noe av det er ført inn i et moderne samfunn, og ikke bare gjennom museene. Her er et sted å bo, et sted å leve - et sted hvor noen også har funnet sitt Arkadia.

Egil Tveterås er magister i litteraturvitenskap. Han var knyttet til Aschehoug forlag 1955 og sjefredaktør i Kunnskapsforlaget 1975-92.

Bygdøy i middelalderen - klostrets og kongefamiliens gård

Halvor Kjellberg

I august 1662 ga kong Christian IV ordre om å registrere de gamle norske brev¹ som ble oppbevart på Akershus slott.² Registreringen ble utført samme år. Akershusregistret av 1622 omfatter brev som før reformasjonen hadde tilhørt ulike klostre på Østlandet. Nesten alle var hjemmelsbrev, brev som underbygde klostrenes rett til jordegods. De fleste brevene er siden gått tapt, slik at vi i dag bare kjenner dem gjennom de korte notisene i Akershusregistret.

En av brevkistene som ble gjennomgått på Akershus i 1622, inneholdt brev fra klostret på Hovedøya ved Oslo. Blant de brevene var det seks som handlet om Bygdøy.³ Bare ett av dem er i dag bevart i original;⁴ av et annet har vi en oversettelse til dansk.⁵ I tillegg har vi en god 1600-talls avskrift av et brev om Bygdøy som ikke er nevnt i Akershusregistret.⁶ På disse sju dokumentene bygger all vår kunnskap om Bygdøy i middelalderen.⁷

Det eldste kjente brev som omtaler Bygdøy, var utstedt av kong Håkon Håkonsson, og forbød å hogge skog på Bygdøy til skade for munkene på Hovedøya.⁸ Brevet var udatert, men må være fra tidsrommet 1219-1263 (Håkon Håkonssons effektive regjeringsstid).

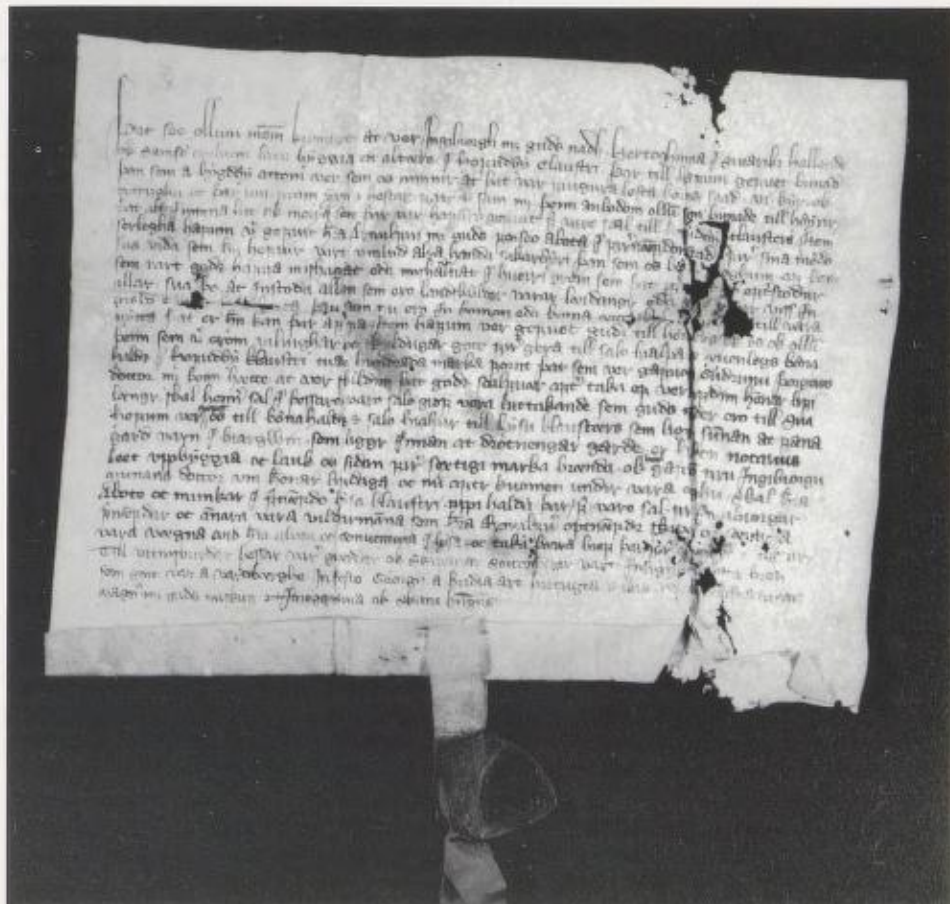
Vi forstår at Bygdøy hørte Hovedøyklostret til, og at skogen der ikke var uten verdi. Skogen lå jo svært

greit til for å levere ved og virke både til klostret og til Oslo by, med kort og lett transport til vanns om sommeren og på isen om vinteren. Så vi kan tenke oss at munkene har gjort seg nytte av Bygdøyskogen til eget forbruk og kanskje også til salg.

Men Bygdøy kan ikke ha vært bare skog. Navnet viser at det var gårdsbruk der, for Bygdøy betyr den bebodde øya. Dengang navnet ble gitt, må de andre, mindre øyene i Osloherad⁹ ha ligget ubygde. Bygdøy har da også ganske annerledes gode vilkår for jordbruk. Det store Hengseng-jordet som i dag utgjør en ikke ubetydelig del av Kongsgårdens innmark, lå riktignok i middelalderen under vann eller var iallfall våtmark. På den annen side har det vært dyrkbar jord på somme steder som nå er nedbygd. Hvor mye som alt i alt var dyrket i middelalderen vet vi ikke, men det må ha vært rom for et ganske stort gårdsbruk med åkerland, slåtter og havnehager.

Hvordan har så Hovedøy-munkene dradd nytte av jordveien på Bygdøy? Her kan vi bare spekulere, for dokumentene forteller ingenting.

Hovedøyklostret eide tallrike gårder og gårdparter i Osloherad og andre Østlandsbygder; Bygdøy var bare liten del av det store jordegodset. Godseierne i høymiddelalderen Norge leide det meste av jorda si ut til leilendinger. Leilendingen drev gården for

Manuskript av de fem første linjene av hertuginne Ingebjørg Håkonsdatters annet gavebrev til Hovedøya kloster fra 23 april 1352, med hele avsnittet om Bygdøy. Dette er det eneste middelalderdokumentet vedrørende Bygdøy som vi i dag har bevart i original. «Det skal være kjent for alle mennesker at vi Ingebjørg, med Guds nåde hertuginne i Sverige, Halland og Samsø, vil la bygge et alter i Hovedøya kloster. Til det har vi gitt det utstyr som vi eide på Bygdøy, som vi minnes at var fire lester kornsæd, seksogtjue kyr og omfram dét okser og hester, får og svin, med alle de redskaper som hører til utstyret. Alt det som var der i smått og stort, har vi gitt for vår sjel til Hovedøya kloster.» (Oversatt av Halvor Kjellberg)

sin regning, og eide sjøl buskapen og de andre driftsmidlene. Hvert år betalte han jordeieren landskyld, et fast beløp i naturalier; resten av avkastnin-

gen var hans egen. Normalt drev godsieierne for egen regning, ved hjelp av sine egne tjenestefolk, bare setegårdene sine, det vil si gårder der de sjøl

bodde fast eller fra tid til annen. Ut fra dette skulle vi helst vente at Bygdøy var en vanlig leilendingsgård. Men Hovedøyklostret var grunnlagt av engelske cisterciensermunker i 1147, og cisterciensernes ordensregel fra 1119 forbød klostrene å motta landskyldinntekter. Munkene skulle livberge seg ved eget arbeid, og klostrene drev jordbruk for egen regning, ved hjelp av lekbrødre (munker som ikke var prestlærte). Forbudet mot landskyldinntekter falt snart bort i praksis, og det er ingen tvil om at Hovedøyklostret hadde leilendinger. Likevel har det vært gjettet på at munkene opprinnelig drev eget jordbruk, og da på Bygdøy.¹⁰

Jordveien på Hovedøya er ubetydelig; munkene kan ha drevet hagebruk der, men ikke jordbruk i større stil. Skulle de ha en ladegård, det vil si en nærliggende gård som produserte for klostrets behov og ble drevet i dets regi, kunne knapt noen eiendom ligge høveligere til enn Bygdøy. Lekbrødrene kunne arbeide der og likevel ha stadig kontakt med klostret sitt, og produktene kunne fraktes raskt og billig til Hovedøya. Men kildebelegg for at munkene har nyttet Bygdøy på denne måten, har vi ikke. Og dersom de fra begynnelsen av tok sikte på at klostresamfunnet skulle leve av eget jordbruk og ikke av landskyld, må vi jo undres over at de slo seg ned der de gjorde.

Hva enten Bygdøy var ladegård eller leilendingsgård, fikk klostret ikke ha den i fred. Da kong Magnus Håkonsson døde i 1280, fulgte hans eldste sønn Eirik ham på tronen, mens hans yngre sønn Håkon fikk en del av landet som hertugdømme med vidtgående indre sjølstyre. Opplandene og Oslosysla utgjorde hoveddelen av hertugdømmet; Oslo var hovedbyen og

hertugens vanlige oppholdssted. Det andre brevet vi kjenner om Bygdøy, viser at hertug Håkon hadde kastet sine øyne på denne eiendommen.

I året 1292 falt det dom mellom hertugen og Hovedøyklostret. Hertugen hadde påstått at Bygdøy i sin tid var kommet ulovlig fra kronen. Men munkene førte prov for at øya hadde vært deres i hundre år, og den ble derfor frakjent hertugen og tildømt klostret.¹¹

Brevet viser at Bygdøy kom under Hovedøya engang mellom 1147 og 1192. Hertugen har ment at øya tidligere var kongsgods. Her kan vi anta at han hadde rett, for klostrene i Norge har nok fått en vesentlig del av sitt eldste jordegods fra kongene. Det synes som om munkene ikke lenger har kunnet påvise hvordan Bygdøy ble overdratt til klostret. Dermed kunne hertugen hevde at eiendommen aldri var lovlig avhendet fra kronen, at den følgelig fortsatt var krongods med rette og burde overlates til ham sjøl, som disponerte krongodset i hertugdømmet. Men domstolen fant at den lange besittelsen ga klostret tilstrekkelig rettsgrunnlag. Sannsynligvis har domstolen vært kirkelig, slik kirkeretten krevde når den saksøkte part var geistlig.¹²

Det tredje brevet som angår Bygdøy, kjenner vi ikke som de foregående gjennom en kort notis i Akershusregistret, men gjennom en fullstendig avskrift. Brevet er fra 10 desember 1305.¹³

Siden 1292 var det skjedd viktige endringer i Håkon Magnussons liv. I første halvår 1299 giftet han seg med Eufemia, datter eller datterdatter til fyrst Vitslav av Rügen.¹⁴ I august samme år ble han konge i Norge etter sin bror. Han satt fortsatt ofte i Oslo, reiste borgen Akershus like ved,¹⁵ og

Tysk middelaldermaleri som forestiller en dronning med sine terner ute i det fri. Hist. Museum. Frankfurt a.M.

gjorde byen til kongedømmets viktigste administrasjonssentrum ved siden av Bergen.

Brevet av 10/12 1305 handler om Eufemias heimanfølgje og tilgave.¹⁶ Seksten geistlige og verdslige stormenn vitner at kong Håkon erkjente å ha mottatt fra fyrst Vitslav hele heimanfølgja på 3000 mark rent sølv, og at han nå stadfestet at dronningen om hun ble enke skulle ha i tilgave på livstid Bygdøy ved Oslo med buskapen og alt løsøret der, dessuten en fast (årlig) inntekt på 1200 forngilde mark¹⁷ av vissøyren¹⁸ fra steder som han seinere ville utpeke. De seksten samtykte i denne ordningen og lovet å overholde den.

Dokumentet forteller oss at Bygdøy nå var kommet i Håkons eie, men ikke hvordan det skjedde. Han må ha drevet gården for egen regning, etter som buskap og løsøre var hans. Videre må vi tro at det var der dronningen skulle bo etter kongens død. Annerledes kan vi vanskelig forklare at Bygdøy nevnes først i oppregningen av tilgaven hennes, og som eneste faste eiendom. Inntektene derfra kan umulig ha betydd stort sammenliknet med de 1200 forngilde mark. At Bygdøy skulle bli enkesete, må bety at gården hadde, eller skulle få, bygninger som høvde til bolig for storfolk.

Håkon og Eufemia fikk ett eneste barn, datteren Ingebjørg. I 1302 ble

jentungen trolovet med svenskekon-
gens bror hertug Erik Magnusson.
Bryllupet sto høsten 1312. I 1316 fikk
paret sønnen Magnus. Hertug Erik lå i
strid med sin bror kongen og omkom i
1318.

Dronning Eufemia er mest kjent
for de såkalte Eufemiavisene, tre
ridderromaner gjendiktet på svenske
knittelvers. Alle tre slutter med en
opplysning om at gjendiktingen skyl-
des hennes initiativ. Er dette riktig,
ligger vel forklaringen i det norske
hoffets forbindelser med hertug Erik.

Dronningen fikk aldri sitte som
enke på Bygdøy, hun døde våren
1312.

Av det fjerde dokumentet om
Bygdøy har vi i dag bare notisen i
Akershusregistret, og det som der står,
er problematisk. Brevet beskrives som
et makeskifte, datert 1316, mellom
Hovedøyklostret og biskop Åsmund i
Bergen. Klostret fikk «Bircke»¹⁹ iste-
denfor Bygdøy, som før var gitt til
munkene.²⁰

At notisen ikke er fri for misforstå-
elser, er klart nok: I hele Hovedøyk-
lostrets tid var det aldri noen biskop i
Bergen eller annensteds i Norge som
bar navnet Åsmund. I 1316 het
Bergensbiskopen Audfinn, og det kan
være hans navn som er feilskrevet. Tar
vi resten av notisen for god fisk, må
klostret ha fått Bygdøy igjen for 1316.

Ved dronning Eufemias død skulle
tilgaven hennes etter loven falle tilba-
ke i kong Håkons eie.²¹ Vi kan saktens
tenke oss at hun med hans samtykke
har testamentert Bygdøy til Hovedøya.
Men et påfølgende makeskifte mellom
klostret og Bergensbiskopen er det
vanskelig å finne motiv for. Hva skulle
biskopen med det fjerntliggende Bygd-
øy?²² Vi bør nok regne med at mer enn
biskopsnavnet kan være misforstått i
Akershusregistrets referat.

De følgende dokumentene viser at
dersom Bygdøy virkelig ble makeskif-
tet til Bergensbiskopen i 1316, må øya
snart ha kommet tilbake til Hovedøyk-
lostret og derfra til kong Håkon igjen.

Kong Håkon V Magnusson døde i
1319. Hans vesle dattersønn Magnus
arvet tronen i Norge, og ble samme år
tatt til konge i Sverige.

Det femte brevet om Bygdøy, som
vi bare kjenner gjennom Akershusre-
gistret, var fra Magnus Erikssons
attende kongsår (august 1336 - august
1337). Kongen ga to menn i oppdrag å
legge ut til Hovedøyklostret 16 øyres-
bol jord, så munkene kunne få fullt
vederlag for Bygdøy som kong Håkon
hadde skiftet til seg.²³

Her får vi vite at kong Håkons
hjemmel til Bygdøy var et makeskifte
med klostret. Ut fra hva vi ellers vet,
må makeskiftet ha skjedd mellom
1292 og 1305 eller mellom 1316 og
1319; det siste er mulig dersom vi
godtar at Bygdøy i 1316 ikke tilhørte
kongen.

Får vi dessuten vite indirekte,
gjennom størrelsen på vederlaget, hvor
stor gården på Bygdøy var? Sannsyn-
ligvis ikke. 16 øyresbol er det samme
som 2 markebol, det vil si så mye jord
at den kunne leies ut for en årlig land-
skyld på 2 forngilde mark á 8 øyres-
bol. Man regnet i middelalderen at en
gård på denne størrelsen trengte én
voksen arbeidskar ved siden av hus-
bonden.²⁴ Historikere har anslått 16
øyresbol til en åkervidde på ca 64
dekar, en utsæd på 16 såld korn (å 1/2
skippund eller ca 92,5 kg), og et hus-
dyrhold på 16 kyrslag (et kyrslag vil si 1
ku eller ekvivalenten i annen bus-
skap).²⁵ Vi vet at i 1352 var Bygdøy-
gården mye større enn dette. Så de 16
øyresbol var antakelig bare en del av
klostrets vederlag for Bygdøy.

En forklaring på at Magnus

Eriksson nå lot legge ut 16 øyresbol til munkene, kan være at de hadde mistet like mye av det jordegodset de i sin tid fikk ved makeskiftet, fordi Håkon Magnussons hjemmel til noe av det han skiftet fra seg ikke var god nok.²⁶

Det sjette brevet om Bygdøy er overlevert i en heller skral oversettelse til dansk.²⁷ Brevet er utstedt på Varberg i Halland 23 april 1352. Hertuginne Ingebjørg gir til klosteret på Hovedøya sitt arvegods Bygdøy med Hengsøya, Oksnøya og Bekkelagets fiske.²⁸ Det gjør hun til sjelehjelp for seg og til ære for jomfru Maria og andre helgener. Til gjengjeld skal abbeden la bygge et nytt alter i klosteret; der skal det leses to messer i uka. En dag årlig skal feires med offer og voksllys så lenge hun lever; siden skal dødsdagen hennes feires på samme vis. På denne dagen skal munkene få øl til et visst beløp. Det skal også leses messe hver korsmessedag og hver 6 mai. Kong Magnus har samtykt gaven hennes.

Det er ikke kong Magnus, men hans mor Ingebjørg Håkonsdatter vi her møter som eier av Bygdøy. Forklaringen er helst denne: loven bestemte at dersom tronarvingen var en annen enn kongens arving etter privatretten, da skulle sistnevnte arve det jordegods som den avdøde kongen hadde kjøpt uten i den forbindelse å ha avhendet krongods.²⁹ Vi får da tenke oss at kong Håkon skiftet til seg Bygdøy mot eiendommer som oppfylte dette vilkåret.³⁰

I de første årene etter 1319 hadde Ingebjørg som barnekongens mor spilt en politisk rolle. Sammen med sin nærmeste mann, den danskfødte ridderen Knut porse, hadde hun ført en vågal utenrikspolitikk, men i 1322-23 satte stormennene henne utenfor riks-

styringen både i Sverige og Norge. Knut porse klarte i 1327 å bli hertug av Halland og Samsø; samme år giftet han seg med Ingebjørg. Han døde i 1330 og parets sønner i 1350. Ingebjørg levde til etter 1360.

Det sjuende og siste middelalderbrevet som omtaler Bygdøy, er det eneste vi har bevart i original. Det knytter seg nær til det foregående dokumentet og er av samme datum, 23 april 1352. Hertuginne Ingebjørg gir til alteret hun vil stifte i Hovedøyklosteret, alle driftsmidler på Bygdøy. Såvidt hun minnes var der 4 lester korn til utsæd og 26 kyr, dertil kommer okser, hester, får og svin, og all redskap som hører til. I samme brev gir hun også andre gaver, dels til Hovedøya, dels til abbeden der som styrer med godset hennes på de kanter, og dels til Lyseklosteret ved Fana. Men disse gavene har ikke med Bygdøy å gjøre. Brevet er utstedt på Varberg, men skrevet på norsk.³¹

Dokumentet forteller oss at gården på Bygdøy ble drevet for hertuginnens regning: kornforråd, buskap og andre driftsmidler var hennes. Hun hadde personlig kjennskap til gårdsbruket, husket kutallet og mengden av såkorn. Trolig har Bygdøy, som vi må anta var standsmessig bebygd fra dronning Eufemias tid eller før, vært Ingebjørgs setegård i Norge. Hennes ombudsmann³² Hovedøy-abbeden har vel hatt oppsyn med driften, for sjøl kom hun visst sjelden hit til landet.

Vi får vite hvor mange kyr det var på gården,³³ men ikke tallet på resten av buskapen. Det er også uvisst hvor mye vi kan slutte ut fra den oppgitte kornmengden. På gammelnorsk kan ordet «korn» brukes i samme vide betydning som på moderne norsk, men stundom betyr det bygg,³⁴ som i dag på svensk. Vår kunnskap om mål og

vekt i middelalderens Norge er ufullkommen. Det ser ut til at man oftest regnet 12 skippund på 1 lest korn, og at det gamle østlandske skippundet var på ca 185 kg.³⁵ I så fall skulle opplaget av såkorn på Bygdøy være omlag 8880 kg. Det betyr neppe at den årlige utsæden var av denne størrelsesorden. Man ønsket sikkert å holde et stort kornlager; det kunne komme uår med sviktende avling, og da var den ille ute som ikke hadde såkorn i bakhånd for neste år. En årlig utsæd på 48 skippund ville kreve en buskap på ca 96 kyrlag for å skaffe nok gjødsel til å holde jorda i hevd,³⁶ og det rimer dårlig med det oppgitte kutallet sjøl om andre dyr kom i tillegg.

Forutsetter vi at opplaget på Bygdøy var stort nok til å dekke to års forbruk av såkorn, kan vi grovt og usikkert anslå gården til omlag 6 markebol, med en åkervidde på ca 192 dekar, en utsæd på 48 såld korn à 1/2 skippund, og en buskap på 26 mjølkekyr og minst 22 kyrlag i andre dyr.³⁷

Flere dokumenter om Bygdøy kjenner vi ikke fra før reformasjonen. Akershusregistret omtaler riktignok et brev der hertuginne Ingebjørg gir Bygdøy til Hovedøya i kong Magnus' treogtjuende år (august 1341 - august 1342), og en vidisse av et brev der hun og kongen gjør det samme i 1356. Men disse brevene er med all sannsynlighet ikke andre enn hertuginnens to gavebrev fra april 1352; i registret er dateringene henholdsvis feilfest og misforstått.³⁸

Hovedøy-munkene tok vare på brevene om Bygdøy for å kunne bevise sin rett til eiendommen. Om de siden hadde avhendet den, skulle brevene ha vært overlatt til den nye eieren sammen med avhendingsdokumentet. At brevene i 1622 lå sammen med hjemmelsbrevene for Hovedøyas

øvrige jordegods, tyder på at Bygdøy ble værende i klostrets eie så lenge det eksisterte.³⁹

Ingen kilder forteller hvordan munkene utnyttet Bygdøy etter 1352. Det har vært gjettet på at Bygdøy ble klostrets ladegård.⁴⁰ Antakelsen har rimeligheten for seg. Den store mandauden i 1349-50 og de andre pestene seinere i hundreåret reduserte folketallet, trolig til under det halve. Mens det før hadde vært knapphet på jord, ble det nå mangel på folk til å dyrke jorda. For å skaffe leilendinger måtte godseierne sette landskylda drastisk ned. I denne situasjonen vet vi at flere kirkelige godseiere i og ved Oslo lot nærliggende eiendommer legge ut til ladegårder som de drev for sin egen regning.⁴¹ De må ha vurdert ladegårdsdriften som mer lønnsom enn å leie ut jorda for lav landskyld. Da ville det ikke være underlig om Hovedøy-munkene innrettet seg på samme måte.

Av alle klostrets eiendommer lå Bygdøy og Frogner nærmest Hovedøya.⁴² At Bygdøy-gården før 1352 ble drevet for hertuginne Ingebjørgs regning under tilsyn av Hovedøy-abbeden, måtte gjøre det dess mer nærlig-

gende for klostret å overta den som ladegård. At den etter klostrets nedleggelse ble ladegård for Akershus, som fra før hadde en ladegård i området mellom slottet og Aker kirke, blir mer forklarlig om vi antar at den var ladegård fra før. Kanhende går navnet Ladegårdsøya tilbake til seinmiddelalderen?

Seinhøstes 1531 kom den landflyktige kong Christiern II til Oslo med en betydelig hærstyrke, for om mulig å vinne sitt tapte kongedømme tilbake. Blant de mange som mer eller mindre nødtvungent sluttet seg til ham, var abbeden i Hovedøya. Det kom klostret dyrt å stå. Akershus ble holdt for kong Frederik I, og under et utfall fra slottet natt til 21 januar 1532 ble abbeden fanget og klostret brent. Etter kong Christierns kapitulasjon følgende sommer ble Hovedøyklostret og alt dets gods inndratt under kronen. Fra midten av 1500-tallet finner vi atter gården på Bygdøy omtalt i kildene, nå som ladegård under Akershus. Det gamle navnet på øya og gården møter vi ikke lenger.

Dokumentene vi har overlevd om Bygdøy i middelalderen, ble satt opp for å sikre håndgripelige økonomiske goder for eierne. Det var slikt man helst gjorde brev om den gang, og det var slike brev ettertida hadde interesse av å ta vare på. Menneskenes liv på øya, hvordan dagene deres artet seg, hvordan de opplevde å være der, det formidler ikke kildene til oss.

Hvem bodde fast på Bygdøy og hadde sitt daglige virke der? Ikke eierne. Klostret, munkenes bolig, lå på Hovedøya. Håkon V Magnusson bodde sikkert mest på kongsgården i Oslo eller på Akershus, når han ikke var i Bergen eller annensteds i landet. Noen enkedronning kom aldri til å residere på Bygdøy, og hertuginne

Ingebjørg oppholdt seg mest utenfor Norge.

Om det noen gang bodde vanlige bondefamilier på Bygdøy etter at øya først kom i klosterets eie er uvisst. Det forutsetter at jordveien ble leid ut til en eller flere leilendinger. Som nevnt er det vel så sannsynlig at Bygdøy var klostrets ladegård, iallfall i seinmiddelalderen da vi vet at det var atskillig ladegårdsdrift i Osloherad. En ladegård kan klostret enten ha drevet med lekbrødre som arbeidskraft, eller med vanlige leide tjenestefolk.⁴³ Håkon Magnusson og Ingebjørg, som vi kan se har drevet Bygdøy-gården for egen regning, må ha hatt en gårdsbestyrer der og andre tjenestefolk. Noen tauser og drenger må ha bodd fast på øya, mens onnehjelp kan ha vært leid inn for kortere tid.

Har så eierne betraktet Bygdøy som blott og bart en inntektskilde? Slik trenger det ikke å ha vært. Kulturlandskapet på øya, der skog og holt vekslet med åker og eng, der blå- og hvitsymre blomstret om våren og nyperoser ved sommertid, der fjorden glimtet og mørke åser lå som en kontrast i synsranden, dette vennlige landskapet kan også middelalderens mennesker ha funnet vakkert og tiltrekkende.

Bak opprettelsen av cistercienserordenen lå mellom annet en forestilling om det enkle, gode liv på landsbygda. Såframt Hovedøy-munkene fra først av drev Bygdøy-gården med kloster-samfunnets egne medlemmer som arbeidskraft, har de nok sett på denne eiendommen sin under en slik synsvinkel - vi kunne kalle det en streng og nøysom klosterversjon av drømmen om Arkadia.

Og vi ser at Håkon Magnusson gikk sterkt inn for å få Bygdøy til eiendom, uten at tunge økonomiske

beveggrunner springer oss i øynene. Etter en tappt rettssak skaffet han seg øya ved makeskifte, var altså villig til å betale for den. Når han så lot gården der drive for sin regning, og utså den til enkesete for dronningen, må han ha betraktet den som et høvelig oppholdssted for folk av de høyeste lag i samfunnet. Vi aner et personlig forhold til Bygdøy bak Håkons handlinger. Har han kanskje brukt øya til jakt og annen standsmessig rekreasjon i bekvem nærhet av byen? Vi vet det ikke, men det er fristende å tenke seg Bygdøy som et kongelig landsted allerede i middelalderen.

Forkortelser, kildeutgaver og litteratur:

- Ak.reg: Akershusregistret af 1622. Kristiania 1916.
 E Bull, Akers historie. Kristiania 1918.
 Byloven: Den nyere By-Lov eller Bjarkø-Ret, udgiven af Kong Magnus Haakonsson (NGL II s 179-290).
 DN: Diplomatarium Norvegicum I-XXII. Christiania / Oslo 1849-1992.
 G. Fischer: Cistercienserne og Hovedøya. St Hallvard 1935 s 177-235.
 A. Holmsen: Ødegårder i Osloherad. St Hallvard 1963 s 289-338.
 KLNLM: Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder I-XXII. 1956-78.
 Landsloven: Den nyere Lands-Lov, udgiven af Kong Magnus Haakonsson (NGL II s 1-178).
 K. Lunden: Korn og kaup I. Oslo 1978.
 NFH: P.A. Munch: Det norske Folks Historie I-IV. Christiania 1852-59.
 NFH U: P.A. Munch: Det norske Folks Historie. Anden Hovedafdeling, Unionsperioden 1-2. Christiania 1862-63.
 NGL: Norges gamle Love indtil 1387 I-V. Christiania 1856-95.
 NRR: Norske Rigs-Registanter I-XII. Christiania 1861-91.
 Oslo bys historie I. Av A Nedkvitne og P G Norseng. Oslo 1991.
 RN: Regesta Norvegica I-VI. Oslo 1978-93.
 H. Sollied: Akersgårder. Oslo 1947.

Noter:

- ¹ Betegnelsen "brev" ble tidligere brukt i videre mening enn vanlig er i dag. De fleste brev fra middelalderen er ikke private meddelelser, men dokumenter der en rettshandel er nedfelt.
² NRR V s 278.
³ Ak.reg nr 1022, 1177, 1178, 1193, 1345, 1365. Vi må regne med at notisene undertiden kan inneholde feil og misforståelser.
⁴ DN II nr 312, sannsynligvis identisk med Ak.reg nr 1177.
⁵ Utrykt. Brevet er trolig identisk med Ak.reg nr 1022.
⁶ DN III nr 61.
⁷ Dokumentene er referert på moderne norsk i RN I nr 1034, II nr. 707, III nr 307, 1007, V nr 32, VI nr 123, 124, jf V nr 575, VI nr 125, 126, 418.
⁸ Ak.reg nr 1193, RN I nr 1034.
⁹ I middelalderen var Osloherad navnet på den bygda som seinere fikk navn etter kirkestedet og ble kalt Aker.
¹⁰ Arved Nedkvitne, Oslo bys historie I s 163-67.
¹¹ Ak.reg nr 1345, RN II nr 707.
¹² Notisen i Ak.reg omtaler Bygdøy som "en insull". Det tyder på at domsbrevet har vært på latin. Det samme gjør dateringen 1292; norske brev ble oftest datert ikke etter Kristi fødsel men etter kongens styringsår. Et latinsk domsbrev indikerer kirkelig jurisdiksjon. I et notat, som også ellers har vært til nytte ved utarbeidelsen av denne artikkelen, antar Erik Gunnes at det kan være tale om en pavelig domstol.
¹³ DN III nr 61, RN III nr 307.
¹⁴ P A Munch mente de sterkeste grunner talte for at Eufemia var Vitslavs datterdatter og datter til grev Günther von Arnstein av Ruppin nordvest for Berlin (NFH IV 2 s 318). Seinere historikere har stort sett fulgt Munch.
¹⁵ Sommeren 1300 bestemte kong Håkon at et viktig dokument skulle oppbevares på Akersnes (DN I nr 92, RN II nr 1041). Det tyder på at borgen der da var såpass ferdig at den trolig må være påbegynt allerede i hans hertugtids.
¹⁶ Heimanfølgje (medgift) var de midler en brud fikk med seg hjemmefra, tilgaven (morgengaven) ga brudgommen henne ved bryllupet. I ekteskapet forvaltet mannen både heimanfølgje og tilgave, men begge deler ble regnet som konas særeie og skulle utbetales til henne om hun ble enke. Døde hun først, tilfalt heimanfølgja hennes arvinger, mens tilgaven

gikk tilbake til mannen (Landsloven V 3).

¹⁷ Eller som brevet sjøl uttrykker det: mark verd 8 ørtuger smør. Denne marken ble seinere kalt forngild og var lik 1/3 mark rent sølv. Hverken sølvmarken eller den forngilde marken var i omløp som mynt; de var regneenheter som sto for bestemte verdier i sølv eller andre varer.

¹⁸ Vissøyre kan bety kongens årvisse inntekter i sin allminnelighet, men det er også navnet på en særskilt skatt som ble betalt på Opplandene.

¹⁹ Det er uvisst hvilken gård som skjuler seg bak dette navnet.

²⁰ Ak.reg nr 1178, RN III nr 1007.

²¹ Se note 16.

²² Vi har overlvert i avskrift store deler av biskop Audfinns kopibok. Ingenting peker mot at han hadde interesser i jordegods på Østlandet.

²³ Ak.reg nr 1365, RN V nr 32.

²⁴ I 1293 fastslo hertug Håkon at den som brukte mindre enn 2 markebol skulle skatte som einvirke (NGL III nr 5 § 14). Einvirke vil si en bonde som sjøl er eneste voksne arbeidskar på gården (Landsloven VII 56).

²⁵ KLN M XXI sp 64ff. Det er da regnet med at 1/4 av åkeren hvert år lå i træde. Det har forøvrig ikke vært full enighet mellom historikerne om størrelsen på øyresbolet.

²⁶ Slikt var noe folk regnet med kunne inntreffe: makeskiftebrev fra middelalderen har gjerne en klausul om erstatning dersom en kontrahent mister noe av den jorda makeskiftet ga ham, fordi en tredjemann har bedre rett til den enn han hadde som skiftet den fra seg.

²⁷ Ennå utrykt, men referert i RN VI nr 124.

²⁸ Hengsøya må være den nordligste delen av Bygdøy, nord for Hengseng-jordet som dengang var vann eller våtmark. Oksnøya er helst store Oksnøya vest for Fornebulandet, nå landfast og begravd under rullebanen.

²⁹ Landsloven II 7.

³⁰ P A Munch gjettet på at Ingebjørg fikk Bygdøy som morsarv etter dronning Eufemia, NFH U I s 577 n 1. I lys av lovens regler om tilgave (se note 16) blir dette mindre sannsynlig.

³¹ DN II nr 312, RN VI nr 123.

³² Ombudsmann vil si den som har fullmakt til å opptre på en annens vegner i en eller annen sammenheng.

³³ Vi må sjølsagt ha for øye at avdråten pr ku dengang var beskjedent sammenliknet med hva den er i dag.

³⁴ F.eks taler Byloven VI 16 om korn, hvete og rug som ulike varer.

³⁵?

³⁶ Landsloven VII 9 sier at en leilending skal holde minst 1 kyrslag for hvert halve skippund han sår, ellers blir han erstatningspliktig til jordeieren.

³⁷ Arved Nedkvitne anslår at kornavlingen på Bygdøy kunne dekke årsforbruket til 50-60 mennesker (Oslo bys historie I s 164). Da forutsetter han riktignok at 4 lester korn er den årlige utsæden på garden. På den annen side setter han 1 lest til 12 tønner og ikke til 12 skippund. Han oppgir ikke hvor store tønner han regner med (1/2 skippund var vanlig). Han antar et nettofolltall på i underkant av 3 og et årsforbruk pr person på 2-3 tønner (note s 444). Folltallet torde være i høyeste laget og forutsetter iallfall at hovedutsæden var bygg. Havre ga færre foll enn bygg, men krevde mindre gjødsel.

³⁸ Ak.reg nr 1177, 1022. I det ene tilfellet er kongens treogtrentiende styringsår feilfestet som hans treogtjuende, i det andre er brevet datert forvekslet med vidissens. En vidisse er en bekreftet avskrift, et dokument der troverdige menn vitner at de har sett et originalbrev som så blir gjengitt ord for ord.

³⁹ Derfor er det lite sannsynlig at Bygdøy kom under kronen før 1532, slik Edvard Bull d e holdt for mulig (Akers historie s 78 n 1).

⁴⁰ Arved Nedkvitne, Oslo bys historie I s 341.

⁴¹ Se f.eks Oslo bys historie s 340-43, eller Andreas Holmsen, Ødegårder i Osloherad s 330ff.

⁴² Frogner, som klosteret erhvervet part for part fra 1360-åra av, var delt i flere gårder, etterhvert redusert til to (Henning Sollied, Akersgårder s 53f). Ingenting peker mot at de var annet enn leilendingsgårder under klosteret.

⁴³ Det har vært antatt at Hovedøyklosteret i sin andre eierperiode, etter 1352, ikke lenger hadde lekbørdre, i det lekbørdrefløyen synes å være bygd om til andre formål (Gerhard Fischer, Cisterciensene og Hovedøya s 228; Arved Nedkvitne, Oslo bys historie I s 167). Men så seint som i 1427 talte et brev om å sitte ved abbedens bord, hos prestbrødrene, og få samme kost som dem (Ak.reg nr 1448). Dette forteller indirekte at de prestvigde ikke utgjorde hele klosterbrorskapet, men bare det øvre skikt.

Halvor Kjellberg er historiker og arkivar ved Riksarkivets Kjeldeskriftavdeling.

Idrett, sport og friluftsliv på Bygdøy ved århundreskiftet

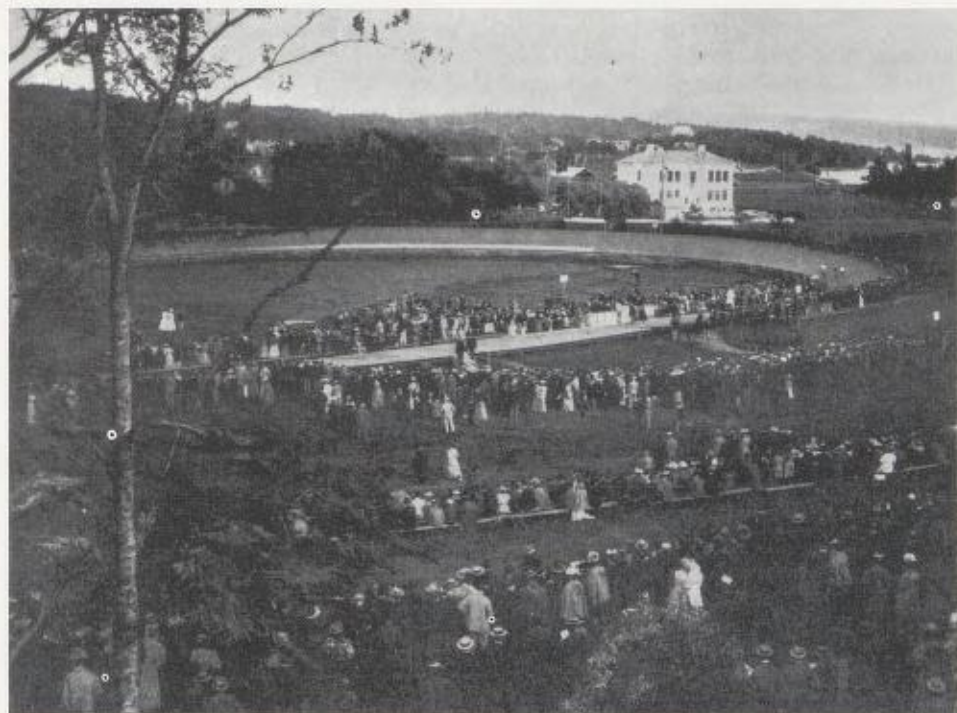
Trond Gjerdi

Ifølge Kristiania Velocipedklubbs formann Tillier (1901) «...er der forskjell mellom sport og idræt, og at idræt er at gjøre sit bedste, men sport er at lure sig til seir...».

Denne i dag ikke ukjente taktikk, nemlig å dempe farten til sluttoppgjøret kommer, ble praktisert på Nordens største sykkelbane allerede ved århun-

dreskiftet; Bygdø Velocipedbane. «Ingen havde synderlig Lyst til at forhaste sig i starten, men da Klokkeren lød for sidste Runde, begynte der at komme Liv i Rækerne» heter det i *Folkebladet* for 1895.

Bygdø Velocipedbane ble anlagt 1887 og lå et stenkast fra Bygdø Jernbanestasjon (nå Skøyen). I 1894

Fra løpene på Bygdøy bane 25. august 1895. Fra Folkebladet 1895. Foto: Oslo Bymuseum.

ble velocipedbanen ombygd til en avansert trebelagt bane med dosseringer (velodrom). Tusenvis av tilskuere tok seg dit ut med jernbane, hest og vogn, eller de spaserte fra byen. Det ble hevdet at så mange som 20 000 mennesker kunne få plass rundt banen. Det vi vet er at det på fine søndager ofte var 8-10 000 entusiastiske tilskuere tilstede. *«Tæt som Sild i en Tønde stod de ind til Banelegemet, der det ikke er for høit til at man kan se over, for det er nemlig væmmeligt med det, at Banens stærke Dossering hindret Udsigt fra Svingene paa Tribunen og opover Skraaningen helt op til Toppen av Bakken... Deroppe er der et lidet Hus, som trods sin landlige Tarvelighed tager sig ganske bra ud og det er blevet ligesom en Institution, thi de flinkeste af Rytterne pleier nemlig at bo deroppe under Træningen».*

Den trebelagte banen ga stor hastighet for syklistene, og særlig danske og svenske idrettsmenn kom til

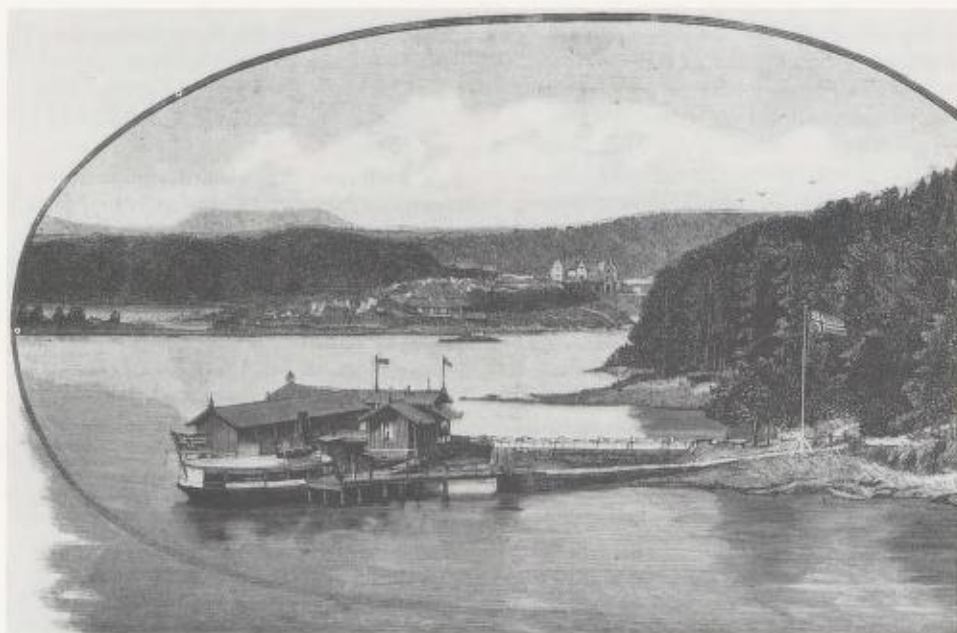
Bygdø-banen for å delta i «Kapridtstævner» for kanskje å sette nye rekorder. Banen var imidlertid meget farlig i regnvær fordi banelegemet da ble såpeglatt.

På denne tiden ble det benyttet meget avanserte sykler, selv om giret ennå ikke var oppfunnet. Kjedetrekk og bukkestyre førte imidlertid til betydelig fart på den flate sykkelbanen. Et løp over 10 000 meter kunne vinnes på ca 15 minutter. De høye veltepetterne, med pedaltrekk på et stort forhjul, var nok enda i bruk blant tursyklistene, men de kunne ikke måle seg med de nye raske, spesialbygde resersyklene.

På fine soldager spaserte og syklet mange av tilskuerne fra sykkelstevnet og ut på Bygdøy. Man kunne selvfølgelig også ta seg dit ut direkte fra byen med dampbåt fra Pipervika til Bygdøy sjøbad, Langvik og Fredriksborg, Frognerkilen og Beneches brygge, eller over til Bygdøy fra Skarpsno. Vegsystemet tillot også at

Start for det internasjonale 10 000 m mesterskapsritt på Bygdøybanen 31. august 1902. Foto: N. Skarpmoen 1902.

Bygdøy bad 1887. Fra Folkebladet 1887. Foto: Oslo Bymuseum.

ferden kunne gå med hest og vogn. På søndagene gikk hestedrosjene i skytteltrafikk dit ut.

På Bygdøy var turveier og stier i stor utstrekning bekostet av Kongen og anlagt av Kongsgårdens folk. Kammerherre Chr. Holst var blant dem som gjorde meget for å gjøre Bygdøy tilgjengelig for byens borgere. Han opprettet og vedlikeholdt også en rekke bevertningssteder; Sæterhytten, Rodeløkken, Hengsåsen, Paraplyen og Kongeskogen. Etter Holsts død i 1890 ble vedlikeholdet av anleggene innskrenket. Badestedene, som etterhvert ble attraktive, ga imidlertid ny giv til Bygdøy som rekreasjonssted, og tusenvis av mennesker tok seg ut til dette idylliske og landlige sted.

Bygdøy sjøbad ble bygget tidlig i 1880-årene og i *Folkebladet* het det at turen ikke var lang fra velocipedba-

nen, langs Hengsens jorder og ut til badet som hadde «Varme og kolde bad». Der var også avlukker hvor man kunne gå direkte ut i sjøvannet. Her badet de mest dristige. Dameavdelingen lå rundt odden mot det såkalte Skomakerberget som var Bygdøys nordvestre spiss mot Vækerø og hvor det i sin tid har vært et «utsiktshus». Båter med nysgjerrige menn med kikkert som nærmet seg damenes badehus fikk påtale av vaktene. Båtene hadde å holde seg godt ut mot den lille øya Killingen. På området skulle det være en viss orden. «Nattesvir og Dands» var forbudt.

En betydelig pioner omkring århundreskiftet, for å fremme svømmeferdigheten blant damer, var Leonard Hasvold som hadde eget bad nærmere byen. Hos ham kunne også kvinner lære å svømme. I et takkebrev fra

1904 heter det: «Undertegnede Damer, der havde den Ære at være Deres Elever i det første norske Svømmeparti for Damer føler trang til her i gjennom at tolke for Dem sin hjertelige tak for det Mod, som De viste ved at starte disse Kursus for Damer».

Badehusene var utstyrt med omkleddingsrom og «badekummer» hvor man kunne få en oppkvikkende dukkert. Det var også mulig å leie hele badehuset for en gruppe mennesker som ønsket å arrangere badefest. Etter en forfriskende liten svømmetur var

det svært vanlig å besøke den velutstyrte restauranten, eller man kunne promenerer langs stranden og i Kongeskogen. Å ligge på stranden for å sole seg var slett ikke korrekt i de tider, i et hvert fall ikke for sømmelige personer. Litt lenger ute på stranden - nærmere Huk, lå Paradisbukten. Der var tilstandene mer frivole enn det det gode borgerskap ville godta som akseptabelt. Navnet Paradisbukten skal da også etter sigende komme av at forholdene der var mer løssluppen enn andre steder. Ved århundredskiftet var det bare i «Bækkebukten» hvor

Badescene på Bygdøy. Tegnet av Andreas Bloch 1895. Oslo Bymuseum.

Bygdøynes bad ca. 1910. Foto: O. Væring.

man foretok såkalt strandbading. Her var det sandbunn og langgrunt, men det var stort sett gutter og ungdom som badet her. Det samme gjaldt også etterhvert for stranden og grundene på Hukodden.

Bygdønes Bad ble også populært ved århundreskiftet. Det lå nært til byen og hadde god adkomst med båt. Badet hadde alle moderne fasiliteter og også der kunne man nyte friluftslivet i grøntområdene rundt badet.

En av årsakene til en oppblomstring av badestedene på Bygdøy var blant annet at vannet i det indre havnebaseng etterhvert ble sterkt forurenset. Et annet forhold var at båthavnen inne ved byen ble utvidet, særlig ved Akerhuskaiene, og badene ble derfor nedlagt.

Aftenposten skrev noen tiår senere (1936) om badelivet på Bygdøy, delvis som en hyldest til de gode gamle dager: «Bygdønes Bad ligger ogsaa på Bygdø, bare 10 Minutter fra Byen, og har i Aarrækker været et kendt og kært Udflyktssted i de varme Sommerdage. Parasollernes friske Farver, de sommerlige, glade Omgivelser, Kabaretprogrammerne og Dansemusikken gør, at ogsaa dette Badeetablissement har sit faste Publikum». Om Bygdøy sjøbad heter det fra samme tid: «Bygdø Sjøbad er Stedet, hvor den ældre Generation i sine unge Dage hentet sine lyseste Sommererindringer. I 50 aar har Oslos Befolkning søgt derud. Fra tidlig Morgen til Solnedgang svømmer og vrimler der et Utal af Men-

nesker i alle Aldre, i Søen, paa Flaader, i Rutschebaner, i Kanoer og Kajakker. Servering paa Stranden og Restauranten længre oppe. Et udmærket lille Orkester spiller i Haven. Der er ligeledes festlige Sommerkabetter». Hukodden omtales også i Aftenposten, men da som et sted med lite komfort og et sted for dem som ikke forlanger bekvemme restauranter.

Bildet av Bygdøy som et friluftsområde med rent og friskt vann ble tidlig i århundret styrket og flere og flere søkte dit ut. I 1902 bygde Hukelskapet klubbhus for Kongelig Norsk Seilforening på «Dronningen». Norske Studenters Roklubb flyttet i 1903 til Hukodden rett innenfor. De hadde tidligere holdt til inne ved Akershusstranden, men måtte vike for

de nye kaianleggene der. Den akademiske stands rekrutter etablerte seg med andre ord på Bygdøy. Det var for det meste medisinerstudentene som førte an i klubben. De hadde Oxford-Cambridge kapproerne som sitt forbilde og klubbens virksomhet ble sterkt preget av miljøet der og av den akademiske roklubben i København. Om klubbens nye båthus og om livet i klubben heter det i *Norsk Idrætsblad*: «Det var den 5. september dette aar det nye baadhus ude ved «Dronningen» blev indviet; men allerede før huset var færdig samledes i sommerens løb kvæld etter kvæld talrige studenter derude for at øve sin herlige idræt. Man saa adstadige akademiske borgere med dybsindige aaretag stævne mod Nakholmen (ca. 500

Paradisbukta i 1930-årene. Foto: Neupert. Norsk Folkemuseum.

Studentenes Roklubbs hus på Bygdøy. Foto: A.B. Wilse.

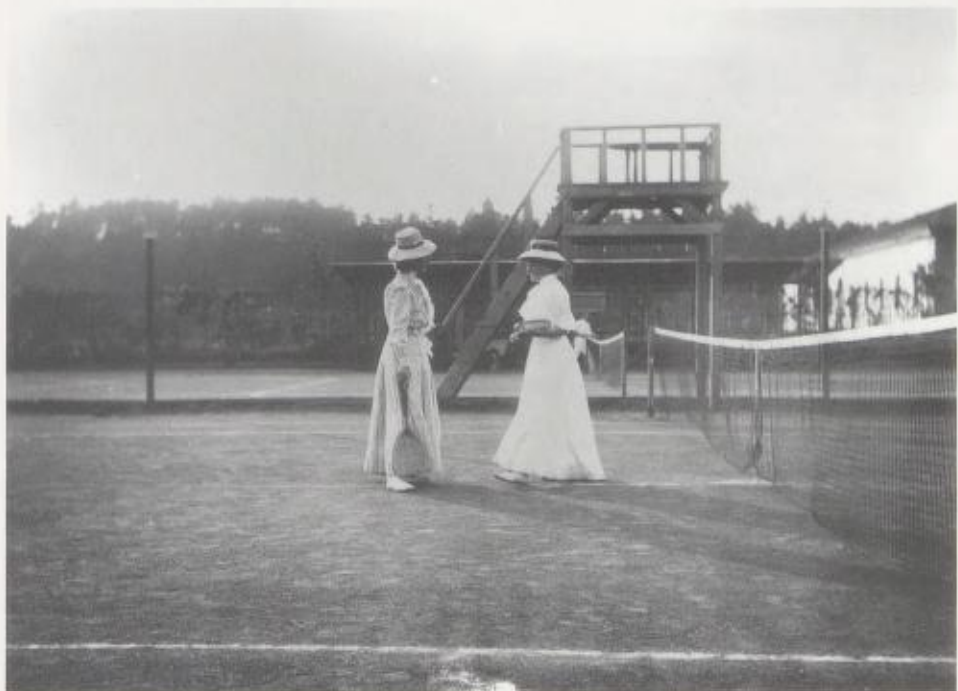
meter utenfor Bygdøy) for at faa sig et raskt bad. Naar saa dagens slid og slæb var over samledes unge og gamle paa den vidunderlige veranda. Den som har seet Christianiafjorden en sommeraften, glemmer det aldrig. ... Om søndagene drog gjerne hele flotillen afsted. En flok hjemsooger Bundefjordens kyster, Nesodden og fastlandet til fjordens inderste krik ved neset. Andre drager udover Vestfjorden til Sandviken og alle de øer og bugter, som her danner et forvirret arkipel. Der bades, koges kaffe, spises og fremforalt forhandles

mere og mindre filosofisk om roidrøttens herlighed og de enkelte roeres dygtighet. Om kvælden glider baad efter baad mod «Dronningen» og en sidste styrt afslutter dagens høitid.»

I 1917 begynte roerne å planlegge et nytt og større hus på samme sted og i 1923 stod et staselig byggverk ferdig. Med sitt klassisistiske utseende hvor en prangende tempelgavl dominerte fasaden ut mot sjøen, styrket den ro-akademikerne posisjon på Bygdøy. Det var også et praktisk hus med rom for båter, administrasjon og mulighet for de riktig flotte selskapelige samvær.

Ved århundreskiftet utviklet også tennissporten seg i Kristiania og Bygdøy ble et sentralt sted for utøvelse av spillet som med regler og det hele kom fra England. I *Norsk Idrætsblad* fra 1887 ble sporten beskrevet og anbefalt. Avslutningsvis heter det i artikkelen. «...spillet egner sig fortreffelig for damer». Svært ofte er det da også damer som er avbildet i magasinene. De benyttet sine vanlige sommerkjoler med tilhørende hatter, mens skotøyet var mer praktisk enn til vanlig; lave sko av tøy med gummisåler. Bygdø Idræts Klub som startet i 1896 begynte i 1899 med tennis. I starten var det ca. 40 medlemmer, først og fremst ungdom. Medlemstallet gikk imidlertid sterkt tilbake fordi mange av de unge ble opptatt med

studier i utlandet. I begynnelsen hadde klubben adgang til en bane på Frognerkilens Fabrikstomt. I 1902 ble det anlagt 5 baner på Bygdøy og disse lå innenfor det nåværende Folkemuseum. Huk aktiebolag eiet tomten og stillet den til disposisjon for Kristiania Lawn-tennisklubb. Banene lå tett ved siden av den såkalte «Pariser-paviljongen» på museet og det ble hevdet at banene kunne likestilles med de «første i Utlandet.» De hadde noe som etterhvert ble helt nødvendig for internasjonale baner, et bredt felt utenfor oppmerkingen av selve banen. På disse utmerkede banene ble det holdt landsturneringer fra 1911 - 1924 nettopp på grunn av banens høye standard. Interessen for tennis på Bygdøy tok seg følgelig opp i disse

Bygdøy tennisbaner. Foto: H. Neupert 1908.

Ved nettet. Foto: Ukjent. Oslo Bymuseum.

årene. I *Norsk Idrætsblad* for 1902 heter det om anlegget: «Nærmest *Pariserpavillionen* ligger 2 parallelle baner omtrent i retningen nordøst, sydvest. Til disse hører 2 dommertribuner, en dobbelt mellom begge baner, saaledes at den kan benyttes til begge sider, og en enkelt i øst. Mod vest er der opført en saakalt

«*thepavillion*» af sprinkelverk, rundt hvilken der senere skal plantes vildvin. De 3 øvrige baner ligger parallelle og perpendikulært paa de 2 første; til hver af disse hører ogsaa en dommertribune. Garderobehuset ligger mot øst. Det er inndelt i 4 rum, 2 for damer og 2 for herrer, samt 2 materialrum. I hvert af garderobe-

Bryggen ved Skarpsno. Foto: O. Væring.

rummene er anbragt laasefærdige skabe, saa at hver spiller kan have sit eget for sine effecter. I huset er tillige 2 styrterum, men før det nye vandledningsnet for Aker er ført ned til Bygdø, faar man nok intet vand i styrten. For at skaffe det fornødne vand til vandning af banerne o.s.v. er der ved siden af garderobehuset gravet en 5 meter dyb brønd, som vel med tiden vil kunne afgive tilstrækkelig vandforsyning.»

Bygdøys egen tennisklubb ble stiftet i 1930. Da ble tennisbanene ved Folkemuseet fremdeles benyttet, men på grunn av museets utvidelsesplaner

ble det etterhvert aktuelt å få tennisbaner på egen grunn. I 1935 ble de første banene anlagt på «Sportsplassen» hvor flere idretter ble utøvet, bl.a. fotball, skøyteløp og friidrett.

Trond Gjerdi er etnolog og direktør ved Oslo Bymuseum.

Velkommen til Frogner Hovedgård og Oslo Bymuseum

Frogner er en av de eldste gårdene rundt Oslo og har sine aner tilbake til tidlig vikingetid. De eldste kilder om gården skriver seg fra middelalderen, da Frogner utgjorde en del av det store Hovedøygodset. Sitt nåværende utseende fikk gården på slutten av 1700-tallet, da en av Norges rikeste menn, Bernt Anker, var eier.

Eiendommen strakte seg fra Majorstuen i nord til Frognerkilen i sør og fra Uranienborg i øst til Smestad i vest.

Anlegget disponeres i dag av Oslo Bymuseum som har holdt til på hovedgården siden 1909. En av hovedattraksjonene er Bernt Ankers ballsal med tilstøtende rom i hovedbygningen. Museets faste kulturhistoriske utstillinger befinner seg i den tidligere fjøs- og låvefløyen mot øst. Der presenteres byens tusenårige historie med bilder, gjenstander og miljøutstillinger. Oslos historie og utvikling vises i tematisk anlagte avdelinger, som blant annet tar for seg byens vekst, liv i hjemmene, næringsliv, styresett og kulturliv. Modellen av middelalder-Oslo, originalutkastet til det kongelige slott og kjøkkenavdelingen er publikumsfavoritter. Utstillingsarealet utgjør 2000 m².

Museet presenterer årlig nye utstillinger i den gamle Havesalen og i Hallen tilbys publikum både et riktholdig bokutvalg og en kaffekopp.

I Sagveien 8 og i Tøyengaten 38 befinner museets forlengede arm på Oslos østkant seg med arbeiderboliger fra århundreskiftet. De er åpne for publikum i helgene.

Bymuseet har et omfattende bibliotek og store arkiver med fotosamlinger som er tilgjengelige for publikum. Museet driver en utstrakt formidlingsvirksomhet med filmaftener, foredrag og «kjenn din by» vandringer. Museet utgir også et populærvitenskapelig kvartalskrift BYMINNER som sendes til medlemmene av Bymuseet. Medlemsprisen er kr. 150,-, pensjonister kr. 75,- Dette gir også gratis adgang til museet. Telefon for bestilling av Byminner og for opplysninger generelt: 22 43 06 45.

Trond Gjerdi

Åpningstider

Periode	Tirs/Fre	Lør/søn
15.1-31.5	10-16	11-16
1.6 -31.8	10-18	11-17
1.9 -15.12	10-16	11-16

Mandager stengt.

Dronning Mauds have på Bygdøy Kongsgård

Madeleine von Essen

Helt siden renessansen har de europeiske konge- og fyrstehusene vært til tider lidenskaplig engasjert i hagekunst. Det er nok å nevne lysende eksempler som Medicienes haveanlegg i Firenze, Ludvig XIVs Versailles, Fredrik den Stores Sanssouci og Gustav IIIs Drottningholm for å konstatere kongehusenes betydning for havekunsten i hele Europa.

Da Norge i 1905, for første gang siden middelalderen, fikk et eget kongehus, kom også denne tradisjonen landet til del. Dronning Maud var, som mange innen det engelske kongehuset, meget opptatt av havekultur, og på Bygdøy fikk hun anledning til å utvikle denne interessen.

Dronning Maud førte med seg de aller siste impulsene fra den tidens havemote i England, som da var den ledende nasjon innen havekunsten i Europa. Tidligere hadde ikke forskjellige havehistoriske stilretninger nådd Norge før bortimot 100 år etter at de slo igjennom på kontinentet. Men nå skapte Dronning Maud på Bygdøy Kongsgård en have med mange av de elementer som var høyeste mote i England.

1800-tallets haver hadde i stor grad vært preget av «tarmaktig» slyngende ganger, gressplener overstrødd med små blomsterbed med eksotiske utplantingsplanter og tette buskas. «Man merker overalt, hvordan den

gamle fasthet i formen er forsvundet, og særlig følelsen for rum og forhold. Selve maaten man anbringer træ- og plantematerialet paa, viser mangel paa enhver forstaaelse for arkitektonisk formkraft» skrev Carl Schnitler om stilen i sin bok *Norske Haver i Gammel og Ny Tid* fra 1916.

Samme reaksjon hadde oppstått i England mot slutten av 1800-tallet. Med et voldsomt artilleri gikk gartneren William Robinson til felts mot stilarten i bøker og tidsskrifter. Spesielt reagerte han på den både arbeidskrevende og kostbare skikken med utplantingsplanter og tok istedenfor til orde for bruken av hardføre stauder og andre nøysomme planter. De skulle gjerne plantes på en slik måte at de så viltvoksende ut, selv om de kom fra fjerne strøk.

Robinsons krasse utfall provoserte mange, deriblant arkitekten Reginald Bloomfield. Han reagerte på Robinsons naturlige havestil og mente, at en have alltid er et kunstig produkt. Følgelig må den være klart arkitektonisk oppbygget med ulike rom skapt ved hjelp av hekker, murer, trapper og terrasser.

Selv om polemikken mellom disse to var nokså uforsonlig, skulle det vise seg, at deres standpunkter ikke var så uforenlige likevel. Den engelske kunsterinnen Gertrude Jekyll sammensmeltet disse to retningene til en havestil

Dronning Maud i haven på Kongsgården.

som kom til å prege hele den første halvparten av vårt århundre. Innenfor Bloomfields arkitektoniske rammer skapte hun bugnende bed av Robinsons hardføre stauder og busker. I havenes ytterområder fulgte hun hans råd om «wild gardening», mens området nærmest huset var preget av trapper, terrasser og haverom omkranset av hekker i Bloomfields ånd.

Disse strømmingene benyttet dronning Maud seg av i haven på Bygdøy. Mot en bakgrunn av blomstrende busker, plantet hun lange, bugnende staudebed, hvor hun i Gertrude Jekylls ånd «malte med blomster». Tidstypiske stauder som ble brukt var ridder-spore, peoner, dagliljer, løytnants-hjerte, floks, spir, gillenia, lupiner og kuletistel. For å forsikre seg om, at bedene var farverike også etter at staudene var avblomstret, ble det plantet sommerblomster som løvemunn, fløyelsblomst, prydtobakk og pyntekorg innimellom staudene.

Før dronning Mauds tid virket det nokså igjengrodd rundt Kongsgården med en mengde blandete buskas, typisk for 1800-tallets smak. Disse ble erstattet med noen få grupper av samme type busker, hvor man kunne beundre hver arts særpreg og naturlige voksemåte i henhold til Robinsons oppskrift. Én gruppe bestod av gule og røde rhododendron og azaleaer, en av berberis og en annen av hvite spireaer. De store syrinbuskasene på hver side av hovedhuset ble holdt mer i tøylene.

På ett punkt lot imidlertid dronning Maud elementer fra den gamle have-stilen være omtrent som før. Det gjaldt de mange runde blomsterbedene som var strødd utover plenen foran huset på havesiden. Hun forenklet dog beplantningen og hadde kun røde

tulipaner om våren og røde geranier kantet med blå lobelia om sommeren, istedenfor de intrikate teppebeplantningerte med forskjellige bladplanter og sommerblomster som hadde vært der tidligere.

Et annet parti av haven, som vakte stor beundring, var fjellhaven. Slike hadde begynt å bli populære på 1800-tallet, da man oppdaget sjarmen ved å vandre i Alpene og andre fjellområder.

Den planteverden som da åpenbarte seg ble transplantert til havene spesielt i England. Men også i Norge slo denne type haveanlegg godt an. Og her var jo som oftest forutsetningene langt bedre enn i de kunstig anlagte fjellhavene i England, hvor man tok i bruk gamle steinbrudd og hva det måtte være.

Fjellhavepartiet på Kongsgården er imidlertid laget etter engelsk oppskrift, ved å være helt og holdent kunstig

anlagt på en flate. Det kupert terrenget i andre deler av parken er ikke utnyttet. Fjellhaven vakte dog samtidens store beundring på grunn av sin fargeprakt og store artsriktighet. Det fantes bortimot 2000 forskjellige sorter planter i kongsgårdshaven, og en stor del av disse vokste i fjellhaven. Store fjellplanteslekter, som bergknapp, sildre og takløk, var representert med en mengde sorter og arter,

liksom hasselurt, akeleie og bergblom. Lavere sommerblomster ble også plantet i fjellhaven for å gi mer langvarig fargeprakt.

Litt bak fjellhaven lå kjøkkenhaven, som hadde et meget tidstypisk engelsk preg. To kryssende ganger delte haven i fire kvarter, hvor en blanding av bærbusker, grønnsaker, urter og snittblomster ble dyrket. Denne måten å dyrke på hadde forsåvidt røtter helt tilbake til middelalderen, og hadde overlevd i de engelske landsbyhavene, såkalte Cottage Gardens. De kom nå igjen på moten takket være Jekylls og Robinsons virksomhet, og ble tatt opp også i overklassens haveanlegg. De snittblomsterdronning Maud spesielt yndet var løvemunn og erteblomst, som fantes i alle sjatteringer av mørkerødt, rosa, lavendel og hvitt.

Karussdammene med de japanskinspirerte broene var vakkert omkranset av sverdliljer, kattehale og skogskjegg etter Robinsons oppskrift på en naturlig beplantning. Likeså var det plantet ut en mengde tulipaner, påske- og pinseliljer i gresset i parken, slik som Robinson anbefalte i boken *The Wild Garden*. Liljekonvall, blå- og hvitveis ble også brukt på samme måten i havens ytterområder.

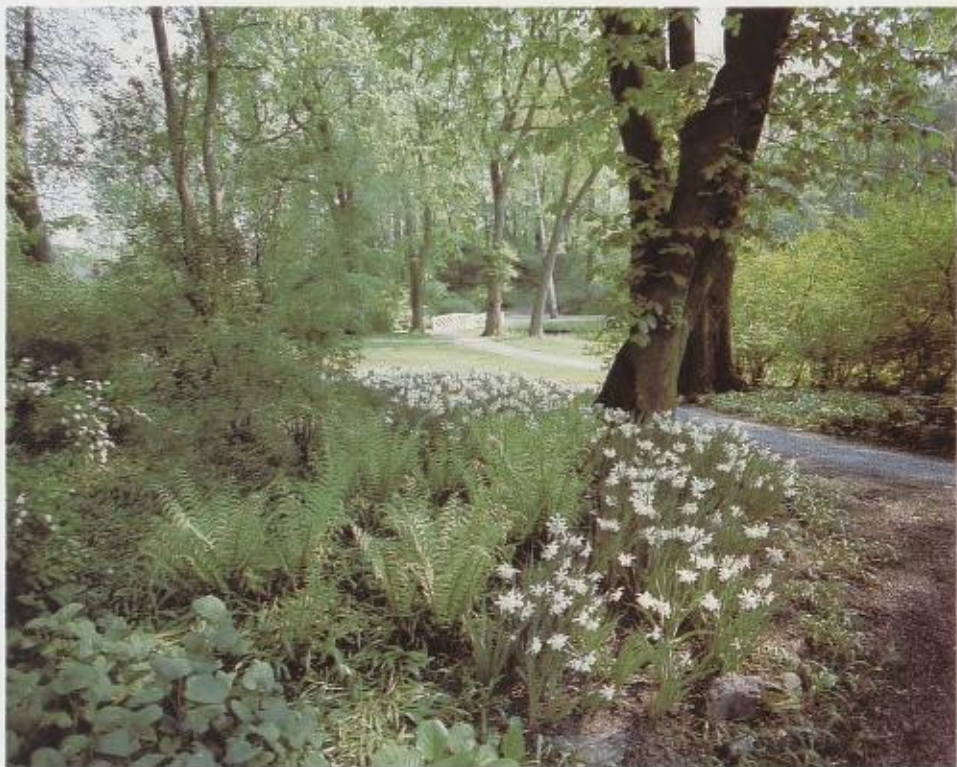
Men det mest slående eksemplet på den nye stilretningen i haven på Kongsgården var «The Sunken Rose Garden». Den ble tegnet av dronning Maud selv og anlagt i 1919 til minne om de falne i 1. verdenskrig. Som navnet sier, ligger den litt nedsenket i terrenget, og den har klare forbilder i mange av rosehavene som ble anlagt av Gertrude Jekyll i samarbeide med arkitekten Edward Lutyens i begynnelsen av århundret. Det særpregede ved deres stil var bruken av en geometrisk «lay-out», skapt ved hjelp av murer,

trapper og helle- eller mursteinsbelagte ganger. Dette dannet en stram ramme rundt et vell av roser. I rosehaven på Kongsgården er det brukt murstein i både ganger og murer som har tålt tidens tann, til tross for at murstein ikke er så velegnet til slike formål i vårt klima. Det største problemet har vært å få rosene til å trives, da haven ligger nedsenket i et nokså fuktig område, og roser ikke liker å være «våte på bena». Det ble plantet tepper av lysende rosa polyantharoser, som da var seneste nytt på rosefronten og forgjengerne til dagens klaseroser. Bedene var kantet med blå lobelia, da dronning Maud yndet fargekombinasjonen med blått og rødt.

På den ene siden var rosehaven innrammet av blomstrende busker som syriner, buskkaprifol og spirea. Den andre siden lå med utsikt til dammene. Seks stramt søyleformede tujaer dannet effektiv kontrast til den overveldende blomsterprakten av roser og stauder som omkranset rosehaven. Vintergrønne planter ble mye brukt av Gertrude Jekyll, både som bakgrunn og kontrast til hennes «blomstermalerier». Det har dronning Maud også benyttet seg av her.

Likeså var den lave muren som omgir rosehaven tilplantet med teppe-dannende planter som sølvarve, blåpute, krypende vortemelk og blomkarse, slik som Jekyll anbefalte. I fugene mellom mursteinene i gangene vokste små fjellplanter. Kanskje var det kryptimian, som duftet når man tråkket på dem. Det var en tradisjon fra den elisabetanske tiden som ble tatt opp på ny.

I urner og kasser i rosehaven, på trappen ved huset og andre strategiske steder i haven, var det plantet agapanthus, pelargonier og andre frostømfintlige blomster.

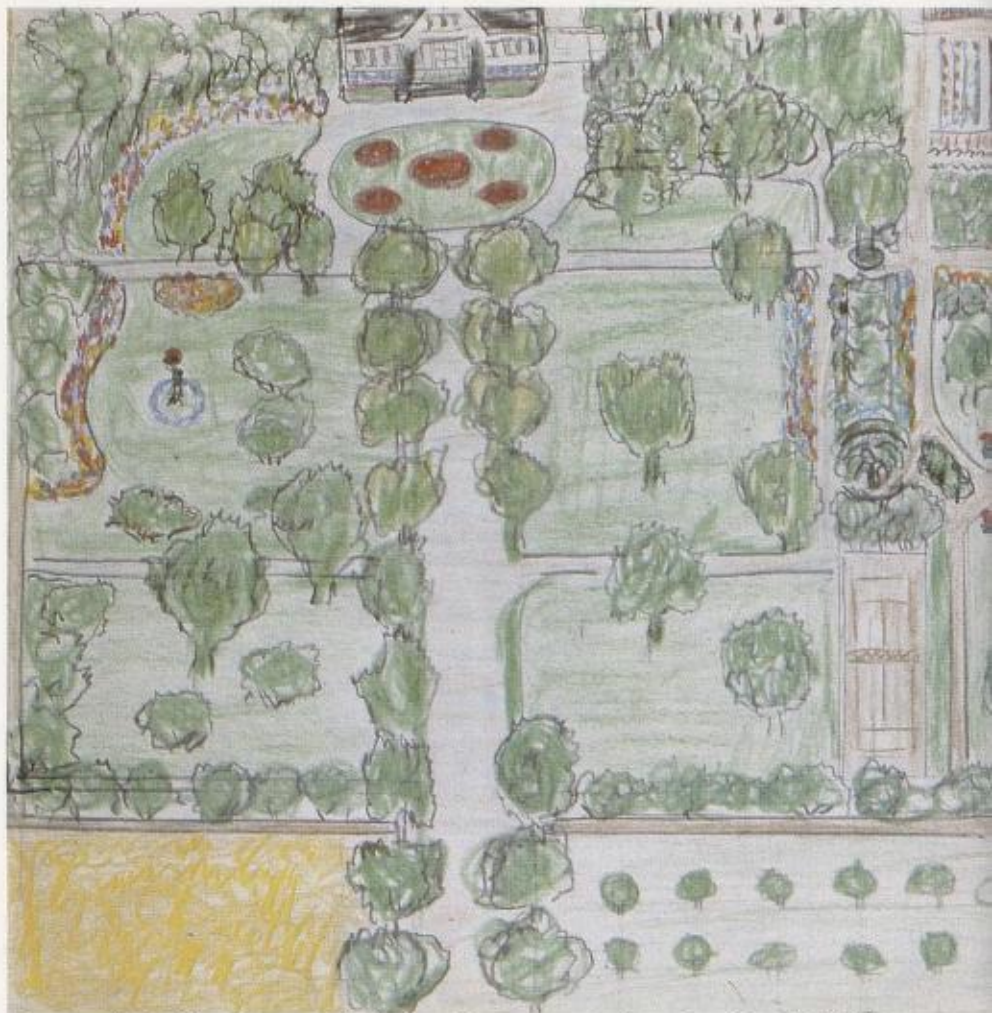

*Kultiverte og ville planter i vakkert samspill på typisk «wild gardening» maner.
Foto: Knut Langeland.*

Dronning Mauds have på Bygdøy er, som vi ser, et fint eksempel på engelsk havekunst fra begynnelsen av dette århundret. Selv om rosehaven av praktiske grunner er litt uheldig plassert, og fjellhaven av estetiske hensyn kanskje kunne ha fått en mer velegnet plass, så vitner dronning Mauds anlegg ved Kongsgården om en sterkt utviklet sans for dens Genius Locii (stedets ånd). Helhetsinntrykket er et meget harmonisk og vel samstemt haveanlegg. Dronning Maud har hatt en velutviklet følelse for romvirkningen i haven, som nok selv Carl Schnitler ville ha vært begeistret for. Formfølelse og sikker farvesans har preget

hennes anlegg. «Dronning Mauds omhu og anvisninger har resultert i et ualmindelig vakkert haveanlegg. Og det er ikke minst dronningens fortjeneste at intet virker overlesset - den som her har ført tøyilene, har vært nensom i sine disposisjoner og alltid lagt sig på sinne at haver ikke må virke som menneskeverk, men som natur under skjønnsom og kjærlig røkt,» skrev en journalist etter en omvisning i haven av dronning Maud for pressen i 1930-årene.

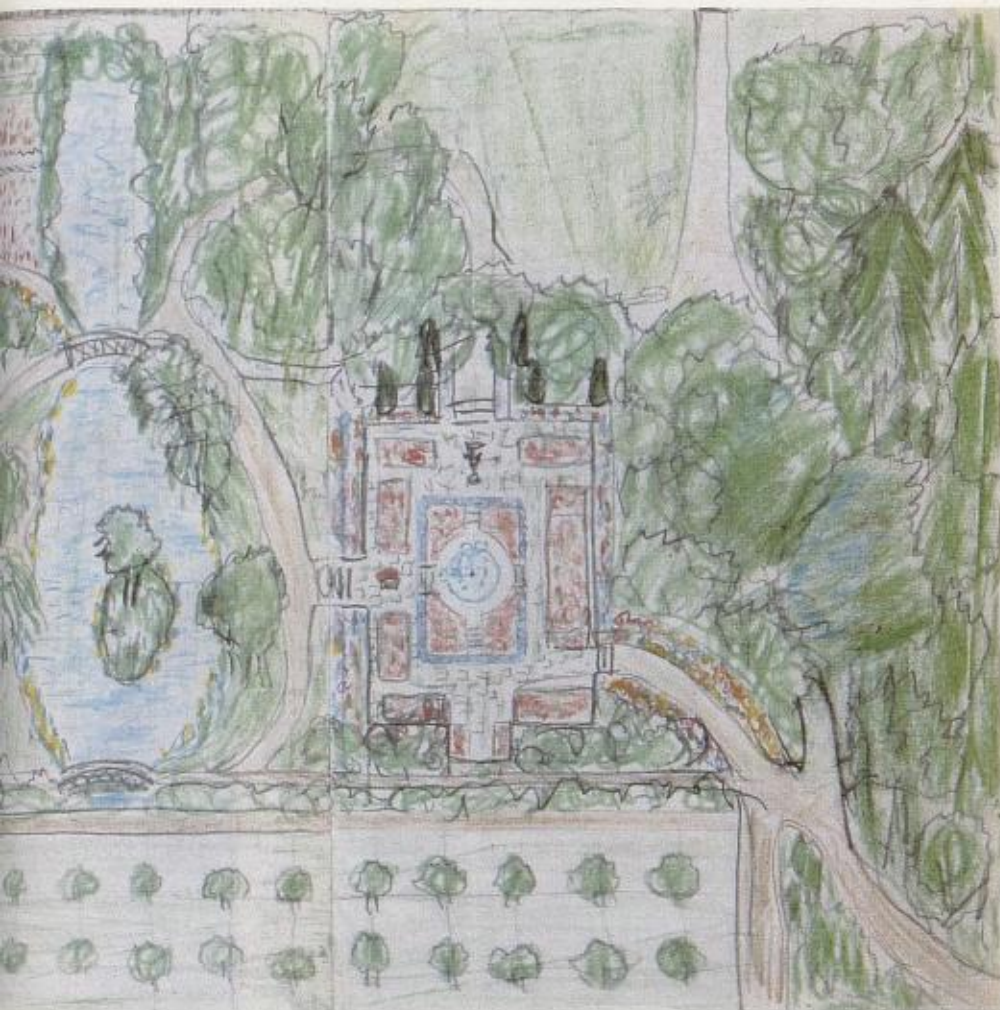
Selv om blomsterbedenes farveprakt etter Kong Olavs død er en saga blott, så hviler der enda en stemning av ro og harmoni over haven. Og det er

Haven på Bygdøy Kongsgård. Antagelig tegnet av dronning Mauds hoffdame Lillian von Hanno. Arno Bergs arkiv, Oslo Bymuseum.

bare å håpe, at det sjeldne eksemplet på nyformalismens havestil, som «The Sunken Rose Garden» er, kan holdes ved like og vitne om en stilren epoke i havekunstens historie i Norge. Det

finnes ingen andre eksempler på kongelig havetradisjon her i landet, så det er enda en grunn til å føre den kulturarven videre. Kongelig virksomhet har til alle tider påvirket folkets sans for

stil og smak. Dronning Mauds have på Bygdøy har sikkert også bidratt til det, siden hun fra 1906 til sin død i 1938 var beskytter for Selskapet Havedyrkingens Venner.

Madeleine von Essen har arrangert studiereiser og kurs om historiske haver. Hun er medforfatter i «Ta vare på gamle hager».

«Det smukke Panorama»

Bygdøy i kunsten

Jorunn Sanstøl

Bygdøy har med sin gjestmilde natur, vakkert anlagte turveier, stier og utsiktspunkter vært et populært ut-

fluktsted og et verdifullt rekreasjonsområde for byens befolkning. Men først etter byggingen av Oscarshall ble

Carl Frederik Vogt: Christiania-Fjorden fra Wækkerøe, 1815-20. Maleri på Bogstad gård. 191 x 187 cm. Foto: Rune Aakvik 1994.

Bernt Lund: *Bygdøy med Frognerkilen, 1840. Maleri i Oslo Bymuseum. 29 x 38 cm. Foto: Rune Aakvik 1994.*

halvøyen et ettertraktet motiv for kunstnere. Dette idylliske lille lystslottet på Bygdøys nordøstre side, tvers over Frognerkilen, inspirerte kunstnere i årtier etter at det ble bygget.

Et av de første malerier vi kjenner med Bygdøy, eller Ladegårdsøen som det dengang het, som motiv, er malt av Jacob Munch på bestilling av kong Karl Johan (ill. s.17). Det er et utsiktsbilde fra Ullern, antagelig fra 1818. Her er landskapet i forgrunnen mest dominerende, mens Bygdøy danner bakgrunnen med fjorden, øyene og fastlandet på den andre siden. Dette var ett av en hel rekke malerier den nykronede kongen hadde bestilt til Paleet fra den norske maleren. Jacob Munch (1776-1839) var den best representerte kunstneren i denne male- risamlingen som senere ble overført til

Bygdøy Kongsgård, og han leverte en og tyve landskapsbilder til kongen i tiden 1818-1832.¹

Utsiktsbildet hører til i empireretiden, og gir en nøktern beskrivelse av det norske landskapet. De fleste av bildene Munch malte til kongen var imidlertid imaginære italienske landskap med tempelruiner og pastorale scener. (ill. s. 3)

Den danskfødte maleren Carl Frederik Vogt (1781-1834) har også gjengitt Bygdøy i et maleri med utsikt fra Vækerø, 1815-20 som befinner seg på Bogstad gård. En replikk av dette maleriet ble bestilt av Karl Johan til hans samling. Etter at Vogt kom til Norge like etter 1810 var det først og fremst portretter han malte. Landskapet med utsikt fra Vækerø er malt i dansk tradisjon i en lett og ledig stil.

Den pastorale scenen i forgrunnen ligger i skyggen og danner en kontrast til det belyste landskapet med Ladegårdsøen i bakgrunnen. Vogt har ikke bestrebet seg på en nøyaktig gjengivelse av Bygdøy, som knapt er gjenkjennelig, med høydedrag og andre innslag som ikke finnes her. Selv om Bygdøy er med på begge disse maleriene er det sannsynligvis den vakre utsikten kongen ønsket seg.

Heinrich August Grosch' *Ladegårdsøen sett fra Frognerstranden*, (s. 21) antagelig malt i 1822, likeså bestilt av kongen, er et bevisst valg. Det er et prospekt over halvøya sett fra Frognerstranden i aftenbelysning med «de Tvende Deres Majestæt tilhørende Eyendomme.»² Grosch malte en replikk av motivet som skulle sendes til Stockholm. Dette ble imidlertid aldri gjort, begge henger nå på Bygdøy Kongsgård.

Grosch var født i Lübeck (1763-1843) og hadde sin kunstneriske bakgrunn først og fremst fra Danmark, men hans malerier bærer preg av tysk romantikk. Bygdøyprospektet derimot er mer prosaisk i sin form og mangler atmosfære. Det er ikke av hans mest vellykkede, muligens har ikke landskapet appellert til kunstneren.

I 1840 malte Bernt Lund (1812-1885) utsikt mot Bygdøy og Frognerkilen fra Skillebekk, dette som skulle bli det mest yndede prospektet fra stedet. Her er romantikkens repoussoirfigurer i forgrunnen, og over på Bygdøy-siden ses løkkene Dronninghavn og Christiansro, henholdsvis til høyre og venstre i bildet. På høyden hvor det lille klassiske tempelliknende lysthuset er avbildet, ble Oscarshall lagt.

Oscarshall's beliggenhet var på denne tid ansett som spesielt vakker, på fjellskrenten i midtpunktet av «det

Portrett av Oscar I. Maleri, kopi av Chr. Kahrs 1870 etter Friedrich Dürck 1849. Oslo Bymuseum. 120 x 95 cm. Foto: Rune Aakvik 1994.

smukke Panorama, der paa den ene Side begrændses af Christianialdens Fjeldlinier og paa den anden af Fjorden med dens Øgrupper og dens vidtudstrakte Perspektiv. Ligesom den smukke Udsigt uden Tvivl har havt en betydelig Indflydelse paa Valget af Bygningens Plads, saaledes er den skønne Natur, der i rig Afvevling omgiver den, bleven til en heldig Indfatning, der meget bidrager til at forhøje Indtrykket i det Hele.»³

Oscarshall ble bygget på initiativ av kong Oscar I og sto ferdig i 1852. Ansvarlig var den danske arkitekten Johan Henrik Nebelung, med den unge norske Jacob Wilhelm Nordan som assistent og byggeleder. Det ble benyt-

Niels Bjørnson Møller: *Oscarshall*, 1852. Maleri i Oslo Bymuseum. 34 x 55 cm. Foto: Rune Aakvik 1994.

tet norske håndverkere til oppførelsen og i interiørene, og norske kunstnere var engasjert til å dekorere rommene, bl.a. Hans Gude, Adolf Tidemand og Joachim Frich. Stilen var gjennomført romantisk nygotikk både i interiør og eksteriør, en stil Oscar I hadde en forkjærlighet for. I et portrett av Oscar I malt i 1849 av den bayerske hoffmaleren Friedrich Dürck er han avbildet på slottsbalkongen, med Oscarshall i bakgrunnen. Dette portrettet ble laget i flere eksemplarer, bl.a. for å sendes til Stockholm.⁴ Bildet er en kraftig markering av Oscarshalls og Bygdøys betydning for den svenske kongen.

I en beskrivelse av Oscarshall fra 1854 innledes det med: «*Blandt de Bygningsarbeider, der i de senere Aar ere udførte i og ved Christiania, er der neppe noget, der i høiere Grad*

har tildraget sig almindelig Opmærksomhed, end den Villa, som Hs. Maj. Kongen har ladet opføre paa Sin Eiendom Ladegaardsøen ved Christiania.»⁵ Lystslottet ble en stor attraksjon i hovedstaden og det var gratis omvisning for publikum.

Lystslottet var spektakulært både eksteriør- og interiørmessig, og har uten tvil appellert til folks fantasi og skaperglede. Motivet finnes gjengitt i forskjellige type teknikker og gjenstander - i malerier av anerkjente kunstnere, malerier i mer fiduskunststil, rene amatør-malerier med en naivistisk gjengivelse, tredimensjonale papirbilder, broderier og møbler.

Allerede i 1852 ble det laget litografier av hele anlegget, reproduisert i *Illustrerte Tidende*. Ved studentbesøk fra Sverige og Danmark i 1852 ble det holdt festligheter, og studentene fra

Ukjent maler: Bygdøy med Oscarshall. Antagelig malt etter litografi. Oslo Bymuseum. 42 x 65 cm. Foto: Rune Aakvik 1994.

Uppsala fikk hvert sitt bilde av slottet som minne etter besøket, et lite farvelagt litografi.

I 1856 utga forleggeren Chr. Tønsberg et praktverk med syv farvelagte litografier fra Oscarshall. Eksteriørbildene fra alle bygningene ble utført av maleren Joachim Frich. Bildene av de nygotiske interiørene med nasjonalromantiske malerier samt drivhusene ble utført av arkitekt Wilhelm von Hanno.

Det er søndagsidyll over Nils Bjørnson Møllers maleri fra Oscarshall og Frognerkilen malt i 1852, mens kavalerybygningen var under oppføring, antakelig et av de første med dette etterhvert yndete motiv. Vi kan forestille oss forventningene til menneskene som ror over bukten for å tilbringe en fridag ute på «Ladegaardsøen». Forgrunnen med det lille skjæret i bildets venstre kant er der hvor Dron-

ningen ligger nå. Bygningene som forøvrig er gjengitt på maleriet, er løkkene Dronninghavn og Henningslyst, henholdsvis til venstre og høyre i bildet.

Møller (1827-87) hørte til Düsseldorf-malerne og hadde bl.a. Hans Gude som lærer, men det var etter at han malte Oscarshall. Han må imidlertid ha kjent til den romantiske Düsseldorf-skolens stil, og var bl.a. venn av Lars Hertervig. Landskapet bærer preg av nasjonalromantikken, med en emaljeblå himmel og en speilblank vannflate som reflekterer landskap og bygninger. Ut fra vinkelen kan vi anta at kunstneren har sittet i båt for å finne frem til komposisjonen.

Det finnes utallige litografier og tegninger med Oscarshall som motiv, fra da det var nytt og fremover. Mange av disse ble laget for å gjengis i

Peder Balke: Frognerkilen og Bygdøy sett fra Skillebekk, ca. 1855. Maleri i Oslo Bymuseum. 67 x 129 cm. Foto: Rune Aakvik 1994.

Peder Balke: Oscarshall, ca. 1862. Maleri i privat eie. Foto: O. Væring.

*Peder Balke: Oscarshall i måneskinn, 1860-årene. Maleri i privat eie.
133 x 185 cm. Foto: O. Væring.*

publikasjoner o.l. Et av litografiene, med utsikt fra Brandskjærene, viser Bygdøy sett mot vest, fra Bygdøynes til Frognerkilen og åsene i bakgrunnen. Litografiet har bestemt tjent som forlegg for et maleri i Oslo Bymuseum. Malerens navn er ukjent og det er et tydelig amatørmaleri. Nede i høyre hjørne er det skrevet Oskarshald med sirlig og tydelig skrift, noe som kan tyde på at kunstneren var forholdsvis ung. Den naive stilen er uttrykt ved en monokrom farveskala og store, tydelige hus i forhold til landskapet. Flaggene er heist på Oscarshall og på flere av bygningene vi

ser, og det er aktivitet på sjøen med flere seilbåter og robåter. Detaljer som figurene i forgrunnen, båter og hus er de samme på litografiet som på maleriet, men proporsjonene er mer realistiske på litografiet. Bildet er ikke datert, men ut fra klesdrakt kan vi anta at det er en forholdsvis tidlig avbildning.

Peder Balke (1804-1887) har malt Bygdøy og Oscarshall i flere varianter. Maleriet i Oslo Bymuseum fra 1850-årene, hvor motivet er sett fra Skillebekk, er angivelig malt av Balke. De idylliske omgivelsene kommer tydelig frem her. I forgrunnen ses et

Frits Thaulow: Frøgnerkilen sommeren og vinteren 1880. Begge malerier i privat eie. Foto: O. Væring.

Olaf Krohn: *Orientalist-kongressens fest på Bygdøy 9.9.1889*. Maleri i Oslo Bymuseum, 31 x 43 cm. Foto: Rune Aakvik.

par bygninger, men hovedmotivet blir utsikten til Bygdøy og Oscarshall, der det ligger som et eventyrslott. Vannet i bukten er speilblankt. Det er visse naivistiske trekk som gjør at man tviler på attribusjonen, som gjengivelsen av selve bygningen, og en nitid og mekanisk utførelse av grønnsværet i forgrunnen. På maleriet fra ca. 1862 av samme maler derimot er det en drømmeaktig stemning. Menneskene i robåten, det speilblanke vannet og fjellene i bakgrunnen i tåkedis gir sterke assosiasjoner til nasjonalromantikken og Tidemand og Gudes *Brudeferden i Hardanger* fra 1848. Motivet har tydeligvis inspirert Balke, som er mest kjent for sine malerier fra Nord-Norge med dramatiske sjømotiver. Et annet maleri av Balke fra 1860-årene,

har likeså Oscarshall som motiv. Her er forgrunnen dominerende, med et landskap i rosa skjær fra solnedgangen. En liten gruppe mennesker skuer over bukten mot Oscarshall, som ligger der som en teaterkulisse under en dramatisk himmel.

Frits Thaulow (1847-1906) malte motivet både sommer og vinter i 1880. Vi er nå over i friluftsmaleriet og en mer ledig stil. Landskapet i forgrunnen er hovedmotiv, men i begge maleriene er Oscarshall til stede, om enn i bakgrunnen, og utgjør et velkjent element i landskapet. Stemningen er mer hverdagslig både i sommerbildet og vinterbildet. Barn som går på skøyter og voksne i aktivitet i Frognerkilen er gjengitt i en noe lettere impresjonistisk stil enn hva vi har sett tidligere. Det

Olaf Krohn: *Fra Skarpsno, 1880-årene. Maaleri i Oslo Bymuseum. 41 x 60 cm. Foto: Rune Aakvik 1993.*

samme kan sies om Edvard Diriks' (1855-1930) *Oscarshall* fra 1889. Han har gjengitt lystslottet fra landsiden fra nøyaktig samme vinkel som Joachim Frich i et av litografiene i Tønsbergs billedverk (s. 98). Men hos Diriks skimtes slottet såvidt mellom furutrær og et flimmer av bladverk fra bjørketrær som nå har vokst seg høye. Diriks har, som Frich, også et stemningsskapende par i trappen, riktignok denne gang på vei ned i intim passiar, i motsetning til Frichs høytidsstemte oppadskridende figurer. Diriks' bilde er fylt av solflekker som trenger gjennom den frodige vegetasjonen. Som selve *Oscarshall* var hovedmotivet i Frichs bilde, er grønnsværet, trappen og stemningen det viktigste i Diriks maleri, til tross for tittelen.

Lystslottet stod ubebodd, men ble brukt til fester og utflukter, private

og mer offentlige. I august 1855 ble det arrangert fakkeltog i båter på Frognerkilen, hvor 50 båter deltok. Det var hengt opp lykter og første og siste båt var pyntet med lanterner. Tilskuere i tusentall hadde samlet seg og hyllet kongefamilien på balkongen. Den største festligheten på stedet var feiringen av prinsesse Louises og kronprins Frederik av Danmarks (foreldre av kong Haakon VII) giftermål i 1869. Da var *Oscarshall*, murene nedover mot sjøen og Kavalerbygningen illuminert med fakler, og det var fyrverkeri i Frognerkilen. Dette spektakulære motivet ble litografert og gjengitt i *Illustrerte Tidende* for 1869.

En annen begivenhet hvor *Bygdøy* og *Oscarshall* stod i sentrum var den store orientalist-kongressen i 1889 med 407 deltagere fra de fleste europeiske land, foruten eksotiske steder

M. Grønner: Skøytebanen på Frognerkilen, ca. 1890. Maleri i Oslo Bymuseum. 40 x 61 cm. Foto: Rune Aakvik 1994.

Hans Gude: Sankthansaften ved Kristiania-fjorden, 1898. Maleri i Nasjonalgalleriet. 50 x 100 cm. Foto: J. Lathion 1994.

som Egypt, India, Japan, Persia, Siam og Tyrkia. På programmet var en fest på Bygdøy Kongsgård med avslutningen på Oscarshall brygge. Bygningene rundt Frognerkilen ble illuminert, og på vannet lå tilskuere i båter med fakler og lykter for å overvære begivenheten.⁶ Olaf Krohn (1863-1933) laget en lavering av motivet som har et svært orientalsk preg. Alle de japansk-inspirerte lyktene på sjøen, månen som skimtes mellom skyer og kongressdeltakerne, deriblant både en tyrker og en araber, formidler en særegen eksotisk stemning. Over bukten lyser Oscars-hall i septemhernatten.

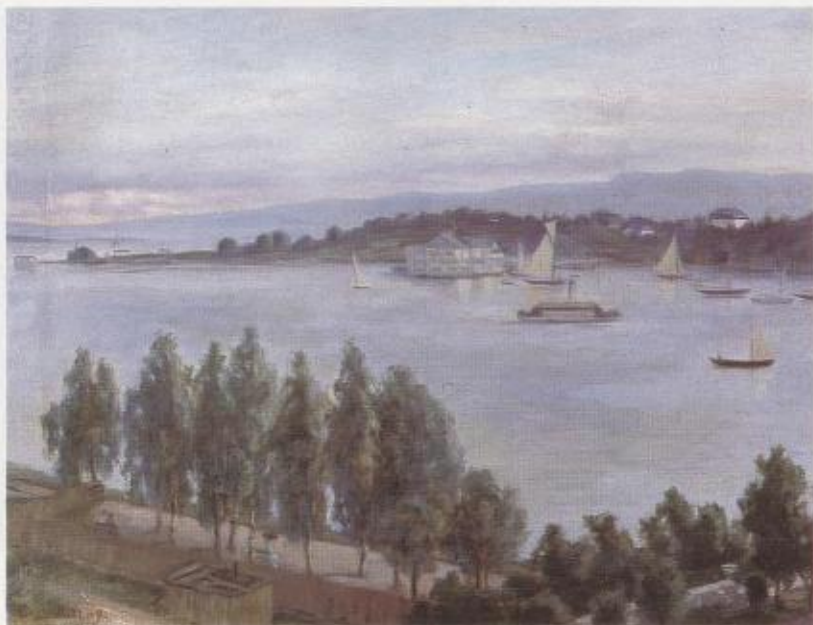
Som Bygdøy var et yndet utfartsted i sommerhalvåret, ble Frognerkilen benyttet til vintersport. Med Frithjof og Eva Nansen som store

Til venstre: Jens Wang: Frognerkilen og Oscarshall, ca. 1890. Maleri i Oslo Bymuseum. 60 x 73 cm. Foto: Rune Aakvik 1994.

forbilder for befolkningen ble det populært å gå på ski, et motiv Olav Krohn har gjengitt i 1890 - året etter at Nansen kom hjem etter å ha gått på ski over Grønlandsisen. Paret i forgrunnen har da også en viss likhet med Frithjof og Eva Nansen. Forøvrig er det livfullt både i Frognerkilen og på Skarpsno en solrik vinterdag, og Oscarshall lyser hvit i bakgrunnen.

På samme tid har M. Grønner malt skøytebanen på Frognerkilen, med Bygdøylandet som bakgrunn. Også her skimter vi Oscarshall til høyre i bildet, men slottet er ikke lenger det prangende paradestykket, og det er blitt atskillig mer bebyggelse på den andre siden enn på tidligere bilder. Maleriet har et noe mer hverdagslig preg enn Krohns bilde, med en ens-tonig grå ettermiddagshimmel, og en forgrunn med strå og gjerde som hindrer oss i en direkte kontakt med aktivitetene på skøytebanen.

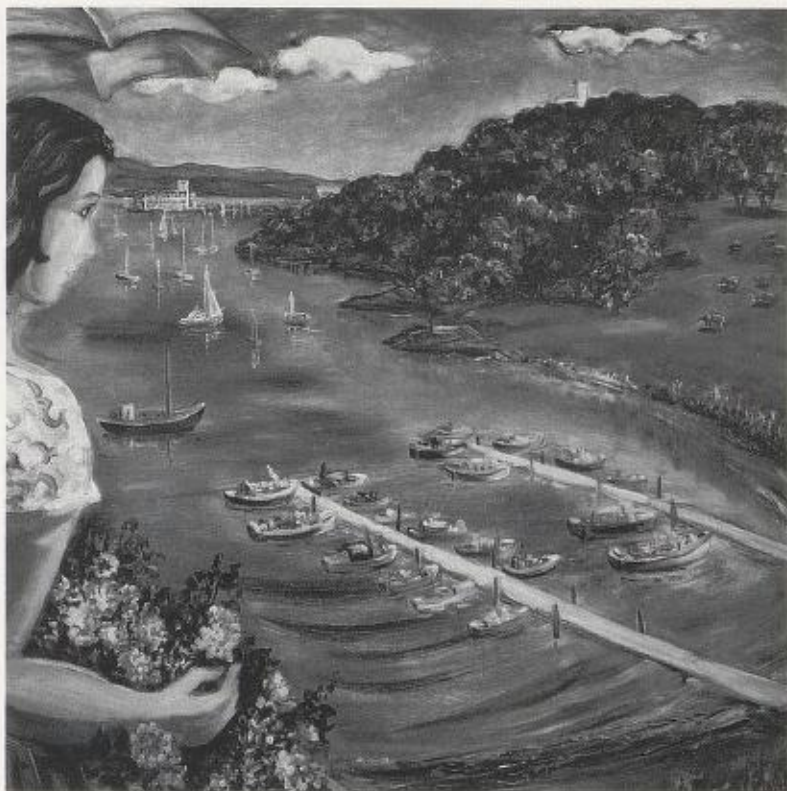
I Jens Wangs (1859-1926) utsikt til

*Cecilie Dahl: Frognerkilen, 1909. Maleri i Oslo Bymuseum.
62 x 80 cm. Foto: Rune Aakvik 1994.*

Aage Storstein: Sneløsning på Bygdøy, 1958. Maleri i privat eie. 46 x 73 cm.

Yngve Anderson: *Søndag i Frognerkilen*, 1967. Maleri i privat eie.
100 x 100 cm.

Frognerkilen og Oscarshall fra ca. 1890 fremstår landskapet som en riktig landlig idyll med en sølvskimrende bukt, omgitt av frodig, solbelyst grønnsvær. En sjekte har nettopp forlatt bryggen, og det er en lett, døsigg sommerstemning i bildet. Oscarshall er her omgitt av trær som har vokst seg høye, men er fremdeles imponerende og majestetisk der det ligger på høyden, med bebyggelsen ærbødig tilbaketrasket i et flatere landskap.

Bygdøy var en ypperlig arena for St. Hansfeiring for byens borgere, og Hans Gude (1825-1903) har malt både St. Hanskveld på Dronningen i 1894 og Sankthansaften ved Kristiania-

fjorden i 1898. Begge maleriene har båter og folk i forgrunnen, avbildet fra en vinkel hvor Oscarshall trer tydelig frem bak hovedmotivet; et glødende bål og røken som velter opp fra skjæret. Bålet avspeiles i vannet som er gjengitt med stor realisme. Vær og stemning er perfekt for formålet. Og gruppene i båtene i forgrunnen er karakterisert med gester og klesdrakt.

I begynnelsen av 1900-tallet hadde Oscarshall mistet sin posisjon både i folks bevissthet og som motiv i kunsten. Nasjonalromantikken, som Oscarshall var eksponent for, var passé og Bygdøy med Oscarshall hadde liten appell hos malerne, som oppsøkte en

Oscarshall. Litografi etter maleri av av J. Frich, ca. 1854, fra boken om Oscarshall.

mer storslått og uberørt natur for å underbygge en norsk identitet. Det romantiske lystslottet passet heller ikke inn i et moderne, internasjonalt orientert maleri som begynte å gjøre seg gjeldende i det nye århundret. Det

som hadde vært det svenske kongehusets stolthet i Norge fikk ikke samme betydning for den nye kongefamilien etter unionsoppløsningen i 1905. Cecilie Dahl (1858-1943) har benyttet Bygdøy som motiv i sitt maleri fra

1909. Hun har stått på Frognerstranden og malt utsikten mot Frognerkilen og Bygdøys sydøstlige område. Bjørketrærne på Frognerstranden i forgrunnen er sommergrønne og svalende for menneskene som betrakter utsikten fra benkene i den lave ettermiddssolen. På Frognerkilen er Bygdøyfergen på vei ut, og seilbåter ligger fredelig og duver i bukten. Dronningen danner, sammen med Bygdøylandet og båtene, mellomgrunn og er i bildets sentrum. Bygningen var forholdsvis ny, oppført i 1902 og utvidet i 1907 - moderne og etter tidens smak og stil. I bakgrunnen ses silhuetten av de karakteristiske åsryggene som går igjen i utsiktsbilder fra byen. Duse pastellfarver i grønne, blå og rosa valører formidler en lysisk stemning. Bildet er tradisjonelt og realistisk i formen, det er ingen modernistisk kunstner bak maleriet. Vi aner likevel en ny tid, istedenfor løkkebygninger ser vi nå en av jobbetidens prangende villaer i jugendstil.

Eivind Engebretsen (1890-1960) har imidlertid benyttet lystslottet som bakgrunn i et portrett av daværende kronprins Olav fra 1921 (Det kgl. Slott), slik Oscar I var avbildet tidligere. Kronprins Olav står i seilerantrekk på bryggen ved Dronningen, og tross bildets format har maleriet av kronprins Olav en mer privat karakter enn portrettet av Oscar I. Han fremstår i fullt dagslys, som en sportsmann, til tross for den i dag så provoserende sigaretten i hånden.

Maleren Aage Storstein (1900-1983) bodde på Bygdøy, og har malt veien der han bodde både sommer og vinter, som f.eks. *Sneløsning på Bygdøy* fra 1958. Her er selve motivet mindre viktig enn det maleriske uttrykk. Bildet har mer bymessig karakter enn andre Bygdøy-motiver, og veien og husene er gjengitt i Storsteins

karakteristiske senkubistiske stil og personlige farveholdning.

I Yngve Andersons (1892-1981) *Søndag i Frognerkilen* fra 1967 aner vi derimot den karakteristiske nygotiske silhuetten av Oscarshall i bakgrunnen. Med en naivistisk stil og friske farver har han malt en kvinne som betrakter utsikten, med Frognerkilen i søndagsstemning, båter på sjøen og ved moloene, og et pastoralt sommerlandskap over på Bygdøy-siden.

Bygdøys appell til kunstnerne har utvilsomt vært stor, men må sies å ha avtatt med tiden. Landskapet der er ikke lenger et ettertraktet motiv slik det var på 1800-tallet. De kongeliges interesse for stedet var utvilsomt det som bidrog til å trekke oppmerksomheten til den lille halvøyen, og området langs Frognerkilens nordside var mer innbydende og tilgjengelig enn det er i dag. Med dagens veisystem og trafikk gis det kun anledning til et flyktig blick idet en kjører forbi, og det innbyr neppe til lengre opphold. Dessuten, når malerne i dag skal male prospekter fra byen er det snarere motiver fra den moderne byen som frister, ikke et idyllisk panorama med et lite lystslott fra nasjonalromantikkens dager.

Noter:

¹ *Malerisamlingen på Bygdøy Kongsgård*, Nasjonalgalleriet 1982-83 s. 23.

² Brev fra H.A. Grosch til baron Wedel Jarlsberg 5. januar 1822. Slottsforvalterens arkiv, Det Kgl. Slott. *Ibid.* s.30.

³ *Beskrivelse over Oscarshall*, Christiania 1854, s. 3-4.

⁴ Originalen henger nå på Slottet og en replikk tilhører Oslo Bymuseum, for tiden deponert i Den Gamle Logen.

⁵ *Beskrivelse over Oscarshall*, Christiania 1854, s. 3.

⁶ Gunnar Hjelde: *Oscarshall. Lystslottet på Bygdøy*, Oslo 1978 s.107-08.

Jorunn Sanstøl er kunsthistoriker og konservator ved Oslo Bymuseum.

Museet i parken

Tonte Hegard

Ideen

«... Sognets nuværende Kirke, som blandt de 18, endnu tilværende Stavekirker, er en af de 3 eller 4 her paa Østlandet, der fortjener at bevares i sin Helhed. Dette antages paa Grund af Omstændighederne bedst at ville ske ved at flytte vedkommende Dele af Bygningen og igjen opsætte dem i eller nær Christiania, hvorved der tillige vil opnaaes lettere Adgang baade for det store Publikum til at bese Kirken og særlig for Arkæologer og Arkitekter til jevnlig at studere dens Bygningsmaade...»

Nicolay Nicolaysen, antikvar, mars 1881

«...Huusets sidste Eier... har skjænket den hele Bygning med Tilbehør til Hs. Majt. Kongen for at lade det opsætte i Bygdø Kongsgaards og Oscarshalls Park, hvor det nu er anbragt og opført nøiagtig i samme Stand, hvori den fra først af var opsat. Hr. Ole Haave har derved reddet for Landet en af de sidste Stuer fra ældre Tider (...) den kan nu med lethed studeres af Enhver, som ønsker at sætte sig ind i den ældre nationale Bygningskunst eller i vort ældre Bondeliv...».

Christian Holst, kammerherre, høsten 1881

Disse to utsagnene trekker opp hovedideen bak etableringen av verdens eldste friluftsmuseum, Kong Oscar IIs Bygningshistoriske Samling. Nicolay Nicolaysen var antikvar i Foreningen til Norske Fortidsminnesmerkers Bevaring (FNFB, etablert 1844), Christian Holst var kammerherre, overintendant for den kongelige hofforvaltning og bestyrer av Bygdøy Kongsgård. De kom i årene 1881-88 til å arbeide sammen om planleggingen og gjennomføringen av museumsprosjektet. Førstnevnte trakk opp retningslinjene mens den andre organiserte, og slik representerte de henholdsvis den vitenskapelige sakkynndighet og amatørens entusiasme. Kongen stod bak og finansierte prosjektet av sine private midler. Friluftsmuseet ble lagt på Bygdøy

Kongsgårds grunn og dannet avslutningen på Holsts over 40 årige arbeidsinnsats for å omskape den gamle kongelige eiendommen til en lystpark og et kulturelt gode for hovedstadens befolkning.

Oppbyggingen av Kong Oscar IIs bygningshistoriske Samling belyser en interessant del av kulturhistorien fra 1800-årenes siste del. Friluftsmuseet var et produkt av sin tids historiesyn, men ideen var også en konsekvens av bondesamfunnets overgang fra tilnærmet naturalhushold til pengehushold. Samtidig viser realiseringen hvor avhengig slike kulturelle pionerprosjekt kan være av ildsjelers pågangsmot. For å være sikret fullføring måtte de to aktørene til alt overmål til dels samarbeide bak kongens rygg!

For å forstå endel av hendelsesforløpet, er det viktig å holde in mente at Norge i unionstiden med Sverige hadde felles konge, men egen grunnlov, separat Storting og egne statsråder. Da Kristiania ble Norges hovedstad ved unionsinngåelsen i 1814, var den bare en liten provinsby med omkring 10 000 innbyggere. Det fantes ingen egne offentlige administrasjonsbygninger. Kongeboligen var en tidligere privatbolig - riktignok svært fornem etter de lokale forhold - som var blitt testamentert til staten til dette formålet. Ideelt sett skulle kongen og hans familie dele tiden likt mellom de to rikene. Men kongefamilien bodde permanent på slottet i Stockholm og oppholdt seg kun periodevis i Norge. Den nye slottsbygningen i Kristiania stod endelig innflyttingsklar først i 1848, etter en omkring 25 års prosjekteringsperiode.¹ I de 89 årene unionen med Sverige varte, var fire konger av det svenske bernadottehuset regjerende monarker: Carl Johan (1814-1844), Oscar I (1844 -1859), Carl XV (1859-1872) og Oscar II (1872-1905).

Bygdøy - en attraktiv eiendom

Bygdøy hadde, gjennom sitt gode jordsmonn og sin gunstige beliggenhet innerst i Kristianiafjorden, vært attraktiv helt fra middelalderen. Opprinnelig ble eiendommen brukt av kongen. Men da cistercienserklosteret i 1147 ble grunnlagt på Hovedøya, en liten øy i roavstand, ved fjordbundens østside, overtok klosteret den større og frodige Bygdøy som avlsgård. I en periode på 1300-tallet tilhørte øya riktignok kongefamilien, men etter noen år ble den testamentert tilbake til klosteret. Ved reformasjonen gikk Bygdøy, som annet klostergods, over til kronen. På 1600-tallet anla kong Christian IV et mindre jaktstlott her,

men da kongebesøkene var sjeldne utover i eneveldetiden, ble eiendommen etter hvert benyttet av stattholdere og stiftamtmenn.²

Fra 1775 ble det tillatt å skille ut noen parseller for å opprettholde tilfredsstillende inntekter selv om skogen var utarmet. En rekke til dels store parseller ble først bortbygset, senere solgt til private. Blant annet kjøpte kong Carl Johan privat to større eiendommer i 1819.

I 1837 solgte staten resten av statseiendommen på auksjon etter at den i noen år hadde vært forpaktet bort. Kong Carl Johan fikk tilslaget og kjøpte den for private midler. Derved fikk kongefamilien en stor sommer-eiendom, som også leverte husholdningsprodukter til hoffet, i passende kjøre- eller båtavstand fra det nye slottet i hovedstadens sentrum.

En reisebeskrivelse fra 1760-årene forteller at Bygdøy allerede på denne tiden ble en del benyttet til jakt og promenader av bybefolkningen. Opparbeiding av halvøya til lystpark var en av kong Carl Johans hovedintensjoner med ervervelsen: Kristiania skulle få sin sentralt beliggende utfluktpark, liksom Stockholm hadde sin Djurgården - også den en halvøy, midt i Stockholms havnebasseng. Opprinnelig skal tanken ha vært å lage et sammenhengende parkanlegg mellom Slottet og Bygdøy, men denne ideen ble snart forlatt. Fast fergeforbindelse om sommeren kom i stand fra 1850-årene. Tidligere hadde det eksistert en mer tilfeldig robåtskysforbindelse.

Ved skiftet etter Oscar I var det mange arvinger. For å hindre oppsplitting og salg vedtok Stortinget derfor i 1863 tilbakekjøp av Kongsgårdens grunn til statseiendom, med bruksrett for den til enhver tid regjerende konge.³

Bygdøy opparbeides til mønsterbruk og lystpark.

I 1847 ble Christian Holst (1811-90) ansatt som bestyrer av Bygdø Kongsgård. Holst var blitt kammerjunker i 1833 og kammerherre seks år senere, fra 1860 også overintendant og sjef for den kongelige hoffforvaltning. Holst var en mann med rike organisatoriske evner og mange og sterke kulturelle interesser. Han hadde en variert erfaringsbakgrunn da han kom til kongsgården som 36 åring: Sekretær for en stattholder fra 1829, og i årene 1834-76 eneste sekretær hos den norske regjeringens formenn. Han fungerte som universitetssekretær i perioden 1841-78 og satt dessuten i en rekke offentlige kommisjoner og styrer, svært ofte som sekretær. Holst kjente også den kunstinteresserte Oscar I rimelig godt, ettersom han i 1833 hadde vært sekretær for kongen på en stor rundreise i Norge.⁴

Holst var en av stifterne av FNFB i 1844. Også her fungerte han som sekretær til han gikk ut av styret i 1852. Etter dette tidspunktet engasjerte han seg ikke i foreningens virkefelt, selv om han fortsatt var medlem. I de følgende tiår var han en pådriver i flere andre kulturhistoriske sammenhenger. Blant annet deltok han på 1870-tallet i organiseringen av husflidsbevegelsen, i 1872 tok han initiativet til etableringen av Tromsø Museum, og i 1878 fikk han kong Oscar II til å bekoste utgivelsen av den første vitenskapelige bok om norsk treskjærkunst.

Med Holsts tiltredelse som bestyrer startet en helt nye æra for Bygdø Kongsgård. Hovedgårdens drift ble lagt om til mønsterbruk. Fagfolk ble ansatt og man begynte å eksperimentere med dyreraser og kultivering av ulike typer vekster. Skogsarealene var

Kammerherre Christian Holst (1811-1890). Foto: Oslo Bymuseum.

i dårlig forfatning som følge av mange års mangelfull skjøtsel og beiting og ble nå underlagt streng forstmessig behandling. På Kongsgården videreutviklet man enkelte moderne landbruksredskaper, og noen av dem oppnådde anerkjennelse på verdensutstillingene i Europas storbyer.

Ved siden av å være mønsterbruk og sommerland for kongefamilien, ble hoveddelen av eiendommen nå for alvor tilrettelagt for allmennheten. Selv om kong Carl Johan hadde ønsket å opparbeide halvøya til folke-

Oscarshall, slik lystslottet fortonet seg fra Frognerstranden. Litografi av Joachim Frich, 1856. Foto: Oslo Bymuseum.

park, begynte den sterke satsingen og den bevisste planleggingen først ved Holsts tiltredelse. Promenadestier og kjøreveger ble anlagt og stadig forlenget, et par minnesmonumenter ble reist, og det ble tilrettelagt for friluftsliv og forlystelser med ulike typer bevertningssteder og badeinnretninger. Arbeidet ble gjennomført fra slutten av 1840-årene fram til Holsts død i 1890. Hans siste realiserte plan var oppbyggingen av det lille friluftsmuseet. Det skulle ligge som et overraskelsesmoment inne i en dyp furuskog.⁵

Oscarshall lystslott

Holst selv har gitt prinsene æren for å ha fattet interesse for en nordvestvendt fjellrabbe med vidt utsyn mot hovedstaden og byens omkringliggende åser under en seiltur sommeren 1847.

Hvorvidt det var Holst selv som kun få måneder etter sin tiltredelse som bestyrer av Kongsgården plantet ideen om en slik kongelig villa, en villa suburbia, kan ikke belegges. Sett i perspektiv av hans andre, langsiktige planer for bruken av Bygdøy synes det ikke usannsynlig.

Kort tid senere ble det besluttet å bygge en kongelig villa på toppen - «landets første lystslott», som Holst senere gjerne understreket i sin omtale av Oscarshall. Bestyreren hadde overoppsynet med byggearbeidet. Navnet Oscarshall fikk lystslottet først under kranseletaget.

I god fyrstelig tradisjon skulle samtidens ledende arkitekter og kunstnere engasjeres. I Norge fikk dette en ekstra dimensjon. Landet hadde ikke noen adelsstand som kunne fungere

som oppdragsgivere eller mesener for kunstnere, og før midten av 1800-tallet hadde den unge nasjonen heller ikke noe kjøpesterkt borgerskap. Kristiania fikk egen tegneskole i 1818, men i mangel av et videregående utdannelsesstilbud, et stimulerende kunstmiljø og et større marked søkte de norske kunstnerne også etter 1814 utenlands for studier og arbeid. I denne tidlige perioden tok de fleste sin grunnleggende akademiutdannelse i København, og dro deretter nesten uten unntak til Tyskland. På 1840- og 1850-tallet var Düsseldorf den foretrukne metropol. Tiden var nasjonalromantikens glansperiode.⁶

Den eneste utenlandske kunstner som ble benyttet på Oscarshall var arkitekten. Oppdraget ble gitt til den danskefødte Johan Henrik Nebelong (1817-1871). Nebelong var velutdannet og hadde arbeidet både med arkitektur og kunstindustri, foruten at han også var premiert i ornamentfaget. Han kom til Norge i 1840 som arkitekt Hans Linstows assistent ved innredningsarbeidene på Slottet.

Byggingen kom i gang på rekordtid. Gravearbeidene ble påbegynt allerede høsten 1847 og byggingen tok til neste vår. Sommeren 1849 var huset under tak. Som et kuriosum kan nevnes at blant de første posteringer på byggeregnskapet var ervervelse av en hest. Denne brakte arkitekten, som selv hadde ansvaret for byggeledelsen, mellom Bygdøy og Slottet. Nebelong må ha hatt en anstrengende tid. Han hadde i disse årene også flere andre, store byggeoppdrag i den sterkt ekspanderende hovedstaden.⁷

Nebelong karakteriserte anleggets stil som engelsk-gotisk. Det er tydelig at han også hentet avgjørende impulser fra sin reise i Tyskland i 1842, hvor han studerte moderne stilretnin-

ger. Blant annet besøkte han arkitekt Karl Friedrich Schinkels sommerslott fra 1830, Babelsberg ved Potsdam.

Hovedbygningen består av to kvadratiske bygningskropper på henholdsvis tre og to etasjer på forskjellige nivåer i terrenget. De er forbundet med en åpen porticus. Hovedblokken flankeres av et 28 meter høyt, oktogonalt trappetårn med en utsiktsbalkong på toppen. Her skulle plasseres et kart over omegnen, et diopter-instrument og en kikkert.

Nebelong stod hardt på at bygningen burde oppføres i pusset tegl. Begrunnelsen var at det muliggjorde en utstrakt bruk av en for funksjonen passende - og for tiden stilriktig - ornamentikk. Sterke krefter innenfor hoffet mente derimot at bygningen burde framstå i huggen naturstein fra et steinbrudd på Bygdøy. Nebelong seiret, og i 1852 kunne det lille lystslottet innvies. Huset var opprinnelig hvitmalt. I tillegg til selve villaen, bestod anlegget også av en borglignende portbygning nede ved bryggen (Cavallierbygningen), et oppsynsmannsbolig samt et drivhusanlegg med gartnerbolig. Alle bygningene utenom drivhuskomplekset var i tilpasset stil og tegnet av Nebelong. Drivhusanlegget, som lå et stykke unna, var signert av hans assistent, arkitekt Jacob Wilhelm Nordan.

Også det velfriserte hageanlegg var utformet av Nebelong. Det fortonet seg nærmest som et teppe mellom slottet og strandlinjen. På begge sider av denne kilen fantes «ville», men kultiverte, skogspartier. Deler av vegetasjonen ble holdt lav for ikke å sjenere utsynet.

Hovedadkomsten var sjøveien. De besøkende gikk i land på en liten brygge, og hadde en betagende oppklättring mot slottet som tronet på

klippetoppen. Dit kom man via svungne stier og en røykepaviljong på et utsiktspunkt. To springvann lå på ulike nivåer. Mønsterbrukets eksperimentering hadde her funnet uttrykk i et avansert vanntilførselsystem med en transportabel dampmaskin. Innretningen ble også utnyttet til vanning i drivhus og hage. Langs strandlinjen løp en privat kongelig kjøreveg som endte ved Cavallierbygningen.

Nebelong tegnet også interiørene og møblene. En rekke håndverkere arbeidet med innredningsarbeidene under arkitektens ledelse. Flere av dem hadde også vært med på innredningen av Slottet. Oppdragene fikk stor betydning for fremme av håndverkskikkligheten.

Oscarshalls utsmykning

Den nasjonalromatiske motivkretsen for norske kunstnere i utlendighet var ofte landskapsutsyn og folkelivsskildringer, og de hentet inspirasjon og motiver fra reiser i hjemlandet. Tema-kretsen passet godt til konseptet på Oscarshall. I de forfinede og romantiske, men samtidig stilmessig helt moderne omgivelsene, skulle de besøken-de få inntrykk av «resten» av landet. Nasjonalromatikken passet også for kong Oscar Is personlige smak. Allerede som ung kronprins ivret han for at svensk og norsk kunst skulle finne sine emner i nordisk mytologi, sagn og saga.⁸

Nettopp vinteren 1848-49 opplevde Kristiania en nasjonalromatisk kulturell stemningsbølge uten sidestykke. Årsaken var at hoveddelen av de utenlandsboende norske kunstnerne temporært var vendt hjem; på kontinentet gjorde revolusjonene tilstanden uholdbar. Ulike typer arrangementer fokuserte oppmerksomheten på den unge nasjonens kunstelite. Ved å

opptre som mesen fikk kong Oscar I en kjærkommen mulighet til å styrke sin popularitet. Etter at han tiltrådte hadde han arbeidet med mange reformsaker for det norske folk, men hans utenrikspolitik i den dansk-preussiske konflikten i 1848 holdt på å spolere den positive holdningen. Tidspunktet for et slikt kjempeoppdrag som Oscarshall var også derfor optimalt. Byggherrens polykrome monogram over inngangspartiet skulle sørge for at tiltakshaveren ikke ble glemt.

Adolf Tidemann, Hans Gude og Joachim Frich, alle mellom 24-39 år, ble engasjert for å levere maleriene til Oscarshall. Tidemann og Gude var de ledende norske kunstnere i Düsseldorf. Frich hadde etter læreår ute slått seg ned i Kristiania allerede i 1839 og virket blant annet som lærer ved Tegneskolen. Holst kjente Frich, Tidemann og Nebelong fra tidligere, idet de alle var medstiftere av FNFB.⁹

Helt fra planleggingsstadiet var det et nært samarbeid mellom arkitekt og kunstnere om den helhetlige romsutformingen. På Nebelongs veggoppriss har kunstnerne malt inn sine forslag til malerier. Arkitekten anmodet for øvrig kunstnerne om å stille sine lønnskrav så lavt som mulig for at deres medvirkning ikke skulle strande på økonomien. Kunsten ble da også betalt svært beskjedent.

En rekke større og mindre malerier ble utført. Spisesalen, som dekket hele hovedetasjen i den laveste bygningen, ble utsmykket med seks store landskapsbilder av Frich. Over disse kom Oscarshalls mest berømte malerier, en frise med 10 scener fra norsk bondelev, malt av Tidemann. Hovedbygningens 2. etasje var utsmykket med fire store landskapsmotiver fra Sognefjorden, malt av Gude, samt en frise med ni gipsrelieffer utført av billedhugge-

ren Christopher Borch, alt med motiver fra Fridtjof's saga. Her hadde kongefamiliens sitt dagligværelse, hvor Oscar I til fulle kunne nyte sine fornordiske interesser.

Markedet for skulpturer var naturlig nok enda vanskeligere enn for malerier, og rekrutteringen av billedhuggere var beskjeden. Den 60 årige Hans Michelsen ble engasjert til å utføre store sinkstatuer av gamle norske konger i anleggets hovedværelse, vestibylen, som var beregnet på mottakelser. Michelsen var elev av den berømte danske billedhuggeren Bertel Thorvaldsen, og hans stiluttrykk framstod derfor ikke som like moderne som for maleriene og arkitekturen. Christopher Borch (f. 1817) var en av tidens få yngre billedhuggere.

Gjennom valget av det mest moderne både i arkitekturformspråk og maleri, og ved at Nebelong selv tegnet både bygninger, interiører og møbler, ble Oscarshall et usedvanlig helstøpt verk.

Oscarshalls funksjon som samtidsmuseum

Med sitt praktfulle og vide utsyn over fjorden, byene og de omkransende åsene var lystslottet Oscarshall beregnet - og spesielt velegnet - til hageselskaper og representasjon, ikke minst for utlendinger. En del større arrangementer, så som studentjubileer, ble også lagt hit. Lystslottet var derimot mindre velegnet som bolig for lengre perioder, selv om det var innredet soverom, og ble heller ikke benyttet til dette formål av kongefamilien.¹⁰

Mer interessant i vår sammenheng er den grunnleggende idé om slottet som et samtidsmuseum. Helt fra starten var tanken at det skulle være

offentlig tilgjengelig for allmennheten.

Oscarshall ble straks en av Kristianias største severdigheter, og det ble tidlig stor publisitet om anlegget i innen- og utenlandske tidsskrifter. Tidemand fullførte sine malerier først etter at han høsten 1849 vendte tilbake til Düsseldorf. Her ble bildene stilt ut, og han laget også selv en litografert utgave av dem. En samling litografier, som inneholdt både oversiktsbilder og detaljer fra anlegget, ble gitt ut i 1850-årene. Begge seriene oppnådde stor popularitet.

Holst skrev selv den første katalogen over anlegget i 1854. Som følge av hans sentrale rolle under hele byggeprosessen, gir den en rekke interessante opplysninger om hans, og nok også om kunstnerens syn på verket og dets funksjon. Byggeprosjektets betydning for landets kunstneriske og industrielle forhold understrekes, blant annet ved at håndverkerne fikk en anledning til utdanning, øvelse og utvikling av sin smak. Det hadde vakt en «*kappelyst (som) uten tvil ogsaa i Fremtiden (vil) have sine gode Følger; medens vore Kunstnere, hvis Virksomhed hidtil meest har tilhørt Udlandet, her have faaet en værdig plads indenfor Fædrelandets Grændser, hvor de have kunnet henstille Minder om deres Talent*».¹¹

Det lå således en klar kunstindustriell tankegang bak utsagnet, og kom til uttrykk på et forbausende tidlig tidspunkt. For eksempel ble Victoria and Albert Museum i London grunnlagt i 1852. I Norge kom det første kunstindustrimuseum i 1876.

Uansett det mer overordende siktemålet framstod lystslottet som et utfluktsmål som turgåere kunne besøke med ærbødighet. I de tidligste årene ble man innendørs vist omkring av en eldre dame. Alle måtte iføre seg tøfler

Oscarshall - representasjonslokale og samtidsmuseum. Litografi av Joachim Frich, 1856. Foto: Oslo Bymuseum.

for å skåne de vakre gulvene. Det var gratis adgang til Oscarshall samtidsmuseum, men en viss «kontroll» fantes ved at adgangskort måtte rekvireres hos Holst personlig. Mange har nok derfor kun våget å la seg fascinere av eventyrlottets fantasieggende eksteriør og betagende hageanlegg.

Et minnemuseum på Oscarshall

I 1872 overtok Oscar II tronen etter sin avdøde bror Carl XV, som hadde regjert fra 1859. Oscar II var en mann med mange interesser og en bred kulturell orientering, og han var spesielt opptatt av litteratur. Liksom flere andre av Bernadottene hadde han også selv en kunstnerisk åre. Han var også i

utgangspunktet en svært norskvennlig konge, noe som blant annet gav seg utslag i at han behersket norsk både skriftlig og muntlig.

I Oscar II fikk Christian Holst derfor en overordnet som han i fullt monn kunne spille mot i kulturelle anliggender. Og han gjorde det.¹²

I desember 1880 sendte han kongen en forespørsel om det ikke ville være av interesse å samle gjenstander som «kunne danne et *historisk museum* fra Norges Selvstændigheds Gjenfødselse under det nuværende Dynasties Styrelse». Kongen berømmer ham straks for ideen, og den offisielle stiftelsen av et slikt museum fant sted allerede en knapp måned senere - på

kongens fødselsdag - og selve innvielsen på kronprinsens fødselsdag i juni 1881.

Bernadottemuseet, som det gjerne ble kalt, bestod på dette tidspunktet av en mindre samling gjenstander, hovedsakelig dubletter fra den tilsvarende samlingen ved Stockholm slott. Opprinnelig var museet lokalisert i den kongelige leiligheten i 2. og 3. etasje. I de følgende årene kom det til endel gaver, hovedsakelig fra kongefamilien, men også fra Holst selv og fra utenforstående. Men en del av gjenstandene fortjente nok ikke sin plass i denne type museum. Holsts intensjon var at det skulle foretas en omgruppering av objektene i klare historiske avdelinger når man en gang hadde fått en fyldigere samling, og først da skulle det utarbeides en skikkelig katalog, redegjorde han i 1886. Museet oppnådde aldri det ønskede omfang.

Denne type minnemuseer fantes i helt andre dimensjoner ved de fleste slott i Europa og representerte derfor neppe noen spesiell severdighet for besøkende utenlandske notabiliteter. For den spaserende allmennhet har besøket i lystslottets forfinede værelser, med de mange kuriositetene, allikevel framstått som en attraksjon. Men for den aldrende organisatoren mistet nok det lille historiske museet raskt nyhetens interesse. Derimot arbeidet Holst fra våren 1881 iherdig for å få realisert andre del av sitt museumsprosjekt - et museum av gamle bygninger i lystslottets park.

En tilflyttet og autentisk gammel bygning som museum

På ny tok Holst etter en eldre tradisjon. I landskapsarker etter engelsk mønster hadde det helt fra 1700-årene vært populært å bygge rustikke innslag som skulle tjene som overraskel-

Det er tvilsomt om Oscar II og Ole Hove traff hverandre før Hovestua ble flyttet til Bygdøy. Ikke desto mindre ble et senere møte behørig foreviget - på postkort! Kongens besøk skal ha funnet sted i forbindelse med jernbanens åpning i 1893. Legg merke til medaljen som pryder Hoves bryst. Foto: Norsk Folkemuseum.

sesmomenter for flanerende gjester. De var gjerne mer eller mindre fantastiske parafraaser over gamle bondestuer. Det mest kjente eksempel er Marie Antoinettes bondelandsby Le Hameau fra 1781 ved slottet Petit Trianon i Versailles.

Holsts idé representerte like fullt noe helt nytt: Han ønsket å gjenreise autentiske gamle bygninger.

Første trekk ble tatt da Holst i mars 1881 henvendte seg til bonden Ole Haave i Telemark og redegjorde

for at kongen hadde uttrykt «særdeles interesse» for å flytte hans gamle bolighus til lystparken på Oscarshall. Den urbane kammerherren fikk nok kjennskap til bygningen av andre, sannsynligvis antikvaren i FNFB, Nicolay Nicolaysen (1817-1911), som han kjente fra sin tid i styret. Allerede i 1875 hadde nemlig foreningen forespurt eieren om hans prisforlangende ved et eventuelt salg for bortflytting, og om transportkostnadene. Det var første gang foreningen gjorde et slikt framstøt vedrørende gamle bygninger. Hva målet var er ukjent.

Hovestuas stolte eier skjenket umiddelbart bygningen med alt inventar til landets konge. Huset ble tatt ned, transportert med båt til Bygdøy og gjenreist høsten 1881. Få dager etter fullføringen påbegynte Holst en artikkel om den nye severdigheten. Ikke uten stolthet slo han fast kontrasten mellom de utenlandske kongelige parkenes etterligninger av nasjonale bygninger, og Bygdøy Kongsgårds «aldeles ægte» hus. Ved at stuen var flyttet til Kristiania kunne den «med Lethed» studeres av alle som ville sette seg inn i eldre, nasjonal byggeskikk. I og med at den i lang tid hadde vært bolig for en av Telemarks rikeste og mest ansatte bondeslekter, framstod bygningen som et lite museum som fortalte om bondens liv i hverdag og høytid på 1700-tallet.

En antikvarisk mønstersamling blir planlagt

Antagelsen om at det var Nicolaysen som gjorde Holst oppmerksom på Hovestua, bestyrkes av at foreningen i mars 1881, vel tre uker etter Holsts forespørsel til bonden, plutselig tok kontakt med Holst. Henvendelsen gjaldt hvorvidt kongen var villig til å stille gratis tomt til rådighet for foren-

Antikvar N. Nicolaysen.

Antikvar Nicolay Nicolaysen (1817-1911) xylografert av H.Chr. Olsen og H.P. Hansen 1880. Oslo Bymuseum.

ingen, slik at den rivningsdømte Gol stavkirke kunne gjenreises på Bygdøy. I likhet med en rekke andre stavkirker fra middelalderen, var Gol-kirken fra omkring 1200 blitt for trang for menigheten som følge av den store befolkningsveksten. Mellom 1850-1885 ble 37 stavkirker revet, slik at bare 32 stod igjen. Foreningens ønske var at iallefall én stavkirke burde gjøres tilgjengelig for et stort publikum. Finansieringen av innkjøp og restaurering skulle FNFB ta seg av.

Allerede en uke senere gav Holst et positivt svar. Han foreslo at kirken ble gjenreist på et skogbevokst lite høydedrag omtrent midtveis mellom Kongsgården og Oscarshall. Samtidig opplyste han om den nyervervede Hovestua. Nicolaysen støttet både tomtevalget og Holsts forslag om å plassere stua og kirken nær hverandre. Videre antydet han muligheten av etter

hvert å anskaffe «flere representanter for landets eldre Trebygninger, således at man med Lethet kunne danne seg en klar forestilling om det karakteristiske ved hver av dem i forhold til de øvrige.» Nicolaysen forslø å anskaffe et stabbur, en årestue, en stuebygning med røykovn og en stue med peis. I tillegg burde man ha en ramloftsstue og en barfrøstue, selv om disse bare fantes innenfor et begrenset distrikt. En planskisse viste et rektangel med en utstrekning på 84 meter i øst-vestlig retning og 50 meter i nord-sør retning, og de åtte bygningene var tenkt plassert vinkelrett langs sidene med inngangspartiene mot plassen. (Etter hvert som bygningene skulle gjenreises, fravek Nicolaysen selv denne stive, aksiale planen og tilpasset plasseringen til det kuperte terrenget).

Forutsetningen for å kunne realisere bygningssamlingen var at også Oscar II fant ideen interessant. Det er ikke belagt om kongen på dette tidspunkt ble forelagt hele planen, eller kun støttet forslaget om gratis tomt til stavkirken. Under enhver omstendighet innebar denne aksepten at det spennende prosjektet med å opparbeide verdens eldste friluftsmuseum var i gang.

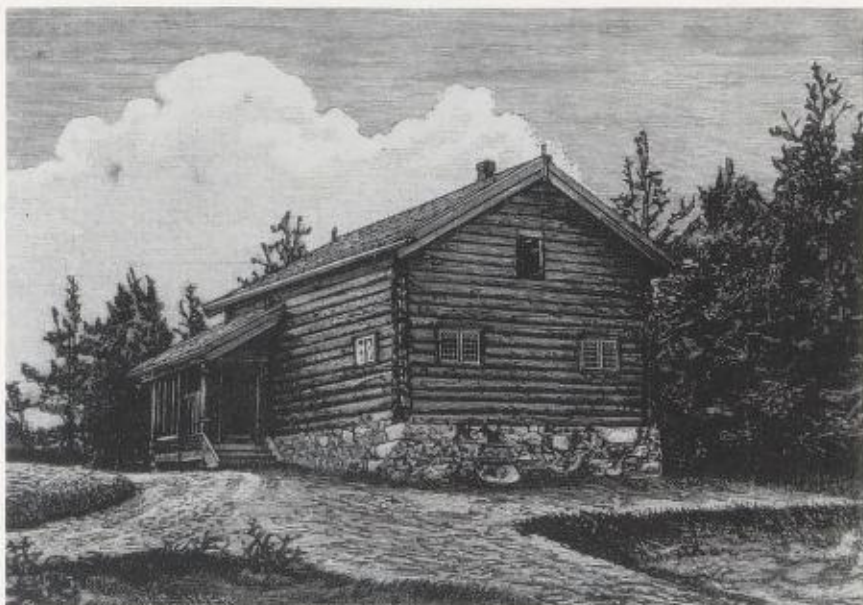
Hovestua ble stående alene i to og et halvt år. Transport av bygninger var lettest og rimeligst vinterstid, og risikoen for å skade trematerialene var også mindre på mykt snøføre. Men da Gol-kirken ved årskiftet 1881-82 var klar til demontering, ble en forsvarlig transport forhindret av snømangel. Det samme gjentok seg den følgende vinteren. Først på senvinteren 1884 kunne materialene bringes til Kongsgården. Gjenreisningen ble straks påbegynt og kranselag avholdt i februar 1885.

I 1881 hadde Nicolaysen anslått

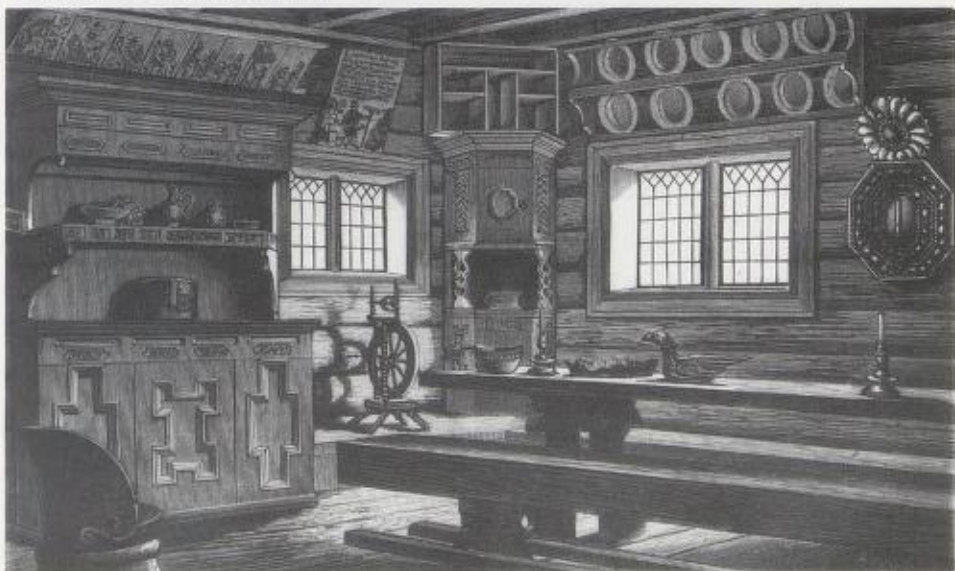
restaureringen av stavkirken til å koste minst 4000 kroner. I november 1882 gikk FNFB ut med pengeinnsamling for å finansiere prosjektet. Inklusive flyttekostnader anslo foreningen nå at behovet var 6500 kroner. Innsamlingen brakte kun 423 kroner. Men i mars 1884, mens kirken var under flytting, meddelte Holst at Oscar II ville bære de utgifter foreningen manglet dekning for. Saken var snedig lagt fram av Holst. Til kongen skrev han, uten noen tallfesting, at gjenreisningen ville medføre uforutsette utgifter ettersom kirken var så forfallen og råttan at en del nye materialer måtte innkjøpes. Han understreket at alle utbetalingsene skulle attesteres av Nicolaysene.

En liten attraksjon ble for øvrig oppført ved Hovestua mens man ventet på stavkirken. Som en markering av skillet mellom Oscarshallparken og området for den framtidige bygningssamlingen gjenoppførte Holst porten fra Kunst- og Industriutstillingen i Kristiania i 1883. Den var tegnet av arkitekt Holm Munthe og hadde dannet inngangspartiet til utstillingsområdet i Slottsparken. Holm Munthe kom til å bli Norges fremste eksponent for den såkalte dragestilen. Porten var hans tidligste arbeid i denne «nationale trøstil», som den gjerne ble betegnet i samtiden, og ble premiert på utstillingen. For å sikre bevaring, forærte byggherren den til kongen.

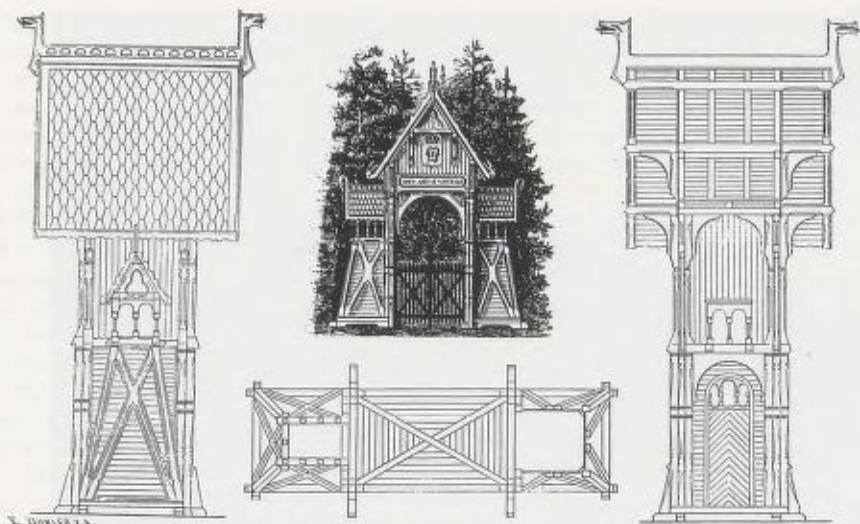
I dette trekket gjenopptas noe av Oscarshalls idébakgrunn, å vise utsøkte eksempler på samtidskunst. Ved å benytte nettopp en port som stilmessig gled inn med de gamle bygningene som en «formidler» mellom fortid og nåtid, understreket man samtidig bygningssamlingens funksjon som et forbilledlig eksempel for samtidens smak. Den allmenneuropeiske kunstin-

Hovestua etter gjenreisningen. Bygningen hadde ingen iøynefallende eksteriørdetaljer. Bemerk de opparbeidede spaserveiene. Xylografi fra 1885. Foto: Norsk Folkemuseum.

Etter gjenreisningen beholdt Hovestua sin tradisjonelle møblering i hovedrommet. Xylografi fra 1885. Foto: Norsk Folkemuseum.

Inngangen til kongens friluftsmuseum ble markert med arkitekt Holm Munthes port fra 1883. Den var utført av Saugbrugsforeningen til den store kunst- og industriutstillingen i Kristiania samme år. Porten var av Munthes tidligste arbeider i den nasjonale trestilen. Xylografi fra 1885. Foto: Norsk Folkemuseum.

dustrielle tankegangen hadde på dette tidspunkt for alvor slått rot også i Norge. En av de sentrale menn i kretsen omkring Kristiania Kunstin-
dustrimuseum var nettopp antikvar Nicolaysen.

Bygningene: Nicolaysens forslag, kongens valg

Mens man ventet på å få stavkirken til Kristiania, ble videre utbyggingsplaner lagt på is. Men så snart gjenreisningsarbeidet var kommet igang høsten 1884, bad Holst om kongens tillatelse til å utvide samlingen. Han foreslo innkjøp av et stabbur, en røykstue eller en runestein, så sant de hadde antikvarisk interesse og kunne fås for en rimelig sum. Kongen ønsket ikke å ta noen avgjørelse før en kostnads-oversikt var lagt fram, men understreket at et stabbur var den bygningen han ønsket først. Samtidig bad han

Holst etterspørre en runestein.

Nok en gang var saken godt forbedret av de to alliansepartnerne Holst og Nicolaysen. Fem dager etter at Holst sendte sin forespørsel til Stockholm overleverte Nicolaysen en liste til Holst over stabbur som FNFB hadde målt opp. Omkring halvparten var påført karakteristikker som «simpel», «god» eller «vakker». Et mangfoldig-gjort håndskrevet rundskriv ble deretter sendt til ni sogneprester etter Nicolaysens liste. Her het det at i tillegg til kirken og bondestua var det kongens ønske å samle andre levninger fra Norges middelalder, spesielt et stabbur, en røykstue og en runestein. Sogneprestene ble bedt om å opplyse pris og letteste transportmulighet for aktuelle bygninger.

På grunnlag av svarbrev med opplysninger om 17 stabbur, utarbeidet Nicolaysen en innstilling. Høyest

Det mektige Berdalstabburet med sine fine utskjæringer må ha gjort inntrykk på flanerende byboere. Foto Axel Lindahl, før 1896. Norsk Folkemuseum.

Berdalstabburets 2. etasje rett etter gjenoppføringen i 1885. For å skaffe tilstrekkelig lys ble det lagt inn glass i den ene takflaten. På hedersplassen hang opplysningsskiltet som fortalte når kongen hadde flyttet bygningen til Kongsgården. De fleste utstilte gjenstandene hadde ingen tilknytning til bondekulturen. Xylografi fra 1885. Foto: Norsk Folkemuseum.

prioriterte han et stabbur fra Søndre Berdal i Nesland, Telemark, som var til salgs for 1600 kroner. Det måtte ansees som «et av de bedste i Landet». Som nummer to valgte han et stabbur til 600 kroner fra Nes i Hallingdal. I sitt oversendelsesbrev til Oscar II påpekte Holst at mange mente Nes-huset var det beste på grunn av alderen og «stilens renhet».

Kongen ønsket å utsette alle videre beslutninger til han kom til Kristiania i slutten av februar 1885. Men han tilføyde at dersom det var utilrådelig pga. langt fremskreden vinter, fant han stabburet fra Nes for ordinært. Dersom prisen ble redusert til 1000 kroner, burde Berdalstabburet erverves. Hvis dette ble vanskelig, måtte handelen utsettes til høsten. Forhandlinger med eieren av Berdalstabburet foregikk utover våren 1885 og endte med et kompromiss på 1250 kroner, mot at gulvet og takets underbord ikke inngikk i salget. Holst hadde på dette tidspunkt forsikret kongen om at bygningens antikvariske verdi «tilsvarte» dette beløpet. Stabburet ble transportert på sommerføre og gjenreist samme høst.

Sogneprestenes svarbrev gir et interessant innblikk i huseiernes syn på sine gamle bygninger. De omtalte stabburene var allerede målt opp av FNFB, og ble følgelig vurdert som særegne i kulturhistorisk sammenheng. Eiernes betingelser for salg strakk seg fra beskjedne antydninger om dekning av omkostningene til nytt stabbur og til ublu krav som nok var betinget av kjøperens posisjon.

Vedrørende runesteiner, som Oscar II i fornnordisk ånd ønsket å sette opp, mottok Holst ingen positive svar. De fleste sogneprestene svarte at de aldri hadde hørt om noen slike i sine distrikt. Men Holst opplyste kongen

om at formen til den runesteinen som British Museum i London hadde støpt i sement året før var bevart, og en avstøpning ville koste rundt 25 kroner. Kong Oscar II ønsket tydeligvis autentisk vare. Iallfall ble det aldri satt opp noen runestein i bygningssamlingen på Oscarshall.

Blod på tann - videre utbygging forseres

Selv om kongen ønsket å prioritere stabburet, fortsatte Holst parallelt å berede grunnen for ytterligere huskjøp. I oktober 1884 opplyste Nicolaysen at den eldste røykstua befant seg i Lærdal, innerst i Sognefjorden. Han henviste også til en røykstue på Kvestad i Valle, Setesdal, men antok at den var sterkt ombygd. Til tross for at noe loft ikke inngikk i Nicolaysens opprinnelige plan, minnet han om et loft på Rolstad i Gudbrandsdalen, som han hadde gjort Holst oppmerksom på samme vår.

Kun 14 dager etter henvendelse til sogneprestene om stabburene, skrev Holst likelydende brev, denne gang med forespørsel om røykstuer. Fra Lærdal ble opplyst at røykstua der kunne selges for 4000 kroner. Kvestad-bygningen var, som antatt, sterkt ombygd. Sognepresten henviste i steden til en tilsvarende stue på gården Kjelleberg, som han mente var den eneste i distriktet som var i en slik forfatning at kjøp kunne være aktuelt. Stua hadde fremdeles sitt tradisjonelle inventar og var til salgs for 600 kroner, under forutsetning av at den ble bevart ved Kristiania. Forbeholdet skyldtes at Artur Hazelius, mannen som 11 år tidligere hadde etablert Nordiska Museet i Stockholm, samme høst forsøkte å kjøpe huset for å flytte det til Stockholm. Han forhandlet fortsatt, med den norske brigadelegen

Carl Arbo som mellommann.

Nå gjaldt det å handle, og brigadelege Arbo sluttførte handelen på Holsts vegne. Avtalen innebar at stua skulle stå avlåst på stedet inntil videre. Oppgjøret ble oversendt lensmannen i slutten av mars 1885.

Ervervelse av en røykstue før kongen hadde fått sitt prioriterte stabbur, eller runesteinen, var umulig. Handelen lot seg allikevel gjennomføre, ved at Holst utbetalte kjøpesum og forsikringpremie på i alt kr. 602,12 mens Nicolaysen utformet kvitteringen for beløpet. Teksten fortalte at beløpet var refusjon for utgifter FNFB hadde hatt i forbindelse med Gol stavkirke. Kvitteringens bakside (!) fortalte derimot en annen historie; her var det forklart at utbetalingen skjedde under forutsetning av at den ble benyttet til innkjøp av røykstua. Bygningen skulle «i sin tid» overdras til kongen, når man neste år fikk de nødvendige midler til transport og gjenreise av en røykstue.

Først med stabburet på plass kunne saken tas opp med Oscar II. Holsts nye lystparkinnslag hadde etter hvert kommet opp i helt andre omkostninger enn forutsatt da kongen fire år tidligere gikk inn for å flytte bondestua og avgi gratis tomt til FNFBs stavkirke. Han godtok likevel gjenreisningen av «Foreningens Røgstue». Men i forbindelse med Kongsgårdens budsjett for 1887 gjorde Oscar II uttrykkelig oppmerksom på at det måtte spares inn 1600 kroner i forhold til budsjettet; «naar jeg (...) opfører Røgstuen får det nu være nok, især da Gol kirke har kostet mer end beregnet».

Holsts problem var at han allerede hadde sørget for innkjøp av ytterligere en bygning, nemlig Rolstadloftet fra Gudbrandsdalen. Også denne bygning

gen hadde han sendt ut en forespørsel om i november 1884. Eieren ville den gang ha 1200 kroner, inklusive nedtakning. Men i mars 1885 opplyste sognepresten at eieren likevel var villig til å selge for 800 kroner. Bygningen ble betalt i mars 1886. Nok en gang var Nicolaysen mellommann.

Prosedyren gjentok seg. Holst utbetalte 800 kroner for innkjøpet av Rolstadloftet, men Nicolaysen overførte 600 kroner til dekning av foreningens tidligere kjøp av røykstua. I FNFBs regnskap for 1887 ble bare de resterende 200 kronene ført til dekning av Rolstadloftet. Fordi Oscar II ikke ønsket ytterligere utlegg til samlingen, fikk ikke Nicolaysen dekket de resterende 600 kronene.

Holsts manglende mulighet for å oppnå kongens aksept for kjøpet av loftet førte til brudd mellom de to tidligere samarbeidspartnerne. I november 1887 bad Holst om å få røykstuas skjøte ifølge avtalen om at det skulle skje når bygningen var gjenreist. Nicolaysen svarte at han i så fall skulle ha oppgjøret for loftet. Han kunne avfinne seg med en erklæring om at FNFB hadde 600 kroner til gode. Holst svarte at han anså fremgangsmåten for uforklarlig ettersom han allerede hadde levert kvittering.

Holst satt i en knipe, og var samtidig svært innstilt på å slutføre bygningsmuseet. Han henvendte seg til FNFBs direksjon - utenom Nicolaysen - og bad søke kongen om tillatelse til å oppføre loftet sammen med de øvrige bygninger uten å spesifisere utgiftene. Han mente at det ville ha gunstig virkning om de «tilspidset» søknaden med den «*Tirade 'om Nødvendigheden af dette Loft for at fuldstændiggjøre og afslutte den for Studiet af Norges Middelalderske Bygning Skik saa dyrebare Gruppe, hvortil*

Hs. Maj. allerede har anvendt saa betydelige Summer'». Holst antok at en slik henvendelse neppe ville møte avslag og «alle Differanser om den ene og anden kjøpesum bli uberørte og forsvinde.»

Resultatet ble et kompromiss. Kongen gav Holst tillatelse til å oppføre FNFBs loft, og ville selv bekoste gjenreisningen. Betingelsen var at kjøpesummen og transportutgiftene ble dekket av andre. Nicolaysen trakk konklusjonen at loftet i hovedsak måtte ansees som foreningens eiendom og bad Holst om en erklæring om forholdet. Erklæringen uteble.

Beløpet ble stående som en restanse, og Nicolaysens siste skriftlige henvendelse om refusjon skjedde i 1891 til Holsts etterfølger. Den nye bestyreren har trolig tilbudt seg å ta saken opp med Oscar II. Foreningens regnskap tier om noen eventuell tilbakebetaling.

Episoden med loftet påvirket tydeligvis for en periode også monarkens forhold til FNFB. Helt fra starten i 1844 hadde kongehuset ydet årlige private bidrag, som Oscar II forhøyet da han ble konge. I 1887 var beløpet kommet opp i 250 kroner. I 1888 ble summen redusert til 25 kroner, for å sløyfes helt året etter. Fra 1894 gav kongen igjen bidrag, nå forhøyet til 500 kroner. Oscar II sa seg dessuten villig til å stå som honorært medlem etter unionsoppløsningen i 1905.

I FNFBs femtiårsberetning fra 1894 gav Nicolaysen sin versjon om innsamlingsarbeidet til Oscar IIs bygningshistoriske samling. Holst nevnes overhodet ikke, mens foreningens tilskrives æren for såvel initiativ som gjennomføring av arbeidet. Opplysningen samme sted, om at Gol stavkirke ble flyttet til Bygdøy før Hovestua, beror trolig på en utilsiktet

erindringsforskyvning hos den aldrende antikvaren.

Gjenreisningsarbeid - et nytt fagfelt
Arbeidet med samlingen og spørsmålet om dens plassering og omfang var altså blitt et fellesanliggende for kammerherren og antikvaren allerede før Hovestua kom til Bygdøy. Man må derfor anta at Nicolaysen, tidens fremste autoritet på kulturminnefeltet, helt fra starten også fungerte som rådgiver ved gjenreisningsarbeidet.

Allerede i sitt første brev til Holst presiserte han at Hovestua måtte måles opp på opprinnelsesstedet i god tid før nedtakning, slik at grunnmuren stod ferdig når tømmeret ankom Bygdøy. Kongsgårdens egen snekkersvann, Torsten Torstensens, ble våren 1881 sendt til Hove for oppmåling. Han hadde fått tilleggsutdannelse i bygningsfaget ved Tegneskolen og et arkitektkontor, bekostet av Kongsgården.

FNFB hadde vitenskapelig dokumentasjon av landets kulturminner som et av sine hovedformål. Demonteringen av Gol stavkirke skulle skaffe ny kunnskap om denne typen bygningskonstruksjoner. Det var første, og eneste, gang en slik operasjon ble gjennomført i regi av FNFB. Arkitekt Waldemar Hansteen overvar nedtakningen, som ble utført under ledelse av Torsten Torstensens. Fordi byggematerialene var så uensartede, var Hansteen svært forbeholden med å besvare Holsts spørsmål om hvor stor del de opprinnelige materialene ville utgjøre i den ferdigrestaurerte kirken, men antok det kunne dreie seg om en tredjedel. At antikvarisk arbeid representerte et nytt arbeidsfelt for arkitekter, kom også til uttrykk da Hansteen skulle sende regning for oppdraget. Han fant at arbeidet hadde vært av en

så eiendommelig art at det var umulig å anslå tidsforbruket nøyaktig. Blant annet hadde han måttet foreta mange spesialstudier, som han understreket at alle arkitekter, uansett alder, hadde måttet bruke mye tid på.

Nicolaysen gav også retningslinjer for gjenoppføringen av Berdalstaburet og godkjente deretter arbeidet som antikvarisk tilfredsstillende. Han skrev senere en lengre artikkel om bygningen, som Holst publiserte.

Gjenreisningen av røykstua tok til mens antikvaren var på ferie sommeren 1887. Da Holst samme høst bad ham skrive en tilsvarende redegjørelse om denne bygningen, bad Nicolaysen seg fritatt, med henvisning til stuas dårlige restaurering. Skjøtet bar på dette tidspunkt fremdeles FNFBs navn.

Nicolaysens misnøye kom følgelig til uttrykk omkring en måned før de økonomiske uoverenstemmelsene mellom ham og Holst kom opp, og den faglige uenigheten kan ytterligere ha vanskeliggjort en smidig løsning av oppgjørsspørsmålet. Røykstuas istandsetting må virkelig ha tynget antikvaren. Etter unionsoppløsningen henledet den da 90 år gamle Nicolaysen oppmerksomheten på stuas dårlige restaurering. Han fant det ønskelig at manglene ble rettet opp fordi bygningen ikke gav «folk i almindelighed noget begreb om dens oprindelige, fuldstændige form.»

Da Rolstadloftet høsten 1888 skulle gjenreises, henvendte Holst seg til FNFB og bad om å få låne de gamle oppmålingstegningene. Nicolaysen henviste ham meget formelt til Riksarkivet, der foreningens dokumentasjonssamling var deponert. Samtidig påpekte han at foreningen fant det rimelig å bli tatt med på råd, i og med at de måtte regnes som medeiere i

loftet. Han anbefalte samtidig at man tok kontakt med arkitekt Haakon Thorsen, som var bosatt på Bygdøy og i sin tid hadde foretatt oppmålingen. Holst lånte oppmålingstegningene som grunnlag for korrekt restaurering, men fulgte ikke rådet om arkitektbistand.

Interiørens utforming og betydning

Kongens beveggrunn for å bygge opp friluftsmuseet var ikke, som ved etableringen av mange senere folkemuseer, at han eide en samling av gamle bondegjenstander som han ønsket å huse i sitt rette miljø. Bygningssamlingen på Bygdøy var helt fra starten ment som et rent bygningsmuseum, et sted der såvel leg som lærd kunne studere landets tradisjonelle bygningstyper. De utstilte gjenstandene ble anskaffet først etter huskjøpene for å illustrere bondens «rette miljø».

Oscar II hadde liten befattning med ervervelsen av gjenstander til interiørene, og det er heller ingen kilder som indikerer at han hadde spesielle ønsker om hvordan bygningenes indre burde framstå. Igjen var det Holst som organiserte arbeidet. Og også på dette feltet benyttet han Nicolaysen som rådgiver hvis han selv var i tvil.

Gjenstandene var neppe tenkt som noen vitenskapelig studiesamling. Mye tyder på at Holst bare har sett på interiørene som utfyllende for det kulturbildet bygningene skulle gi. Holst hadde gode kunnskaper om katalogiserings betydning. Som universitetssekretær hadde han en periode gjennomført slikt arbeid ved Universitetets Etnografiske Samling. Han sørget allikevel aldri for å få gjenstandene katalogisert, mens det ble publisert detaljerte beskrivelser med illustrasjoner og oppmålingstegninger av alle bygningene unntatt den siste (Rolstadloftet).

At vestua ble stående som eneste bygning i tre år, kan forklare dens funksjon som utstillingslokale, slik det går fram av illustrasjoner og beskrivelser fra samtiden. Riktignok ble det originale innboet i selve hovedrommet beholdt. En stor takkrone fra Heddal stavkirke ble også montert, fordi den hang der før flyttingen; familien Hove hadde tidligere eid kirken. Det var likevel ingen konsekvent holdning til autensitet. I forstua fantes flere kirkesaker uten stedstilknytning, og i fornordisk ånd lot Holst håndverkere kopiere utskårne gjenstander og møbler i Universitetets Oldsaksamling.

Stabburet, røykstua og loftet ble stort sett beholdt slik de hadde vært i bruk. Riktignok ble enkelte prydgjenstander utstilt på hyller, og flere etter hvert som samlingen økte. Og i alle husene hang utskårne, skjoldlignende tavler som fortalte når bygningen var blitt flyttet til Bygdøy, og at det var gjort av kong Oscar II.

Bare en uke etter at Nicolaysens hadde presentert planen for hele samlingen i 1881, foreslo Holst at man burde stille ut gamle nasjonale bonde-drakter i Hovestua. Professor Yngvar Nielsen ved Etnografisk Samling kjøpte opp drakter for kongens regning i 1881, og året etter tilbød han Holst lån av drakter fra sin private samling for å spare kongen for ytterligere utgifter.

Ideen om å arrangere en folke-draktutstilling er i og for seg ikke helt uventet. Fra 1850-årene var kjennskap til denne delen av bondekulturen spredd gjennom plansjeverk. På Oscarshall kunne drakter studeres på Tidemandts folkelivsmalerier, og i Hovestua kunne de til og med berøres. Nettopp folke-drakter var svært populære innslag på verdensutstillingene i denne perioden. Norske drakter ble

første gang vist på Verdensutstillingen i Paris i 1867, og de ble raskt solgt til Victoria and Albert Museum i London. Draktene i Hovestua framstod følgelig som en anerkjent severdighet både for utlendinger og nordmenn.

Tilgjengelighet

Holsts nye attraksjon skulle være offentlig tilgjengelig, på linje med Oscarshall, badeinnretningene og serveringsstedene. Til Oscarshall hadde likevel ikke barn under 12 år adgang. Hovestua var åpen for publikum iallefall fra vårsesongen 1882. Etter at stavkirken ble gjenreist, økte tilstrømningen raskt. Adgangen var gratis. På søn- og helligdager var åpningstiden fra kl. 12-17. Utenom denne tiden kunne interesserte henvende seg til oppsynet på Oscarshall. Prisen var i så fall avhengig av besøkets lengde, «som erstatning for tids-spilde, tilsyn med de besøkende og renhold». En plakat henstilte til publikum om at besøket ikke burde vare lengre enn en halv time.

Sommeren 1885 ble det kunngjort i pressen at kirken og bondestua nå var tilgjengelig fra kl 14 hver dag. Utenom denne tiden kunne interesserte fremdeles henvende seg til oppsynet på Oscarshall. Men fra 1888 var det igjen fast åpningstid bare på søn- og helligdager. Åpningstidene gjaldt bygningenes indre. Man kunne hele døgnet fritt ferdes på selve området.

Ved siden av kongefamiliens private og offisielle besøk og den vanlige publikumstilstrømningen, ble det avholdt en rekke spesielle arrangementer, særlig for tilreisende grupper. Holst tok seg for en stor del selv av slike besøk. Av interesse er også hans systematiske satsing på skolebarn. I 1888 inviterte den 77-årige bestyreren 50 barn fra hver folkeskole i Kristia-

nia. De aller fleste skolene takket ja. Holst hadde helt fra 1830-årene arbeidet med skolereformspørsmål og herunder delt ut skolepremier for nybrottsarbeid innenfor pedagogikk.

Kulturspredning

I perioden 1862-1886 utgav Holst fire større beretninger om Bygdøy Kongsgård. De kom heftevis og redegjorde hovedsakelig for ulike sider av landbruksdriften ved mønsterbruket, men hadde også mindre artikler om Oscarshalls oppbygging og lystparkens utvikling. Gjennom sin funksjon som opplysningsskrift for landbruket fikk beretningene stor spredning.

I de to siste beretningene, fra 1882 og 1886, ble de tilflyttede bygningene beskrevet. Det er tydelig at den nye severdigheten optok bestyreren, ettersom de er viet en bemerkelsesverdig stor plass. Artikkene var illustrert med en rekke xylografer av bygninger og interiører i anlegget. Et ekstraopplag av heftene ble distribuert til FNFBs medlemmer.

Da samlingen var fullført i 1888, ble beskrivelsene samlet i en praktbok med tittelen «Bygninger fra Norges Middelalder hvilke Hs Maj. Kong Oscar den Anden har ladet flytte til Bygdø Kongsgaard». Sannsynligvis fikk den samme spredning som beretningene, men den ble også delt ut til betydningsfulle besøkende og kongehusets kulturelt interesserte bekjentskaper for å fremheve kongens oppofrende innsats.

Det finnes få vitnesbyrd om hvordan møtet med de alderdommelige bygningene i lystparken virket på den alminnelige besøkende. Sigrid Undset er berømt for sine mange presise skildringer av samtidens Kristiania og sin innlevelse i nettopp det middelalderiske bondesamfunnet. I en av sine

samtidsromaner har hun skildret et barndommens møte med bygningene i Oscarshall lystpark:

«Stavkirken var liksom blitt mindre. Den så ikke så eventyrlig ut som dengang de brukte leke titten på hjørnet i svalgangene - og han drømte om den klingende lyd av langøkser som ble stilt bort i våbenhuset. I Rolstadloftet hadde han tenkt sig Dalebu Jonson og kongsdatteren, i Hovestuen bodde alle personene fra de lange utenatsdiktene til Welhaven, mens Bergtorskvål og Harald Hårdrådes målstue så ut som røkstuen fra Setesdalen. I alle gutteårene hadde han bare vært på landet to ganger - engang i Drøbak og engang i Strømmen, og alle hans forestillinger om det som var gammelt i norsk historie og norsk folkeliv, slik de drev inn på ham fra skolebøker og tilfeldig lesning, de hadde formet sig til billeder efter det han hadde sett herute.

*Forresten, hele hans opveksts drømmeliv hadde hatt hjemsted her. Alle romantiske lystslotter tenkte han sig som Oscarshall og alle herregårder som Kongsgården».*¹³

Anlegget inspirerer til kopiering

I hvilken utstrekning arkitekter og arkeologer benyttet anlegget til studier av byggeteknikk og håndverkstradisjoner - noe som for antikvar Nicolaysen var en hovedbegrunnelse for å få gjenreist stavkirken i Kristiania - kan ikke belegges. Imidlertid inspirerte tiltaket to av unionsrikens andre ledende samlere.

Thomas Heftye i Kristiania

Da FNFB begynte pengeinnsamlingen til stavkirken høsten 1882, fikk man umiddelbart svar - med kopi til Morgenbladet - fra en av Kristianas mest velstående borgere, trelasthandler og

bankier Thomas Heftye (1822-1886). Dersom kirken ble oppført på hans landsted Frognersæteren, tilbød han seg å hente stavkirkens materialer ved Bygdøy jernbanestasjon og påta seg alle omkostninger ved gjenreisning og framtidig vedlikehold. Det ble også understreket at allmennheten skulle få gratis adgang.¹⁴

Den vidt bereiste Heftye var en av den nye tidens menn og en pioner på flere områder. I tillegg til moderne handels- og finansieringsvirksomhet, knyttet hans navn særlig til stiftelsen av Den norske Turistforening i 1868, en forening han ledet til sin død 20 år senere. Bak hans arbeid for Turistforeningen lå et ønske om å gjøre landets naturherligheter tilgjengelige for allmennheten. Ideen sammenfattet han i devisen «*La oss gjøre det let og billigt at rigtig mange kan komme og se, hvad der er stort og vakkert i vort Land.*»

Heftye omsatte også selv intensjonen til handling ved å åpne sine store skogeiendommer for publikum, på Sarabråten på østsiden og Frognersæteren på vestsiden av Kristiania hadde han så tidlig som i 1856 og 1864 oppført arkitekttegnede bygninger inspirert av tradisjonell norsk byggeskikk. Sarabråten og Frognersæteren framstod som utfluktsmål hvor tur-gåere kunne få kjøpt forfriskninger i «ekte» bondemiljøer. Ikke uventet var Heftye en av de få menn i Norge som før 1880 samlet norske bondeantikviteter. I 1881 ble samlingen betegnet som landets betydeligste, og gjenstandene var på dette tidspunktet utstilt som miljøinnslag på Frognersæteren.

Landstedet Frognersæteren lå på toppen av åsen rett vest for Kristiania, og fra Heftyes tun var det et fantastisk utsyn over byen og fjorden - og Bygdøy. Det var i dette miljøet Gol stavkir-

ke skulle inngå som en ekstra attraksjon som skulle trekke bybefolkning og tilreisende til «fjells».

Nicolaysen avslø høflig Heftyes generøse tilbud med henvisning til en tidligere inngått avtale. Også avslaget ble publisert i Morgenbladet.

Ideen hadde tydeligvis fenget den nasjonalromatiske trelasthandleren, for to år senere flyttet han to gamle bondestuer til Frognersæteren. Den ene var meget kostbar og verdifull, med rose malt takdekor i stuerommet.

I dette trekket kan det sees en klar utviklingslinje i Heftyes byggherrevirksomhet. Han startet med å bygge nytt i gammel stil, og endte med å flytte autentiske gamle bygninger. Husflyttingen fylte i hovedsak en miljøskapende funksjon, og utgjorde ellers et originalt utslag i de forpliktelses Heftye følte fulgte med hans posisjon i samfunnet.

Heftye og Oscar II hadde vært omgangsvenner gjennom en årrekke. Det finnes imidlertid vitnemål om at forholdet mellom de to kjølnet noe utover i 1880-årene, angivelig på grunn av ulik politisk oppfatning. Uansett beveggrunn skjedde oppbyggingen av det lille friluftsmuseet som attraksjon og utfluktsmål på Frognersæteren i en slags kappestrid med landets konge.

Artur Hazelius i Stockholm

Ideen om å samle bondesamfunnets gjenstander i folkeopplysningens tjeneste forbindes i Norden gjerne med svenske Artur Hazelius (1833-1901). Og med rette. For da han i 1872 startet sin samlervirksomhet, var han den første som for alvor henledet oppmerksomheten på behovet for å samle materielle minner fra en kulturform i rask endring. Snart utvidet han arbei-

Postkort fra Thomas Heftyes friluftsmuseum. Stabburet var ikke «gammelt» slik teksten forteller. Det var tegnet av arkitekt Adolf Schirmer og oppført samtidig med hovedbygningen i 1865-66. Foto: Oslo Bymuseum.

det til også å gjelde gjenstander som belyste andre samfunnslag i Sverige.¹⁵

I skandinavismens ånd søkte Hazelius ikke bare kunnskap om forholdene i sitt eget land, men ønsket også gjenstander fra nabolandene. Her samlet han bare inn materiale fra bondesamfunnet. Hans komparative målsetting framgår også av det navn han gav samlingen ved åpningen i 1873: «Skandinavisk-etnografiska Samlingen». I 1880 ble den overtatt av en stiftelse under navnet Nordiska Museet. Arbeidet fortsatte under Hazelius' ledelse. Museets friluftavdeling, Skansen, åpnet høsten 1891.

Hazelius foretok sin første innsamlingsreise i Norge høsten 1874, og under denne turen etablerte han kontakt med flere menn som senere fungerte som oppkjøpere for ham. Den mest benyttede var Torjus Jore Bolkesjø (1850-1929). Gjennom en omfattende korrespondanse med ham kan Hazelius' metoder følges. Fram til

1886 reiste Jore gjennom store deler av Norge. Med jevne mellomrom oppfordret Hazelius oppkjøperen til å erverve utskårne bygningsdeler, men i disse årene etterspurte han aldri opplysninger om gamle bygninger med tanke på å flytte dem.

Hazelius besøkte Norge flere ganger. Før en stor rundreise i 1884 oppholdt han seg noen dager i Kristiania. På dette tidspunkt var Gol stavkirke under gjenoppføring. Hazelius, som også hadde en bred kontaktflate blant byens antikvitethandlere, har sikkert blitt informert om begivenheten og besøkt byggeplassen og Hovestua, men han tok ikke kontakt med Christian Holst.

I forbindelse med et planlagt besøk av Uppsala-studenter i september 1885 bad Holst Oscar II om tillatelse til å invitere Hazelius. Den direkte foranledning var at professoren i kunsthistorie, Lorentz Dietrichson, skulle holde forelesning for studentene

om Gol stavkirke. Samtidig spurte Holst om kongen var villig til å forære de ubenyttede delene fra kirkeportalen til Hazelius. Kongen ble tydeligvis betenkt over forslaget og ønsket ikke å fatte noen endelig beslutning før han kom til Norge. Han tilføyde at en forutsetning iallfall måtte være at delene verken trengtes til kirken eller kunne benyttes på annen måte i Norge. Oscar II gav noe senere beskjed om at portalstykkene skulle forbli i kirken.

I sin invitasjon til Hazelius skrev Holst at han lenge hadde ønsket å stifte bekjentskap med ham og at det forestående møtet var en givende anledning. Her ville Hazelius treffe landets fremste antikvarer og «kanskje» derved vinne sympati for Nordiska Museets arbeid. Norge hadde ikke noe tilsvarende kulturhistorisk museum, men en del røster hevet seg likevel mot at gjenstander forsvant til Stockholm. Selv om hovedkritikken først satte inn noen år senere, ble Holst med sin interesse en kjærkommen norsk støttespiller for Hazelius. Og han ble i 1887 utnevnt til æresmedlem (nr. 49) av Nordiska Museet. I sitt takkebrev sa han at æresbevisningen ville være en stadig oppmunt-ring til å fremme Nordiska Museets tarv, noe han i høy grad fulgte opp. Sommeren 1888 skrev han til Oscar II at Hazelius ønsket å sette opp en kopi av stavkirken, dersom kongen «bifaldt denne tanke». Holst sa seg villig til å veilede Hazelius, og bad om tillatelse til å låne ham et par av kongsgårdens beste håndverkere.

Oscar II fant trolig at Holst drev sin tjenestevillighet overfor Sverige noe vidt, for Holsts lakoniske referat på brevkonseptet av kongens svar lyder: «Kongen fandt, at Kristiania også burde ha noe for seg selv alene».

Etter dette finnes det få tegn på

kontakt mellom Hazelius og Holst. Kongens avslag hadde likevel ikke noen avskrekkende virkning på svensken. Rett etter Holsts bortgang sommeren 1890 besøkte Hazelius igjen Kristiania og kontaktet både arkitekt Haakon Thorsen, FNFBs tidligere oppmåler, og Kongsgårdens snekker Torsten Torstensen. Hazelius' plan var nå å oppføre en kopi av Heddal stavkirke, men prosjektets økonomi var foreløpig usikker.

Da Thorsens tegninger forelå i 1892, ble Hazelius betenkt over kir-kens størrelse. Han vurderte deretter å kopiere Borgund stavkirke, som hadde mer beskjedne dimensjoner. Thorsen hadde visse motforestillinger fordi han anså Borgund som et «relikvieskrin». Prosjektet ble skrinlagt i denne om-gangen. Men i 1896 sendte Hazelius en svensk arkitekt til Borgund for å foreta nødvendige oppmålinger, og tegningene ble stilt ut i Stockholm.

På tross av alle forberedelsene, ble Hazelius' planer om en norsk stavkir-kekopi aldri realisert. Dermed ble også Oscar II's ønske om at Kristiania burde få ha severdigheten for seg selv re-spektert - med eller uten Hazelius' viten og vilje.

Den første bygningen til Skansen ble innkjøpt høsten 1885, men flyttet og gjenreist først etter tomtekjøpet i 1891. Det dreide seg om en bondestue fra Mora i Midt-Sverige. Ved planleg-gingen av friluftsavdelingen hadde Hazelius et skandinavisk siktemål, som ved arbeidet med de mindre gjen-standene. Men den eneste utenlandske bygningen som kom til Skansen var et stort loft fra Flatdal i Telemark. Det ble innkjøpt og flyttet i 1901, etter at Hazelius på forhånd hadde forespurt de norske autoritetene om tillatelse.

Helt fra 1890-årene har det fra tid til annen versert diskusjoner om hvor

Hazelius fikk sin idé til friluftsmuseet. Det vil her føre alt for langt å gå detaljert inn på spørsmålet i denne sammenheng. Her skal bare slås fast at Hazelius opprinnelig ikke skisserte noen planer om å flytte hele bygninger til sitt museum. Derimot bygde han fra første stund opp interiør- og eksteriørtablåer i sine utstillinger og befolket dem med dukker. Noen forskere har ment at flytting av autentiske bygninger var en naturlig videreutvikling. Andre har hevdet at han fikk ideen etter et besøk på Verdensutstillingen i Paris i 1878, hvor bygninger fra franske kolonier var benyttet som eksotiske rammer omkring eksportprodukter. I sin egen framstilling til 25-årsjubileet i 1898 unngikk Hazelius spørsmålet om eventuell påvirkning. Det er imidlertid hevet over tvil at Hazelius mottok avgjørende impulser fra møtet med Kong Oscar II's bygningshistoriske samling på Bygdøy.

Hvorvidt besøket i Kristiania sommeren 1884 inspirerte ham til samme år å forsøke å få kjøpt den norske røykstua på Kjelleberg, og til deretter å kjøpe Morastua, kan ikke belegges. Men den beredvillige Holst har sikkert sendt ham et eksemplar av gaveboken om samlingen på Bygdøy i 1888. I 1889 publiserte Hazelius sin første perspektivskisse av hvordan hans nye friluftsavdeling skulle fortone seg. Han har tydeligvis funnet god støtte for sine planer i den tilsendte gaveboken.

En ny tid

Når Oscar II's samling ikke ble viet større oppmerksomhet i 1890-årene, skyldes det trolig at samlingen etter Holsts død våren 1890 nærmest gikk i glemmeboken. Rett nok lå den fremdeles uinngjerdet og tilgjengelig for enhver midt i lystparken på Bygdøy.

Men ildsjelens kjærlige hånd var borte, og ingen fulgte lenger opp verken den bygningshistoriske samlingen eller det engang så berømte samtidsmuseum på Oscarshall. Begge anleggene forfalt raskt som følge av manglende vedlikehold.

På grunn av de økonomiske uoverenstemmelsene og den etter hans syn mangelfulle restaureringen, hadde den aldrende antikvar Nicolaysen også mistet interessen for bygningsmuseet i skogen. Sett fra hans synspunkt hadde hovedstaden fått sin eksempelsamling over den tradisjonelle byggeskikkens grunntyper, og den var langt på vei også fullført i henhold til hans opprinnelige plan.

På 1890-tallet hadde Kristiania dessuten fått flere nye, og delvis parallelle, attraksjoner som tiltrakk oppmerksomhet og var i stadig utvikling. Kunstindustrimuseet åpnet alt i 1876. I 1894 ble det etablert et museum som skulle drive systematisk innsamling av minner fra den tradisjonelle, men raskt svinnende, bondekulturen: Norsk Folkemuseum. Og samtidskunsten ble vist i stadig skiftende temporære utstillinger, mens debattene fra europeiske kunstmiljøer tonet høyt også i Kristiania.

Oscarshall forble allikevel en av Kristianas fremste severdigheter fram til unionsoppløsningen i 1905. Men anlegget hadde på slutten av 1800-tallet fått en ny funksjon. Oscarshall's funksjon som samtidsdokumentasjon var forlenget forbi. Lystslottet framstod isteden som et monument over Oscar I og hans tid.

Men bygningssamlingen var ikke glemt av alle. Under ti år etter at Gol stavkirke stod gjenreist på Bygdøy var en yngre generasjon av selvlærte museums menn i gang med oppbyggingen av det som skulle bli de to

Oscar IIs samling slik kongen presenterte den i en bok fra 1888. Foto: Norsk Folkemuseum.

Hazelius' disponeringsforslag for Framnäsarealet, slik han presenterte det i Ny Illustrerad Tidning i 1890. En etsning fra 1889 viste området i vinterdrakt. Det karakteristiske fataburet til høyre var der erstattet av et stabbur. (Avfotografert fra Fataburen 1972).

sentrale friluftsmuseene i Norge: Hans Aall i Kristiania og Anders Sandvig på Lillehammer. Og selv om dvaletilstanden ved inngangen til 1890-årene hadde senket seg over kongens lille bygningssamling, så Hans Aall den helt fra starten for seg som kjernen i Norsk Folkemuseums fremtidige friluftsavdeling.

Neste generasjon friluftsmuseer

Norsk Folkemuseum ble stiftet i 1894 på initiativ av den 25-årige biblioteksassistenten Hans Aall. På tross av det noe ambisiøse navnet var museet eiet av en forening og derfor et helt privat foretagende. Det lå heller ingen eldre gjenstandssamling, eller noen formue, i bunnen av foretaket.

Målsettingen var todelt: Dels skulle det bygges opp et representativt friluftsmuseum med utvalgte eksempler av stedstypiske bygninger fra landsbygda i forskjellige deler av Norge. Parallelt med dette skulle det også drives systematisk innsamling av mindre gjenstander for å dekke det vitenskapelige behovet for denne type dokumentasjon. Først 20 år senere begynte Norsk Folkemuseum oppbyggingen av et friluftsmuseum av byhus. Den utløsende faktor for dette var 1. verdenskrigs konjunkturer og det derav følgende press på Kristianias eldre, lave bebyggelse.

Hans Aall hadde allerede før stiftelsen tenkt seg museet lokalisert på Bygdøy, så nær som mulig til Oscar IIs bygningshistoriske samling. Norsk Folkemuseum søkte også Kongsgårdens om gratis grunn, men det ble avslått for ikke å ødelegge mønsterbrukets jordbruks- og skogsarealer. Museet kjøpte i stedet en del av nabotomten fra en privat grunneier i 1898. Slik kom Folkemuseet likevel til å tangere høydedraget med kongens

tilflyttede hus.

Etter unionsoppløsningen i 1905 ble det raskt tatt opp forhandlinger med staten om Norsk Folkemuseum kunne overta husene, noe som også ble resultatet. Fra 1907 overtok Norsk Folkemuseum administrasjonen. Staten beholdt eiendomsretten, som den hadde fått vederlagsfritt fra Oscar II i 1905.

Anlegget inngikk derved i en ny og større sammenheng. Resten av Folkemuseets tomt er nærmest flat, og fortonet seg på denne tiden som et slags steppelandskap uten trær eller busker. Haugen med stavkirken og de andre bygningene dypt inne i skogen ble derfor en dragende kontrast og var i mange år høydepunktet på en rundvandring i Norsk Folkemuseums friluftsavdeling.

Friluftsmuseumsbevegelsens forutsetninger

Skandinavia ble foregangsland for friluftsmuseumsbevegelsen. Utover 1900-tallet ble det etablert etterfølgere i de fleste europeiske land og USA, særlig i land med tradisjonell trearkitektur.

Etablering og utbygging av de fleste europeiske friluftsmuseer har skjedd etter 1950. Det hersker ingen tvil om at det først og fremst var Artur Hazelius' Skansen i Stockholm som var forbildet da man i andre land begynte å bygge opp friluftsmuseer. I Øst-Europa er «skansen» flere steder et begrep for slike anlegg.

Også i land med overveiende murbyggingstradisjon er det bygd opp friluftsmuseer. Men her dreier det seg om en større grad av rekonstruksjon eller kopiering i delvis nytt materiale. Det innebærer andre prinsipielle og praktiske problemer enn for rene trekonstruksjoner. I skandinavisk sammenheng bør det føyes til at hoved-

delen av bygningene i Dansk Folkemuseum rett utenfor København er utmurt bindingsverk og derfor hører til denne typen friluftsmuseer. Anlegget ble åpnet i 1901. Men grunnleggeren, Bernhard Olsen, åpnet sin første friluftsavdeling i Rosenborgs slotts hage i 1897. Det ble kalt «Bygningsmuseet i Kongens Have» og bestod av to trebygninger fra det tidligere danske området i Sør-Sverige.

Allerede på slutten av 1800-tallet fantes det for øvrig tilløp til en type bygningsmuseer med etnografisk tilsnitt i flere land i Europa. Både kopier og tilflyttete hus fra eksotiske land i andre verdensdeler ble vist ved verdensutstillingene eller ved mindre, nasjonale industriutstillinger. Det tidligste eksempel på gjenreiste, autentiske bygninger skriver seg fra en koloniutstilling i Nederland i 1883. Flere av bygningene, som opprinnelig kom fra Øst- og Vestindien, ble i 1885 gjenreist ved det etnografiske museet i Leiden. De var tilgjengelig for publikum inntil 1892, men måtte rives i 1903 etter å ha blitt ødelagt i en storm. Innsamlingen av slike eksotiske objekter hører imidlertid inn under en annen europeisk kulturell strømning enn den som førte til at eksempler på landets nasjonale byggetradisjon ble sikret i folkeopplysningens tjeneste.

Bygningsflytting i Norge

Fram til slutten av 1800-tallet var den norske bondens hus på få unntak nær laftet. Det «byggekloss-systemet» som lafting og stavkonstruksjon innebærer, muliggjør nedtaking av en bygning for senere gjenreising med de samme materialer. Flytting av bygninger har lang tradisjon i det norske bondesamfunnet: Eieren kunne flytte hus til mer egnede steder på eiendommen, ved arveskifter og gårdsdeling kunne

bygninger overføres til en ny tomt, kjøp av «ferdighus» på auksjon forkortet byggetiden, og i trefattige distrikter hendte det at man bestilte bygninger ferdig laftet fra steder med rikere tilgang på materialer.

Flytting av bygninger representerte derfor slett ikke noe nytt da Hovestua ble gjenreist på Bygdøy i 1881. Det nye lå i at bygninger ble flyttet ut av bondesamfunnet og til friluftsmuseer for å bli bevart der for ettertiden, både med et folkeopplysende og et vitenskapelig, dokumentarisk siktemål. Ideen ble presentert av Eilert Sundt, Norges første samfunnsforsker, allerede i 1861, men dengang fortonet den seg som utopisk og som et tankeeksperiment.

Kommunikasjonene utbygges og bondesamfunnet endres

Jernbane, bedre veier og fjordbåter i rutetrafikk bandt fra midten av 1800-årene etter hvert sammen Norges langstrakte land. Industrialiseringens produkter og andre nye vareslag ble spredd gjennom den nå bofaste handelsmannen. Gårdene la om fra allsidig hjemmeproduksjon til mer spesialisert drift, supplert med kjøpevarer og ferdige håndverksprodukter. Endringene preget riktignok distriktene på forskjellige tidspunkt, men skiftet skjedde i et rivende tempo når de først kom.

Så lenge bondesamfunnet fungerte som et tilnærmet naturalhushold var det få incitament til å søke noe nytt. De fleste kunnskaper ble overlevert fra eldre generasjoner, og vernet av kulturformen ble på denne måten en innebygd del av selve livsformen. I kjølvannet av den nye tid som nå inntok bygdene, svarte ikke bygningene, bohavet som fylte husene og de redskapene man arbeidet med lenger

til tidens krav. Bygningstyper og tradisjonelle gjenstander som tidligere hørte med på hver gård og plass begynte å bli sjeldne.

Det var på denne bakgrunn at enkelte menn fryktet at alle minnene om den gamle bondekulturen skulle gå tapt. Derfor ønsket de å sikre eksempler på hvordan forfedrene hadde bodd og virket. Interesse for historie var en nødvendig forutsetning for at noen så betydningen av denne type dokumentasjon. Også i så henseende var tiden moden omkring 1880.

Kong Oscar IIs bygningssamling, verdens eldste friluftsmuseum

Oscarshall og Kong Oscar IIs samling av gamle norske bygninger både fulgte opp og brøt med tradisjonen fra engelske landskapsarker, idet man med Hovestua gjenreiste en autentisk bondestue.

Men samlingen fikk allerede på planleggingstadiet også et folkeopplysende siktemål: Bygningssamlingen, med sitt utvalg av landets tradisjonelle bygningstyper, skulle anskueliggjøre Norges fortid for så vel legfolk som vitenskapsmenn.

Samlingen ble utformet i et samarbeid mellom antikvar Nicolaysen og overintendent, kammerherre Holst, men ble knyttet til kongens navn alene. Oscar II betraktet samlingen som sin private, men samtidig som et kulturelt gode for Kristiania. Med Holsts hjelp skulle bygningssamlingen framstå som en bekreftelse på den rollen Oscar IIs dynasti hadde spilt i norsk historie og derved markere kongens profil i Norge.

Antikvar Nicolaysen ville derimot bruke samlingen for å anskueliggjøre *nasjonens* fortid. Samtidig hadde Nicolaysen klare kunstindustrielle siktemål; eksemplene skulle virke

forbilledlige og oppdragende på smaken hos både publikum og håndverkere i en tid da man fryktet den nye masseproduksjonens forflatende virkning.

Friluftsmuseet ble virkeliggjort i en unionspolitisk vanskelig periode. Derfor hadde også kongen et sterkt behov for å markere dynastiets rolle i en historisk kontinuitet, som et samlingspunkt mellom fortiden og framtiden i Norge. Oscar II kan betraktes som norgesvennlig, og han anså selv sine land som bestående av to selvstendige folk. I visse svenske kretser hadde man imidlertid vanskelig for å se Bernadottefamilien fullt ut på linje med landets eldste og fornemste slekter.

Dersom en kopi av stavkirken - eller av andre bygninger i samlingen - ble reist i Stockholm, ville derimot tiltaket bli forbundet med et annet navn enn kongens, med Artur Hazelius. Disse faktorer er trolig bakgrunnen for kong Oscar IIs ønske om at Kristiania burde beholde severdigheten alene.

Gjennom Norsk Folkemuseums lokalisering på Bygdøy fortsatte utviklingen av Bygdøy som lystpark. Kongsgårdens arealer er de samme som ved unionsoppløsningen og framstår fremdeles som et yndet friluftareal for Oslos befolkning hele året. Man går ennå på Holsts spaserveier.

På Norsk Folkemuseum er en fortettet atmosfære av gammel tid som i dag gir besøkende andre impulser og annen kunnskap enn tidlig i århundret.

Fra å være en liten provinsby på omkring 10 000 innbyggere da den ble hovedstad i 1814, passerte Kristianias folketall 125 000 i 1884 og det doblet ved århundreskiftet (inklusive forsteder). I år 1900 var 74% av innbyggerene over 15 år født utenfor

byen, og de var innflyttere fra landsbygda i ulike deler av landet. For de fleste av dem framstod sikkert friluftsmuseet på Bygdøy som en alderdommelig, men like fullt gjenkjennelig, variant av en «hjembygd». Her kunne minner vekkes til live og gamle kunnskaper formidles til barn og barnebarn. Kontrasten til Oscarshalls park og hage var meget stor. Denne delen av utflukten må ha gitt en litt udefinert følelse av kontinental fornemhet, som aviser og tidsskrifter ellers gav smakebiter av.¹⁶

For det urbaniserte borgerskap framstod derimot friluftsmuseet på Bygdøy som en arena for undring over, og innsyn i, landets «andre» - og fremmedartede - kultur. Bondekulturen var imidlertid en kultur som ikke lenger var så fjern, ettersom bøndene gjennom de siste tiårene av 1800-tallet

var blitt en stadig mer synlig maktfaktor i det norske samfunnet. På Norsk Folkemuseum kunne man hente kunnskap om deres bakgrunn og tradisjonelle rammer.

I dag fortøner møtet med de gamle husene fra bygd og by, og det kulturbildet de formidler, seg som lysår unna for besøkende, uansett om de kommer fra landbygd eller by.

Denne artikkelen er et sammendrag av deler av min bok om de første norske friluftsmuseene. Det henvises til bokens noter for nærmere referanser. Hegard 1984: s.32-60.

Tonte Hegard er kunsthistoriker og rådgiver hos Riksantikvaren.

Fra folkedansoppvisning på Norsk Folkemuseum i åpningssesongen 1902. Arrangementene tiltrakk folk fra alle samfunnslag. Foto: Norsk Folkemuseum.

Noter:

- ¹ Hamran 1981, s. 31-34.
- ² Norseng 1991, s. 163-65.
Berg 1952, s. 13-20.
- ³ Holst 1872-75, s. 3-21.
Oslo byleksikon 1966, s. 71.
- ⁴ Innledning til katalog over privatarkiv nr. 40, Christian Holst. Riksarkivet. (manuskript).
- ⁵ Holsts fire beretninger om Bygdøy Kongsgård (1862-1886).
- ⁶ Malmanger 1981.
- ⁷ Om byggeprosessen, se Hjelde 1978, s. 11-50.
- ⁸ Hamran 1981, s. 72-75.
- ⁹ Om utsmykningen av Oscarshall, se Holst 1954; Hjelde 1978, s. 50-103.
- ¹⁰ I 1929 ble det tegnet forslag til ombygging til kronprinsbolig, se Hjelde 1978, s. 107-09.
- ¹¹ Holst 1854, s. 14-15.
- ¹² Kildene om Bernadottemuseet og Oscar IIs bygningshistoriske samling finnes i Holsts privatarkiv, nr. 40, pakkene 51, 83, 85, 91, 92, 94, 95, 235, 237, 249, 250, 258, Riksarkivet.
- ¹³ Undset, Sigrid: *Splinten av trollspeilet* (1917) 1964, s. 10.
- ¹⁴ Hegard 1984, s. 61-88.
- ¹⁵ *Ibid.*, s. 191-212.
- ¹⁶ Befolkningstallene er hentet fra Oslo bys historie 1990, bind 3 og 4.

Utrykte kilder:

Privatarkiv nr. 40, Christian Holst. Riksarkivet.
Korrespondanse 1881-90. FNFB arkiv, Oslo.

Litteratur:

- Berg, Arno: *Bygdøy kongsgård*, Oslo 1952.
Hamran, Ulf i *Norges kunsthistorie*, bind 4. Oslo 1981.
Hegard, Tonte: *Romantikk og fortidsvern*, Oslo 1984.
Hjelde, Gunnar: *Oscarshall. Lystslottet på Bygdøy*. Oslo 1978.
Hoffmann, Marta: *Fører til Oscarshall*. Oslo 1940.
Holst, Christian: *Beskrivelse over Oscarshall*. Kristiania 1890. (Finnes også på engelsk og tysk).
Holst, Christian (red) 1862-1886: *Beretninger om Ladegårdsøen/Bygdø Kongsgaard*. Christiania 1862-1886, 4 bd.
Holst, Christian (utg.): *Bygninger fra Norges Middelalder hvilke Hs. Maj. Kong Oscar den Anden har ladet flytte til Bygdø Kongsgaard*. Christiania 1888.
Malmanger, Magne i *Norges kunsthistorie*, bind 4. Oslo 1981.
Norseng, Per G. i *Oslo bys historie*, bind 1. Oslo 1991.
Oslo byleksikon, Oslo 1966.

«Hver årstid hadde sine gleder og tillokkelser»

Vinterbilder fra Bygdøy

Astrid E. Alnes

«Fra første uke i oktober til begynnelsen av mai neste år lå Ladegårdsøen i en «Tornerose-søvn». Alle løkkene stod tomme og avstengte. De fastboende om vinteren var fiskerne ved Ro og en del «husmænd». (...)

Så lenge isen lå på fjorden og i Frog-

nerkilen kunde det nok hende, at den skøitløpende ungdom skar over isen og avla et kort inspeksjonsbesøk på «løggen». Men den ældre generasjon - fædre og mødre kunde ikke tænke sig å dra derut, før gamle «Louise», som om vinteren gikk i fart på Dram-

Strandparti på Bygdøy i januar. Foto: Wilse, 1931.

Interiør fra blomsterkabinettet på Braaten, 1899-1900.

men-Svelvik, kom inn og optok farten Pipervika-Langviksbrygga, - et par prøveturer i april og i regelmæssig fart fra begyndelsen av mai og ut september.»

Slik beskriver E. Onsum Bygdøy om vinteren i sine erindringer «Livet på Ladegårdsøen for 90 år siden». (*De hundre år*, 1972.) De fleste beskrivelser skildrer Bygdøy som et idyllisk sommerlandskap, med løkker, sommersteder og utflukter i det grønne. Dette er bakgrunnen også i Onsums skildring. Vi møter her sommerlandet i det man stenger for den lange vinteren, og alt blir tilsynelatende liggende øde i påvente av en ny vår og sommer.

Men det fantes et vinterlig Bygdøy, som slett ikke var øde og

forlatt. Liv og virksomhet av mange slag utfoldet seg både på Bygdøy og i de nærmeste omgivelser når vinteren satte inn. Vi vil i denne serien med fotografier og erindringsglimt gi et bilde av Bygdøy-livet vinterstid.

I siste halvdel av det forrige århundre var det en økende tendens blant Kristiania-borgerne til å søke ut av byen og ut i landskapet hele året. Stadig flere begynte å etablere seg som fastboende på Bygdøy. Løkkehus ble ombygd og gikk over til helårsboliger, og det ble foretatt utparsellering og ny villabebyggelse.

I «Min barndoms ø» (*Fra Ladegårdsøen til Bygdøy*, 1947) skildrer Atle Angell livet på Bygdøy om vinteren. Hans foreldre bestemte seg tross

Fiskere på fjordisen. Foto: Wilse, 1904

mange advarsler for å flytte fra byen og bosette seg fast på Bygdøy. Slik opplevde han barndommens vintre der - langt fra stille og avstengt:

«Hver årstid hadde sine gleder og tillokkelser. Om vinteren gikk vi på skøyter på dammen i Melbydalen, nå forlengst gjenkastet og borte. Her holdt vi isfester med kulørte lykter og gratis servering av saft og vann og kaker. Det siste tilveiebrakt ved mer eller mindre lovlig beskatning av våre mødres kjellere og kakebokser. Vårt årlige skirenn avholdt vi i skogbakken i Hayåsen. Et par dertil kvalifiserte fedre opptrådte som dommere, og publikum utgjordes av øyas øvrige befolkning. Langrenn hadde vi også, morsomme småkuperte løyper og

drøye nok for gutter i ti-tolvårsalderen. Om kveldene akte vi i Avenyen og mer enn en stjerneklar vinterkveld hendte det at også noen av de voksne var med.»

Vårt fotografi er tatt hos familien Berg-Hansen på Braaten, vinteren 1899-1900. Det viser enda en side av vinterlivet: En rolig stund med håndarbeid og lesing i blomsterkabinettet, mens trærne står tunge og snøkledd utenfor vinduene.

Fiskerne representerte noen av de eldste fastboende på Bygdøy. Fiskerne var blant dem som sikret seg jord der allerede da stiftsamtmannen som bruker av Kongsgården i 1775 hadde fått tillatelse til bortbygging av deler av gården. Fiskerettigheter nevnes

Skøyteløpere utenfor Bygdøynes, ca 1900.

også med jevne mellomrom i festekontrakter og andre dokumenter.

Om vinteren dro fiskerne ut på fjordisen for å pilke for salg og husbruk. Fiskekjelker ble benyttet til transport og som sitteplass. Små seil ble satt opp ved kjelkene som ly for vinden. Fisken ble oppbevart i flettete tiner av spanskrør. Barn og voksne fra byen dro ut og fulgte spent med i fangsten, og kunne handle med seg fersk torsk hjem samtidig. Fiskerne var en viktig del av folkelivet på fjordisen om vinteren.

Områdene rundt Bygdøy ble mål for utflukter fra byen og ut i landskapet også vinterstid. En islagt fjord åpnet nye muligheter for aktiviteter og folkeliv.

«Isen laa speilblank ut over Ginnungagap. Den laa der som en eneste stor smilende leikarvoll. Og vikinger og skrællinger saaes daglig tumle sig derute paa skøiter. Snart øvet de sig i kunstløp, snart i kapløp, saa for de utover til fiskerne for at stirre ned i ishullet, saa for de langs raakerne, som isbryterne slog, og prøvet hvem der længst kunde danse paa flakene uten at plumpe ut i. Det kaldtes at «løpe seier». I den sidste kunst var skrællingerne mestere, og mere end en vaat bukse og trøie med blev hentet mellem isflakene.»

Denne livlige «sagaen» om Bygdøyguttene skøyteløping er hentet fra Atle Angells bok *Vikinger og Skrællinger på Bygdø*, Kra. 1908.

Kong Oscar II på skøyter på Frognerkilen. Foto: Alice Hoffmann 1889.

Skøyteløping på fjorden har hatt lange tradisjoner, og var en av de viktigste forlystelser i Kristiania om vinteren. Det var et blomstrende folkeliv hvor alle slags mennesker deltok. I 1880 ble det registrert over 150.000 enkeltbesøk på skøytebanen! Det sentrale området var lenge Christiania Skøiteklubs bane under Akershus.

Derfra kunne man løpe på skøyter videre til Bygdøy, rundt de andre øyene og utover fjorden. Da man i 1878 begynte med isbryting frem til havnen, ble imidlertid skøytebanen flyttet til Frognerkilen. Fra 1880-årene og fremover var byens skøytebane nettopp området ved Bygdøys strender. Skøytebanen på Frognerkilen ble

Bertel O. Steen A/S

Travløp på Frognerkilen, 1905.

også arena for organisert skøytesport. Her ble noen av de første internasjonale skøyteløp arrangert, til forlystelse for store tilskuermengder.

Skøyteløp på fjorden var også en kongelig tradisjon. Kong Oscar II gikk ofte på skøyter under sine opphold i Christiania. I 1888 dannet kongen en privat skøyteklubb som daglig holdt sine øvelser på Frognerkilen. Vi vet svært lite om klubbens virksomhet. Den har sannsynligvis fungert som en selskapsklubb med skøyteløp og dertil

påfølgende fester. Et klubbmerke fra den kongelige skøyteklubben er imidlertid bevart: en liten skøyte av sølv til å feste på brystet som en annen orden....

Travløp på fjordisen vinterstid har hatt lange tradisjoner. Etter 1878 ble travløpene i likhet med skøyteløpene flyttet til Frognerkilen. I denne tiden ble grunnlaget lagt for travsporten i sin moderne form. Tidligere hadde hestene løpt en og en på rett bane. I Frognerkilen ble banen ellipseformet,

BERGESEN & AS

Snørekjøringskonkurrans på Frognerkilen. Foto: Wilse, 1909.

og hestene løp flere samtidig. Løpene hadde mange tilskuere og stort folkeliv. Kongen kunne også være tilstede på kongetribunen.

Snørekjøring med hest har vært et gammelt fremkomstmiddel i Norge. Det har også vært benyttet i det mili-

tære for å få tropper raskt fram. I 1890-årene ble snørekjøring på fjordisen drevet som sport for forlystelsens skyld, særlig av offiserer.

Astrid E. Alnes er billedarkivar ved Oslo Bymuseum.

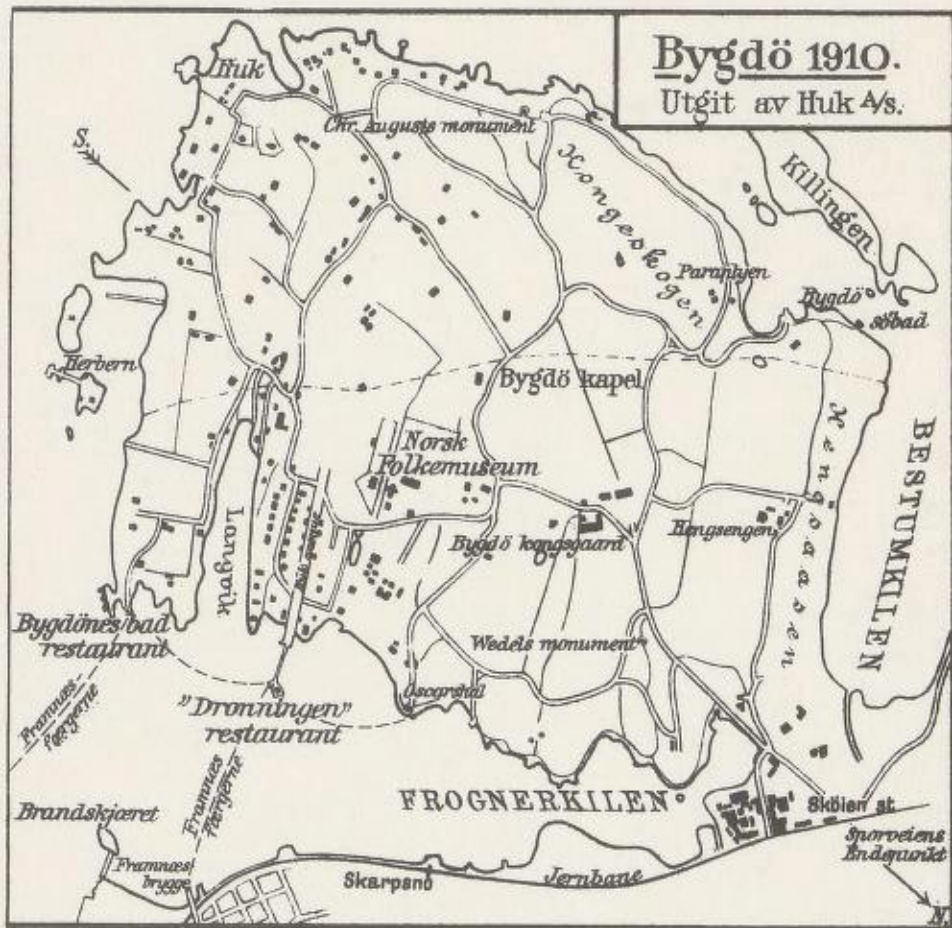
Anker Chartering AS

STATSAUTORISERT REVISOR

ØYVIND MØRCH SMITH

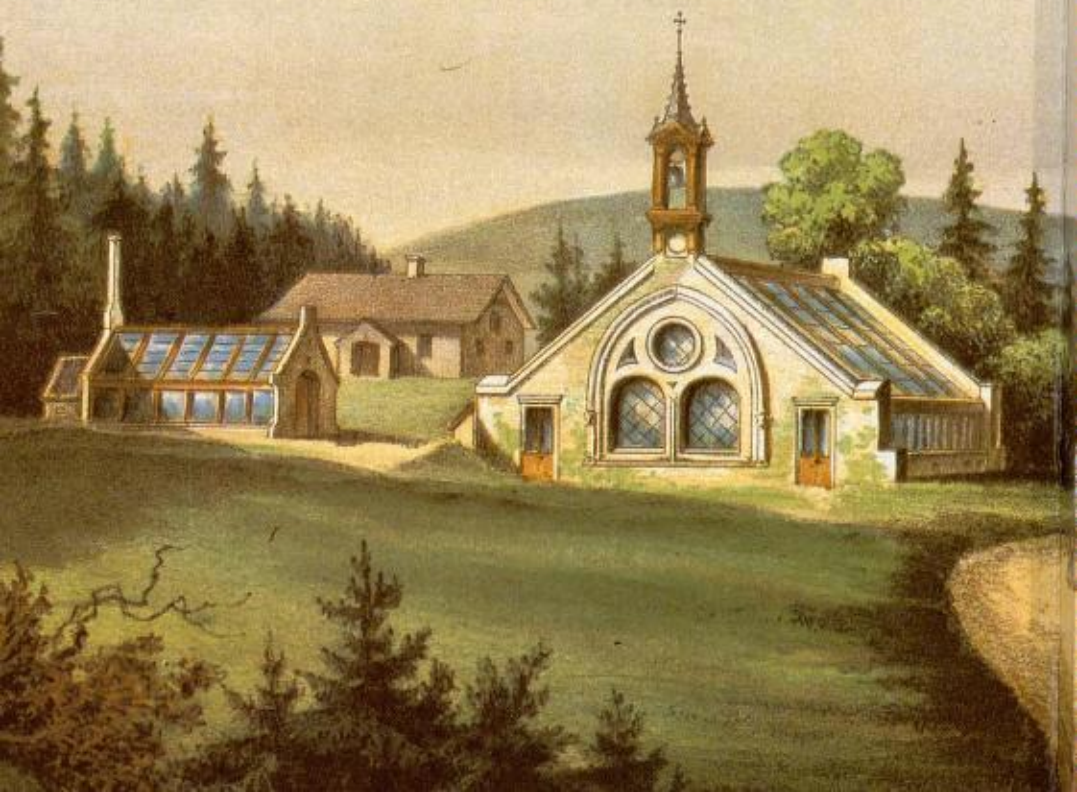
Bygdö 1910.

Utgitt av Huk A/s.

RETURADRESSE:
OSLO BYMUSEUM
P.B. 3078 ELISENBERG
0207 OSLO

Til Bymuseets medlemmer: Vær snill å melde adresseforandring!

Bymiller Mr. 2/13-1994